

VAINOJEN UHRIEN MUISTOPÄIVÄ

Suomi ja holokaustin eurooppalainen muistokulttuuri

Johanna Maria Sorsa

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Poliittinen historia

Pro gradu -tutkielma

Toukokuu 2017

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty		Laitos – Institution – Department	
Valtiotieteellinen tiedekunta		Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author			
Johanna Maria Sorsa			
Työn nimi – Arbetets titel – Title			
Vainojen uhrien muistopäivä. Suomi ja holokaustin eurooppalainen muistokulttuuri			
Oppiaine – Läroämne – Subject			
Poliittinen historia			
Työn laji – Arbetets art – Level		Aika – Datum – Month and year	
Pro gradu -tutkielma		Toukokuu 2017	
		Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages	
		98	
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
Tutkielman aiheena on vainojen uhrien muistopäivä näkökulmana holokaustin julkiseen muistamiseen Suomessa. Lähtökohtana on holokaustin muiston keskeisyys 2000-luvun Euroopassa: holokaustin ympärille on muodostunut kansallisuusrajat ylittävä muistokulttuuri, jonka ytimessä on ajatus muistamisen vastuusta. Oma osallisuus holokaustin toteuttamiseen on nostettu esiin monessa Euroopan maassa. Auschwitzin keskitysleirin vapauttamisen vuosipäivänä 27.1. vietettävä holokaustin muistopäivä on tärkeä osa tätä eurooppalaista muistokulttuuria, ja vainojen uhrien muistopäivä perustettiin 2000-luvun alussa sen suomalaisiksi versioiksi. Suomalaista toisen maailmansodan muistamista on kuitenkin pitkään hallinnut erillisysajattelu, jossa holokausti ja siihen liittyvät syyllisyyskysymykset on mielletty Suomen historiasta erillisiksi asioiksi. Tätä taustaa vasten tutkielmassa tarkastellaan, miten holokaustin eurooppalaista muistokulttuuria edustava vainojen uhrien muistopäivä on "kotiutunut" Suomeen. Tutkielmassa tarkastellaan vainojen uhrien muistopäivän perustamista vuonna 2001 sekä sen viettämisen yhteydessä käytyä julkista keskustelua vuosina 2002–2015. Aineisto koostuu muistopäivän perustamista ja nimeämistä käsittelevistä valtioneuvoston kanslian asiakirjoista, sen ympärillä vuosittain julkaistuista sanomalehtikirjoituksista sekä muistopäivän tilaisuuksissa pidetyistä valtionhallinnon edustajien puheista. Tarkastelun kohteena on siis ainoastaan muistopäivään liittyvän keskustelun julkinen ja valtiollinen taso. Tutkimusmenetelmänä on laadullinen teorialähtöinen sisällönanalyysi, ja tavoitteena on selvittää, millaisia merkityksiä vainojen uhrien muistopäivä on Suomessa saanut sekä minkälaisista teemoista sen yhteydessä puhutaan. Vainojen uhrien muistopäivän suomenkielinen nimi mahdollistaa monenlaisia tulkintoja sen merkityksestä. Tutkielmassa kiinnitetään huomiota erityisesti siihen, millaisia yhtymäkohtia muistopäivään liitettyillä merkityksillä on holokaustin eurooppalaiseen muistokulttuuriin, ja missä määrin ne puolestaan ovat suomalaisen historiakulttuurin ja kansallisen kertomuksen muokkaamia. Aineiston perusteella vainojen uhrien muistopäivän merkitys holokaustin muistopäivänä on enimmäkseen selkeä, ja holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin piirteet näkyvät siihen liittyvässä keskustelussa vahvasti. Tärkeimpänä teemana nousee esiin velvollisuus oppia historiasta ja siirtää sen opetukset seuraaville sukupolville. Muistopäivän yhteydessä vastustetaan rasismia, suvaitsemattomuutta ja syrjintää sekä puolustetaan toisen maailmansodan jälkeen luotua demokraattista järjestelmää ja kansainvälistä ihmisoikeusnormistoa. Yleismaailmallisten opetusten lisäksi tutkielmassa sivutaan lyhyesti muistopäivän yhteydessä ilmenevää Israelin valtioon liittyvää historiapolitiista argumentointia, jossa holokaustia käytetään sekä Israelin ulkopoliittikan puolustamisen että vastustamisen välineenä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että holokaustin eurooppalainen muistokulttuuri on jäänyt kellumaan irrallisena suomalaisen historiakulttuurin pinnalle. Sanomalehdissä 27.1. esitetään usein kansainvälisenä "Auschwitzin päivänä", eikä muistopäivän kotimainen vietto saa merkittävää huomiota julkisuudessa. Poliitikkojen puheissa muistopäivän viettäminen liittyy Suomen tiiviimmin osaksi Eurooppaa ja muuta maailmaa, mutta sen merkityksestä Suomen ja suomalaisten kannalta puhutaan vain vähän. Keskustelu Suomen osuudesta holokaustissa natsi-Saksan liittolaisena jää enimmäkseen pinnallisten mainintojen tasolle. Toisaalta vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käyty keskustelu kuvastaa "suomalaisen" historiatietoisuuden heterogeenisyyttä: osa keskustelijoista kritisoi muistopäivän suomenkielistä nimeä holokaustin vähättelemisestä suomalaisessa yhteiskunnassa, kun taas toiset kiittävät sitä siitä, että se mahdollistaa myös muiden vainojen ja niiden uhrien muistamisen.			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords			
holokausti			
Eurooppa			
toinen maailmansota			
jatkosota			
vainot			
Auschwitz			
historiakulttuuri			
historiatietoisuus			
muistin politiikka			
historiapoliitiikka			

Sisällys

1 Johdanto	1
1.1 Tutkimuskysymykset, lähdeaineisto ja keskeiset toimijat	3
1.2 Tutkielman rajaukset ja käsitteelliset työvälineet	7
1.2.1 Historiatietoisuus, kansallinen kertomus ja historiakulttuuri	10
1.2.2 Muistin poliittisuus, historiapolitiikka ja historian käyttö	14
1.3 Aikaisempi tutkimus	17
2 ”Pääsylippu eurooppalaisuuteen”: holokaustin muisto Euroopassa.....	22
2.1 Vaikenemisesta eurooppalaisuuden ytimeen	23
2.2 Holokaustin muistokulttuuri 2000-luvulla	27
2.3 Kansainvälinen holokaustin muistopäivä.....	32
3 Erillissotaa vai rikoskumppanuutta? Suomi, toinen maailmansota ja holokaustin muisto	36
3.1 Stalinin varjo peittää Hitlerin.....	37
3.2 Holokausti suomalaisessa historiatietoisuudessa	40
4 Mitkä vainot, mitkä uhrit, mikä muistopäivä?	47
4.1 Vainojen uhrien muistopäivän perustaminen Suomeen	48
4.2 Juutalaisten kansanmurhasta vainojen uhreihin	50
4.3 ”Auschwitzin päivä”	56
5 ”Ei koskaan enää”: vainojen uhrien muistopäivä ja eurooppalainen historiakulttuuri.....	63
5.1 ”Unohtaa ei saa”: historian opetukset ja muistamisen vastuu.....	64
5.2 Ihmisoikeuksien, suvaitsevaisuuden ja demokratian puolesta	68
5.2.1 Vainojen uhrien muistopäivä, Israel ja historiapolitiikka	70
5.3 Holokausti paremman Euroopan lähtöpisteenä?	73
6 Osallisia vai ei? Vainojen uhrien muistopäivä ja erillisysajattelu.....	77
6.1 Vaaleita värejä ja tummia läikkiä.....	77
6.2 Suomen vai ”kansainvälisen yhteisön” muistopäivä?	83
7 Johtopäätökset.....	88
Lähteet	92

1 Johdanto

Holokaustin muistolla on Euroopassa erityinen asema. Sen ympärille on muodostunut kansallisuusrajat ylittävä muistokulttuuri¹, jonka sisältö kiteytyy lauseessa ”Ei koskaan enää.”² Holokausti on vähitellen alettu mieltää koko Eurooppaa koskettaneena tapahtumasarjana, jonka muistamisesta muidenkin kuin Saksan tulisi kantaa vastuunsa. Euroopan unionin laajenemisen myötä vaatimus holokaustin muistamisesta ja siihen liittyvien syyllisyyskysymysten käsittelemisestä on levinnyt myös niihin maihin, joissa menneisyysuhdetta määrittävät holokaustia vahvemmin kommunistihallinnon rikokset.³ Valtion on kohdattava oma holokaustiin liittyvä historiansa kuuluakseen ”eurooppalaiseen kerhoon”⁴, kuten Cecilie Banke asian ilmaisee. Mikäli voidaan puhua yhteisestä eurooppalaisesta historiatietoisuudesta, holokausti on sen ytimessä.⁵

Yksi holokaustiin liittyvän eurooppalaisen historiakulttuurin muoto ovat holokaustin ja kansallissosialismin uhrien muistopäivät, joita on 1990–2000-lukujen vaihteesta lähtien alettu viettää monessa Euroopan maassa. Euroopan parlamentti antoi kesällä 1995 päätöslauselman, jossa suositeltiin vuosittaisen holokaustin uhrien muistopäivän viettoa kaikissa jäsenmaissa.⁶ Vuonna 1998 Ruotsin pääministeri Göran Persson teki aloitteen, jonka seurauksena perustettiin holokaustitietouden ja -tutkimuksen sekä holokaustin muistamisen edistämiseen keskittyvä kansainvälinen yhteistyöelin (*Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*, ITF). ITF:n perustaminen vahvistettiin tammikuussa 2000 Tukholmassa järjestetyssä

¹ Assmann Aleida (2010): *The Holocaust – a Global Memory? Extensions and Limits of a New Memory Community*. Teoksessa Assmann Aleida & Conrad Sebastian: *Memory in a Global Age. Discourses, Practices and Trajectories*. Palgrave Macmillan Memory Studies, 99–105.

² Ks. esim. Banke Cecilie Felicia Stokholm (2010): *Remembering Europe’s Heart of Darkness. Legacies of the Holocaust in Post-war European Societies*. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford, 169.

³ Jarausch Konrad H (2010): *Nightmares or Daydreams? A Postscript on the Europeanisation of Memories*. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford, 314.

⁴ ”To be a member of the European club, a country has to confront and acknowledge its own Holocaust record.” Banke, 173. Suomennos on omani. Ks. myös Judt Tony (2005): *Postwar. A History of Europe Since 1945*. William Heinemann, Lontoo, 803.

⁵ Karlsson Klas-Göran (2003): *The Holocaust as a Problem of Historical Culture. Theoretical and Analytical Challenges*. Teoksessa Karlsson Klas-Göran & Zander Ulf (toim.): *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*. Nordic Academic Press, Lund, 15; Tossavainen Mikael (2006): *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness*. Lund University, 78.

⁶ Littoz-Monnet Annabelle (2012): *The EU Politics of Remembrance: Can Europeans Remember Together? West European Politics*, 35:5, 1189.

kansainvälisessä konferenssissa, jonka päätöslauselmaan, niin sanottuun Tukholman julistukseen, kirjattiin myös vaatimus holokaustin uhreille omistetun muistopäivän vuosittaisesta viettämisestä.⁷ Suomi ei kuulunut ITF:n alkuperäisiin jäsenmaihiin, mutta Tukholman konferenssin jälkimainingeissa Jad vashem Suomen osasto ry⁸ vetosi pääministeri Paavo Lipposeen ”juutalaisten kansanmurhan uhrien muistopäivän” perustamiseksi⁹. Muistopäivä perustettiin valtioneuvoston kanslian päätöksellä vuonna 2001 nimellä ”vainojen uhrien muistopäivä”.¹⁰ Päiväksi valittiin jo useassa muussa valtiossa käytössä ollut Auschwitzin keskitysleirin vapauttamisen vuosipäivä 27.1., ja sitä vietettiin ensimmäisen kerran vuonna 2002.

Vainojen uhrien muistopäivän perustaminen on merkki holokaustin muistokulttuurin rantautumisesta Suomeen 2000-luvun alussa. Marraskuussa 2000 Tähtitorninmäelle oli pystytetty muistomerkki kahdeksan Suomesta jatkosodan aikana Saksaan luovutetun juutalaispakolaisen muistoksi, ja pääministeri Lipponen oli pyytänyt luovutuksia Suomen hallituksen ja suomalaisten puolesta julkisesti anteeksi.¹¹ Muistomerkin pystyttäminen, Lipposen anteeksipyyntö ja vainojen uhrien muistopäivän perustaminen voidaan nähdä osana yleismaailmallista, kylmän sodan päättymisen jälkeen yleistynyttä julkisten anteeksipyyntöjen ja historiallisen hyvittämisen politiikkaa¹², johon holokaustin muistokulttuurin voimistuminen Euroopassa osaltaan liittyy. Perinteiseen kansalliseen kertomukseen kriittisesti suhtautuvat tutkijat ovat kuitenkin kohdistaneet huomionsa siihen, ettei Suomessa tästä huolimatta ole kunnolla käsitelty maan omaa suhdetta holokaustiin, vaan holokausti on useimmiten ulkoistettu Suomesta ja suomalaisista erilliseksi asiaksi.¹³ Ajatus siitä, että Suomi kävi jatkosodassa omaa

⁷ Vuonna 2013 ITF muutti nimensä muotoon *International Holocaust Remembrance Alliance* (IHRA). Tukholman konferenssin päätöslauselma (Tukholman julistus) IHRA:n internetsivuilla: <https://www.holocaustremembrance.com/about-us/stockholm-declaration>. (viitattu 1.3.2017) ITF:n perustamisesta ks. myös Assmann, 101–103.

⁸ Jad vashem Suomen osasto ry:n (nykyiseltä nimeltään Holokaustin uhrien muisto ry, HUM) tavoitteena on ylläpitää ja edistää holokaustin muistamista Suomessa. Esittelen yhdistystä tarkemmin luvussa 1.1.

⁹ Jad vashem Suomen osasto ry:n kirje pääministeri Lipposelle 21.9.2000. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

¹⁰ Valtioneuvoston kanslian päätös vainojen uhrien muistopäivän viettämisestä 20.2.2001. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

¹¹ Pääministeri Lipposen puhe luovutettujen juutalaispakolaisten muistomerkin paljastustilaisuudessa 5.11.2000. Hallitusarkisto nro 67 Lipponen II, valtioneuvoston kanslia (VNK), Helsinki.

¹² Löfström Jan (2012): Johdanto. Teoksessa Löfström Jan (toim.): *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Gaudeamus Helsinki University Press, Tallinna, 10.

¹³ Ks. esim. Worthen Hana & Muir Simo (2013): Introduction: Contesting the Silences of History. Teoksessa Muir Simo & Worthen Hana (toim): *Finland's Holocaust. Silences of History*. Palgrave Macmillan, 1–5.

erillissotaansa – Saksan rinnalla, mutta ennen kaikkea puolustaakseen itsenäisyyttään Neuvostoliittoa vastaan – on osoittautunut kestäväksi¹⁴, ja tästä ajatuksesta kumpuava erillisyyssajattelu leimaa edelleen toisen maailmansodan muistamista Suomessa¹⁵.

Tätä taustaa vasten on kiinnostavaa tutkia sitä, miten holokaustin eurooppalaiseen muistokulttuuriin linkittyvä vainojen uhrien muistopäivä on ”kotiutunut” suomalaiseen kansalliseen kontekstiin. Muistopäivän suomenkielinen nimi mahdollistaa monenlaisia tulkintoja sen merkityksestä. Lisäksi se vaikuttaa jääneen suomalaisille yleisesti melko tuntemattomaksi päiväksi. Tässä tutkielmassa pyrin selvittämään, millaiseksi vainojen uhrien muistopäivän merkitys on muodostunut, ja mitä sen ympärillä käyty keskustelu kertoo suomalaisesta holokaustiin liittyvästä historiatietoisuudesta.

1.1 Tutkimuskysymykset, lähdeaineisto ja keskeiset toimijat

Tarkastelen tässä pro gradu -tutkielmassa vainojen uhrien muistopäivän perustamista vuonna 2001 sekä sen viettämisen yhteydessä käytyä julkista keskustelua vuosina 2002–2015. Lähtökohtana on holokaustin muiston keskeisyys eurooppalaisessa historiakulttuurissa, ja tarkoitus on tutkia, miten tämän eurooppalaisen, jopa universaalin muistokulttuurin pohjalta perustettu vainojen uhrien muistopäivä on asettunut suomalaiseen kansalliseen kontekstiin. Millaisia merkityksiä vainojen uhrien muistopäivä on Suomessa saanut ja minkälaisista teemoista sen yhteydessä puhutaan? Liitetäänkö muistopäivä holokaustiin vai myös muihin vainoihin, eli keitä vainojen uhrien muistopäivänä muistellaan? Millaisia yhtymäkohtia muistopäivään liitetyillä merkityksillä on holokaustin eurooppalaiseen muistokulttuuriin, ja missä määrin ne puolestaan ovat suomalaisen historiakulttuurin ja kansallisen kertomuksen muokkaamia? Mitä vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käyty keskustelu kertoo suomalaisesta holokaustiin ja toiseen maailmansotaan liittyvästä historiatietoisuudesta? Millaista historiapolitiikkaa ja historian käyttöä muistopäivään liittyy? Onko muistopäivä ylipäänsä saavuttanut vakiintunutta asemaa osana suomalaista historiakulttuuria?

Pyrin vastaamaan näihin kysymyksiin tarkastelemalla vainojen uhrien muistopäivän perustamiseen ja nimeämiseen liittyviä valtioneuvoston kanslian asiakirjoja, muistopäivääkäsitteleviä tai sivuavia sanomalehtikirjoituksia sekä muistopäivän

¹⁴ Holmila Antero & Silvennoinen Oula (2011): The Holocaust Historiography in Finland. *Scandinavian Journal of History*, 36:5, 615.

¹⁵ Worthen & Muir, 5.

tilaisuuksissa pidettyjä puheita. Analyysimenetelmäni on laadullinen, teorialähtöinen sisällönanalyysi¹⁶. Tutkimuskysymysten muodostaminen ja aineiston jäsentäminen tässä tutkielmassa käsiteltäviin teemoihin on siis tapahtunut holokaustin eurooppalaista muistokulttuuria ja suomalaista historiatietoisuutta kuvailevan aikaisemman tutkimuksen ja sen luoman käsitteistön pohjalta. Esittelen tätä analyysini taustalla olevaa viitekehystä luvuissa kaksi ja kolme: luvussa kaksi tarkastelen aikaisemman tutkimuksen pohjalta muodostuvaa kuvaa holokaustin muistokulttuurista Euroopassa, ja luvussa kolme käsittelen vastaavasti toisen maailmansodan ja holokaustin muistamista Suomessa. Varsinaisia analyysilukuja ovat luvut 4–6. Luvussa neljä käsittelen vainojen uhrien muistopäivän perustamista, nimeämistä sekä sanomalehtiaineistosta hahmottuvaa yleiskuvaa muistopäivän merkityksestä. Luvussa viisi kokoan yhteen niitä aineistosta hahmottuvia teemoja, jotka yhdistävät vainojen uhrien muistopäivän holokaustin eurooppalaiseen muistokulttuuriin, ja luvussa kuusi tarkastelen sitä, missä määrin muistopäivään liittyvässä keskustelussa kuuluu suomalaiselle historiakulttuurille tyypillinen erillisyyssajattelu.

Muistopäivään liittyvät valtioneuvoston kanslian asiakirjat sisältävät päätöksen muistopäivän perustamisesta muistioineen, kirjeenvaihtoa Jad vashem Suomen osasto ry:n kanssa sekä eri ministeriöiden, Kotimaisten kielten keskuksen ja Yliopiston almanakkatoimiston lausuntoja muistopäivästä ja sen nimeämisestä. Perustamiseen liittyvät asiakirjat ovat vuosilta 2000–2001, ja lisäksi muistopäivän nimestä käytiin Holokaustin uhrien muisto ry:n aloitteesta valtioneuvoston kansliassa uusi keskustelu vuosina 2013–2014. Keskustelu muistopäivän nimestä heijastelee erilaisia muistopäivän roolia ja merkitystä koskevia näkemyksiä ja tuo esiin piirteitä sekä suomalaisesta toiseen maailmansotaan liittyvästä historiatietoisuudesta että holokaustin eurooppalaisesta muistokulttuurista.

Tärkein osa aineistonani on vainojen uhrien muistopäivän läheisyydessä (21.1.–1.2.) julkaistu sanomalehtikirjoittelu alkaen vuodesta 2002, jolloin muistopäivää vietettiin ensimmäisen kerran ja jatkuen vuoteen 2015, jolloin Auschwitzin keskitysleirin vapauttamisesta tuli kuluneeksi 70 vuotta. Sanomalehtiaineiston perusteella pyrin vastaamaan kysymyksiin siitä, millainen asema vainojen uhrien muistopäivällä ylipäänsä on suomalaisessa julkisessa keskustelussa, minkälaisia teemoja sen

¹⁶ Laadullisesta teorialähtöisestä sisällönanalyysistä ks. tarkemmin Tuomi Jouni & Sarajärvi Anneli (2009): *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki, 97–98; 113–117.

yhteydessä nostetaan esiin, ja mihin menneisyyden, nykypäivän ja tulevaisuuden ilmiöihin sen yhteydessä viitataan. Etsin keskustelusta viitteitä sekä holokaustin eurooppalaisesta muistokulttuurista että suomalaisesta kansallisesta kertomuksesta. Kiinnitän huomiota myös siihen, onko vainojen uhrien muistopäivän asemassa tai siihen liitetyissä merkityksissä tapahtunut muutosta tarkastelemani ajanjakson aikana.

Sanomalehdistä aineistoksi valikoitui ensinnäkin Helsingin Sanomat, koska se on levikiltään suurin ja vaikutusvaltaisin suomalainen sanomalehti. Lisäksi aineistona on Hufvudstadsbladet, jotta voin tarkastella myös ruotsinkielistä vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käytyä julkista keskustelua. Holokaustin uhrien muistopäivä on Ruotsissa näkyvämpi tapahtuma kuin Suomessa, ja on mielenkiintoista nähdä, heijastuuko tämä Suomen laajalevikkisimmän ruotsinkielisen sanomalehden kirjoitteluun. Aineistoni muodostuu ensisijaisesti sellaisista sanomalehtikirjoituksista, joissa viitataan suoraan vainojen uhrien muistopäivään tai kansainväliseen holokaustin muistopäivään. Olen kuitenkin kiinnittänyt huomiota myös holokaustia tai muita vainoja sivuaviin muistopäivän välittömässä läheisyydessä julkaistuihin artikkeleihin, sillä oletan, että muistopäivä saattaa heijastua juttujen aiheisiin, vaikka siihen ei suoraan viitattaisi.

Lisäksi lähdeaineistooni sisältyy vainojen uhrien muistopäivän tilaisuuksissa pidettyjä puheita vuosilta 2002–2015. Rajaan tarkasteluni Suomen valtionhallinnon edustajien pitämiin puheisiin, joiden voi ajatella edustavan jonkinlaista virallista suomalaista näkemystä muistopäivän merkityksestä. En siis tarkastele esimerkiksi ulkomaalaisten kutsuvieraiden tai järjestävän tahon edustajien puheiden sisältöjä, sillä ne eivät kerro samalla tavalla siitä, mitä muistopäivästä Suomessa ”yleisesti” ajatellaan. Erityisen huomion kohteena ovat tilaisuuksissa puhuneiden pääministereiden ja presidenttien eli Paavo Lipposen, Tarja Halosen, Matti Vanhasen sekä Sauli Niinistön puheet. Nämäkään puheet eivät kerro muistopäivän asemasta tai siihen liitetyistä merkityksistä yleisessä julkisessa keskustelussa samaan tapaan kuin sanomalehtiaineisto, koska ne on suunniteltu nimenomaan vainojen uhrien muistopäivän tilaisuuksia varten, osittain yhdessä Jad vashem Suomen osasto ry:n kanssa¹⁷. Tästä huolimatta valtionhallinnon edustajien puheet antavat kiinnostavan näkökulman siihen, mitä muistopäivän katsotaan

¹⁷ Osa puhujista on toivonut yhdistykseltä apua puheiden suunnittelussa ja jopa kirjoittamisessa, mikä kertoo osaltaan aihepiirin vieraudesta suomalaisessa historiakulttuurissa. Simo Muirin haastattelu 23.12.2015 (äänite tekijän hallussa).

merkitsevän nimenomaan Suomen ja suomalaisten kannalta. Sisäministeriön kansliapäällikkö Ritva Viljasen puhe puuttuu aineistostani saatavuusongelmien vuoksi.

Aineistoni perusteella ei voi tehdä johtopäätöksiä ”koko kansan” historiatietoisuudesta, jota muistopäivään liittyvät sanomalehtikirjoitukset ja päättäjien puheet eivät kuvaa kattavasti. Täytyy myös muistaa, ettei tämä tutkielma ole yleiskatsaus suomalaiseen toiseen maailmansotaan liittyvään historiakeskusteluun, vaan nimenomaan vainojen uhrien muistopäivän yhteydessä käytyyn keskusteluun. Vainojen uhrien muistopäivän yhteydessä esiin nousevien aiheiden ei voi päätellä hallitsevan suomalaista historiakeskustelua vuoden muina päivinä. Muistopäivän tutkiminen antaa kuitenkin viitteitä siitä, mikä asema holokaustin muistolla on suomalaisessa historiakulttuurissa ja mistä teemoista sen yhteydessä keskustellaan.

Vainojen uhrien muistopäivän kannalta keskeinen toimija on Jad vashem Suomen osasto ry, joka teki aloitteen muistopäivän perustamisesta, ja joka on vuosittaisten vainojen uhrien muistopäivän tilaisuuksien pääjärjestäjä. Yhdistys perustettiin Turussa vuonna 1993 Jerusalemissa sijaitsevan holokaustin muistokeskuksen Yad Vashemin suomalaiseksi haaraosastoksi, ja sen perustajajäseninä oli muun muassa Turun seudun Suomi-Israel -yhdistyksen, Israelin ystävät ry:n, Åbo akademin teologisen tiedekunnan sekä Turun seudun juutalaisen seurakunnan jäseniä.¹⁸ Myöhemmin yhdistys on tehnyt pesäeroa Jerusalemiin, ja vuonna 2011 se muutti nimensä Holokaustin uhrien muisto ry:ksi (HUM).¹⁹ Myös yhdistyksen kotipaikka on siirtynyt Turusta Helsinkiin. HUM painottaa olevansa aatteellisesti ja uskonnollisesti sitoutumaton kansalaisjärjestö, jonka tavoitteena on ”pitää holokaustin uhrien muisto elävänä” sekä ”tiedottaa antisemitismistä ja rasismista ja toimia niiden vastustamiseksi”.²⁰

Syventääkseni tietojani HUM:sta ja vainojen uhrien muistopäivästä olen haastatellut Risto Nurmela, joka toimi yhdistyksen sihteerinä vuodesta 1995 ja puheenjohtajana vuodesta 1999 lähtien sekä Simo Muiria, joka oli yhdistyksen sihteerinä vuosina 2008–2013. Nurmela on toiminut muun muassa Vanhan testamentin eksegetiikan opettajana ja

¹⁸ Eronen Leena: Holokaustin uhrien muisto ry täytti 20 vuotta. *Hakehila* 4/2013.

¹⁹ Jad vashem Suomen osasto ry ei missään vaiheessa kerännyt varoja Israelin Yad Vashemille, ja yksi syy nimen vaihtamiseen oli Jerusalemissa esitetty vaatimus varojen keruusta ehtona Jad vashem -nimen käytölle. Lisäksi ”Holokaustin uhrien muisto ry:n” ajateltiin avautuvan paremmin suomalaisille ja liittävän yhdistyksen vahvemmin suomalaiseen yhteiskuntaan. Risto Nurmelan haastattelu 29.10.2015 (äänite tekijän hallussa); Muir (haastattelu); Holokaustin uhrien muisto ry:n (HUM) toimintakertomus 2011. Pöytäkirjat, HUM 2011–12, HUM:n arkisto, Helsinki.

²⁰ Holokaustin uhrien muisto ry:n (HUM) internetsivut <http://www.hum.fi/> (viitattu 1.3.2017); Nurmela (haastattelu).

tutkijana Åbo Akademiassa. Muir on juutalaisen kulttuurin tutkija ja kielitieteilijä, joka on tutkimuksissaan kiinnittänyt huomiota muun muassa toisen maailmansodan aikaisen ja sitä edeltäneen suomalaisen antisemitismin systemaattiseen vähättelemiseen kansallisessa historiankirjoituksessa²¹.

Toinen vainojen uhrien muistopäivän kannalta keskeinen toimija on holokaustin muistoa kansainvälisen, hallitusten välisen yhteistyön keinoin edistävä ITF. Kuten edellä mainittiin, järjestö sai alkunsa Göran Perssonin aloitteesta, ja sen perustaminen sinetöitiin Tukholman konferenssissa tammikuussa 2000. Vuonna 2013 järjestö muutti nimensä muotoon *International Holocaust Remembrance Alliance* (IHRA), ja vuonna 2017 siihen kuuluu 31 jäsenmaata, joista ainoastaan Yhdysvallat, Kanada, Israel ja Argentiina ovat Euroopan ulkopuolisia valtioita. Suomi liittyi täysjäseneksi vuonna 2010. ITF:n perustamisen myötä holokaustin kansallisuusrajat ylittävä muistokulttuuri sai organisatoriset puitteet²², ja järjestö ilmaisee tavoitteekseen edistää holokaustiin liittyvää koulutusta, tutkimusta ja muistamista niin kansainvälisellä kuin kansallisellakin tasolla²³. Yksi järjestön päätavoitteista on alusta asti ollut holokaustin muistopäivän vieton edistäminen. Vaikka Suomen ITF-jäsenyyteen tai ITF:n toimintaan liittyvät yksityiskohdat eivät kuulu tämän tutkielman tarkastelun piiriin, järjestön keskeinen rooli holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin edistämisessä liittyy sen monin tavoin vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käytyyn keskusteluun.

1.2 Tutkielman rajaukset ja käsitteelliset työvälineet

Holokaustin muistokulttuurin nousu on globaali ilmiö, joka liittyy Euroopan lisäksi vahvasti etenkin Yhdysvaltoihin ja Israeliin²⁴. Sen lisäksi, että Euroopan unioni suosittelee holokaustin muistopäivän viettämistä jäsenmaissaan, 27. tammikuuta on YK:n yleiskokouksen päätöksellä ollut myös kansainvälinen holokaustin uhrien muistopäivä vuodesta 2005. Holokaustin muistoon liittyvien syyllisyyskysymysten käsittelyä Euroopassa ei myöskään ole mielekästä erottaa jo edellä mainitusta

²¹ Ks. esim. Muir Simo (2009): *Anti-Semitism in the Finnish Academe: rejection of Israel-Jakob Schur's PhD dissertation at the University of Helsinki (1937) and Åbo Akademi University (1938)*. *Scandinavian Journal of History*, 34:2, 135–161; Muir Simo (2013): *Modes of Displacement: Ignoring, Understanding, and Denying Antisemitism in Finnish Historiography*. Teoksessa Muir Simo & Worthen Hana (toim.): *Finland's Holocaust. Silences of History*. Palgrave Macmillan, 46–68.

²² Assmann, 103.

²³ IHRA:n internetsivut: <https://www.holocaustremembrance.com/about-us>. (viitattu 1.3.2017)

²⁴ Banke, 164; Berger Stefan (2010): *Remembering the Second World War in Western Europe, 1945–2005*. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford, 135.

maailmanlaajuisesta ”anteeksipyyntöjen politiikan”²⁵ noususta. Holokausti kuitenkin tapahtui Euroopassa, ja etenkin kysymykset vastuusta ja syyllisyydestä ovat ominaisia juuri eurooppalaiselle holokaustin muistokulttuurille²⁶. Holokaustilla on suuri merkitys EU:n historiapolitiikassa ja identiteetinmäärittelyssä²⁷, ja se on usein esitetty jonkinlaisena ”uuden Euroopan” syntykertomuksena. EU:n ja usean muun eurooppalaisen valtion puolesta YK:n yleiskokouksessa vuonna 2005 puhunut Iso-Britannian YK-edustaja sir Emyr Jones Parry kiteytti ajatuksen holokaustin erityisestä merkityksestä eurooppalaisille seuraavasti:

*The significance of the Holocaust is universal. But it commands a place of special significance in European remembrance. It was in Europe that the Holocaust took place. And, like the United Nations, it is out of that dark episode that a new Europe was born.*²⁸

Tässä tutkielmassa tarkastelen suomalaista holokaustikeskustelua pääosin juuri eurooppalaista taustaa vasten, vaikkakaan sitä ei ole järkevää kokonaan erottaa holokaustin universaalin muistokulttuurin kontekstista.

Vaikka voidaan puhua holokaustin muistokulttuurin noususta Euroopan laajuisena ilmiönä, se ei tarkoita, että holokaustitietoisuus tai siihen liittyvä muistokulttuuri olisi samanlaista joka puolella Eurooppaa. Samankin valtion sisällä on useita erilaisia historianäkemyksiä, ja suuria eroja on myös esimerkiksi Itä- ja Länsi-Euroopan valtioiden välillä²⁹. Holokaustin universaalin muistokulttuurin ja kansallisten historiakuvien törmäminen ei ole mikään erityisesti Suomen kohdalla esiin tuleva piirre, vaan kansallinen konteksti sisäisine virtauksineen on olemassa joka puolella. Puhuessani holokaustin eurooppalaisesta muistokulttuurista en siis tarkoita, että holokaustiin liittyvä historiatietoisuus olisi eri puolilla Eurooppaa samanlainen tai muusta maailmasta erillinen, vaan viittaa holokaustin muiston merkityksen kasvuun ja leviämiseen ympäri Eurooppaa sekä niihin piirteisiin, jotka ovat ominaisia nimenomaan tälle kansallisuusrajat ylittävälle ”eurooppalaiselle” holokaustin muistokulttuurille.

²⁵ Müller Jan-Werner (2010): On 'European Memory'. Some Conceptual and Normative Remarks.

Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford, 27.

²⁶ Sama, 31; Banke, 171.

²⁷ Littoz-Monnet, 1198.

²⁸ Lainannut Berger, 134.

²⁹ Jarausch, 310–311.

Holokaustia parempi nimitys juutalaisten kansanmurhalle saattaisi olla Vanhasta testamentista peräisin oleva hepreankielinen termi *Shoah*. Juutalaiset olivat suurin uhriryhmä, ja natsi-Saksan tuhoamiskäsi kohdistui erityisesti juuri heihin. Tuhoamiskäsin kohteena olivat kuitenkin myös esimerkiksi romanit, slaavit, homoseksuaalit sekä poliittiset vastustajat, ja holokaustin voi käsitteenä katsoa pitävän *Shoahia* selkeämmin sisällään muutkin kuin juutalaiset uhrin. Lisäksi holokausti on käsitteenä vakiintunut suomen kieleen kuvaamaan natsi-Saksan toteuttamaa juutalaisten ja muiden kansanryhmien systemaattista tuhoamista toisen maailmansodan aikana³⁰. Sen vuoksi käytän tässä tutkielmassa käsitettä holokausti. Kiinnitän aineistoa analysoidessani huomiota siihen, viitataanko holokaustilla yksinomaan juutalaisiin vai myös muihin uhreihin.

Synkän historian muistamisen tutkimus on täynnä käsitteitä, jotka viittaavat eri tavoin ryhmien ja yhteisöjen menneisyyskäsitteisiin, näille käsitteille annettuihin merkityksiin, ja niiden yhdistämiseen nykypäivän ja tulevaisuuden ilmiöihin. 1980-luvulta asti on historiantutkimuksessa eletty yhteisölliseen muistamiseen ja sen poliittisuuteen kohdistuvan tutkimuksen kulta-aikaa, eräänlaista muistitiedon ”buumia”.³¹ Maurice Halbwachin 1920-luvulla esittelemä kollektiivisen muistin käsite on noussut valtaisan kiinnostuksen kohteeksi, ja myös historiantutkimus on alettu nähdä vain yhtenä menneisyydestä tehtävien tulkintojen osa-alueena.³² Varsinaisten menneisyyden tapahtumien sijaan mielenkiinto kohdistuu yhä useammin näille tapahtumille myöhemmin aikoina annettuihin merkityksiin. Historian ja muistitiedon välinen raja on muuttunut vähemmän itsestään selväksi.³³

³⁰ Siitä, pitääkö holokausti sisällään kaikki natsi-Saksan tuhoamiskäsin uhrin, pelkästään rodullisin perustein tuhotut uhrin vai ainoastaan juutalaiset, on erilaisia määritelmiä. Esimerkiksi kielitoimiston sanakirjan mukaan holokausti viittaa yksinomaan juutalaisiin (Grönroos Eija-Riitta, Haapanen Minna, Heinonen Tarja Riitta, Joki Leena, Nuutinen Liisa & Vilkkumäki-Viitala Marjatta (toim.) (2006): *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki), kun taas suomenkielisessä Wikipediassa holokaustiin sisällytetään myös slaavit, romanit, homoseksuaalit sekä muut etnisten, uskonnollisten tai ideologisten syiden perusteella kansallissosialistien vainoamiseksi joutuneet (<https://fi.wikipedia.org/wiki/Holokausti>, viitattu 2.2.2017). Tässä tutkielmassa sisällytän termiin kaikki natsien systemaattisen tuhoamiskäsin uhrin, siis muutkin kuin juutalaiset.

³¹ Berger Stefan & Conrad Christoph (2015): *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Palgrave Macmillan, 353.

³² Olick Jeffrey K & Robbins Joyce (1998): Social Memory Studies: From "Collective Memory" to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*, 24, 106–111.

³³ Stråth Bo (2011): Nordic Foundation Myths after 1945. A European Context. Teoksessa Stenius Henrik, Österberg Mirja & Östling Johan (toim.): *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*. Nordic Academic Press, Lund, 151–152.

Kiinnostusta yhteisöllistä muistamista kohtaan lisäsi osaltaan Länsi-Saksassa 1980-luvulla käyty niin sanottu suuri historiakiista, jossa konservatiiviset ja vasemmistoliberaalit historian tutkijat väittelivät oikeasta tavasta suhtautua Saksan holokaustin varjostamaan lähihistoriaan. Nämä kiistat toivat historian tutkimukseen runsaasti menneisyssuhdetta ja sen poliittisuutta koskevaa käsitteistöä. Saksa on toisen maailmansodan perinnön vuoksi ollut näitä kiistoja laajemminkin edelläkävijä historiakeskusteluissa, jotka liittyvät vaikean menneisyyden kanssa toimeen tulemiseen ja sen käsittelemiseen (*Vergangenheitsbewältigung*).³⁴ Tässä tutkielmassa käytän enimmäkseen juuri saksalaiseen tutkimustraditioon kuuluvaa käsitteistöä: historiatietoisuus, historiakulttuuri ja kansallinen kertomus ovat keskeisiä käsitteitä, kun käsittelen vainojen uhrien muistopäivän asemaa eurooppalaisen viitekehyksen ja suomalaisen kansallisen kontekstin välimaastossa. Historiapoliitiikan ja historian käytön käsitteet auttavat puolestaan hahmottamaan niitä yhteyksiä, joita muistopäivään liitetystä teemoista johdetaan nykypäivän ja tulevaisuuden ilmiöihin. Seuraavaksi esittelen tarkemmin käyttämiäni kollektiiviseen menneisyysuhteeseen ja sen poliittisuuteen liittyviä käsitteitä.

1.2.1 Historiatietoisuus, kansallinen kertomus ja historiakulttuuri

Vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käyty keskustelu kertoo jotain suomalaisesta historiatietoisuudesta eli siitä, mitä menneisydessä uskotaan tapahtuneen, minkälaisia merkityksiä näille tapahtumille annetaan, ja miten nämä uskomukset ja merkitykset liittyvät ajatuksiin nykyhetkestä sekä tulevaisuuteen kohdistuviin odotuksiin³⁵. Historiatietoisuus voidaan yleisemmin määritellä yksilön tai yhteisön tavaksi hahmottaa nykyisyys suhteessa menneisyyteen ja toisaalta odotuksiin tulevaisuudesta.³⁶ Sen avulla yksilö tai yhteisö määrittää oman paikkansa ajassa, ja historiatietoisuudella on näin ollen tärkeä rooli niin henkilökohtaisessa kuin kollektiivisessä identiteetinmuodostuksessa.³⁷ Historiatietoisuuden käsitteen ydin eli menneisyyden ja tulevaisuuteen suuntautuvien odotusten välisen yhteyden merkityksellisyys yksilöiden

³⁴ Hentilä Seppo (2001): Historiapoliitiikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö. Teoksessa Kalela Jorma & Lindroos Ilari (toim.): *Jokapäiväinen historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 31–34.

³⁵ Torsti Pilvi (2012): *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki, 9.

³⁶ Karlsson (2003), 43.

³⁷ Tossavainen, 27.

ja yhteisöjen kokemusmaailmalle perustuu saksalaisen historiateoreetikon Reinhart Koselleckin ajatteluun³⁸.

Yhteisön historiatietoisuus on lähellä kollektiivisen muistin käsitettä. Käsitteen tunnetuimman määrittelijän Maurice Halbwachsin mukaan kollektiivinen muisti rakentaa menneisyydestä kuvan, joka on sopusoinnussa nykyhetken vallalla olevien ajatusten (*predominant thoughts*) kanssa.³⁹ Sen rooli yhteisön identiteetin rakentajana on siis samankaltainen kuin historiatietoisuuden. Kollektiivisen muistin käsitteessä olennaista on ajatus siitä, että yksilöiden muistot rakentuvat, muokkautuvat ja välittyvät ihmisten välisessä sosiaalisessa kanssakäymisessä, ja ovat siten perusluonteeltaan yhteisöllisiä. Vaikka Halbwach korostaa, että muistaminen sinällään on mahdollista vain yksilöille, käsite on osittain ongelmallinen, koska se luo helposti kuvan yhtenäisestä, yksilöiden tahdosta irrallisesta suuremmasta voimasta.⁴⁰ Jos kollektiivinen muisti mielletään ”kansakunnan” yhteiseksi, yhtenäiseksi ominaisuudeksi, siitä tulee helposti nationalistista kansakuntakäsitystä edistävä työkalu.⁴¹

Sama kollektiivista menneisyysuhdetta koskeva ongelma liittyy toki myös historiatietoisuuden käsitteeseen. Jokaisella ihmisellä on oma enemmän tai vähemmän tiedostettu käsityksensä menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välisestä jatkumosta sekä omasta paikastaan siinä, eikä yhteisön historiatietoisuus tarkoita, että nämä käsitykset sulautuisivat yhdeksi kokonaisuudeksi. Voidaan kuitenkin puhua yhteisön, esimerkiksi kansakunnan yhteisestä historiatietoisuudesta, jolloin tarkoitetaan yhteisön jäsenten yhteisesti tunnistamia ja jakamia historiatietoisuuden ainesosia.⁴²

Yhteisen historiatietoisuuden rakennuspalikoita ovat jaetut historiakäsitykset eli osittain tiedostamattomat menneisyyttä koskevat ajatukset ja uskomukset.⁴³ Jorma Kalela viittaa näihin erilaisten ja erikokoisten ihmisryhmien keskenään jakamiin historiakäsityksiin puhuessaan jaetuista historioista. Kalela korostaa, että ajatus yhtenäisestä kansakunnasta

³⁸ Koselleck Reinhart (2004): *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Kääntänyt Keith Tribe. Columbia University Press, New York.

³⁹ Halbwach Maurice (1992): *On collective memory*. Kääntänyt Lewis A. Coser. University of Chicago press, Chicago. Lainannut Tossavainen, 29. Suomennos on omani.

⁴⁰ Olick & Robbins, 109–111.

⁴¹ Kettunen Pauli: Miten unohtamisesta tuli epäsuosittua? Esitelmä Historian tila ja tulevaisuus -seminaarissa Turun yliopistossa 26.11.2010:

http://www.mv.helsinki.fi/home/ptkettun/kettunen_Jorkal70.pdf. (viitattu 2.2.2017)

⁴² Tossavainen, 26–27.

⁴³ Torsti Pilvi (2003): *Divergent Stories, Convergent Attitudes: A Study on the Presence of History, History Textbooks, and the Thinking of Youth in Post-War Bosnia and Herzegovina*. Taifuuni, Helsinki, 51.

kollektiivisine historiakäsityksineen on harhaanjohtava, ja että kansakunnan sisällä on suuri ja heterogeeninen joukko eri yhteisöjen jaettuja historioita. Yksilö kuuluu lisäksi yleensä useaan eri sosiaaliseen ryhmään, joilla on jokaisella oma jaettu historiansa. Koska yhteisen historiakäsityksen jakava ryhmä koostuu yksilöistä, jaetut tarinat eivät koskaan ole myöskään täysin sisäisesti homogeenisia, yhtenäisiä tai johdonmukaisia.⁴⁴

Kun siis tässä tutkielmassa puhun ”suomalaisesta” tai ”eurooppalaisesta” historiatietoisuudesta on tärkeää muistaa, ettei kyseessä ole mikään yhtenäinen, jaettu tietoisuus vaan jatkuvassa muutoksessa oleva tila, jossa vaikuttaa yhtä aikaa erilaisten ryhmien ja yksilöiden historiakäsityksiä, joista jotkut ovat enemmän vallalla kuin toiset. Vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käyty suomalainen keskustelu havainnollistaa historiatietoisuuden ja jaettujen historioiden eri tasoja, sillä siinä on puhujasta riippuen havaittavissa piirteitä niin ”suomalaisesta”, ”eurooppalaisesta” kuin esimerkiksi ”israelilaisesta” historiatietoisuudesta. Tässä tutkielmassa kysymyksenasettelu liittyy etupäässä suomalaisen kansallisen kertomuksen ja ”eurooppalaisen” holokaustin muistokulttuurin vuorovaikutukseen ”suomalaisen” historiatietoisuuden sisällä, eli ajatus kansallisen historiatietoisuuden heterogeenisyydestä on kysymyksenasettelussa sisäänrakennettuna. Pyrin kiinnittämään läpi tutkielman huomiota toimijatasoon eli siihen, ketkä tai mitkä tahot osallistuvat muistopäivän ympärillä käytyyn keskusteluun ja millaisia merkityksiä he siihen liittävät. Tällä tavoin suomalaisen holokaustiin liittyvän historiatietoisuuden monimuotoisuus tulee toivoakseni näkyviin.

Saksalainen historiateoreetikko Jörn Rüsen on korostanut narratiivien eli kertomusten merkitystä historiatietoisuuden ilmentäjinä.⁴⁵ Kansallinen kertomus on siten tärkeä osa kansakunnan historiatietoisuutta. Siihen kuuluu ymmärrys siitä, mitkä ovat yhteisön menneisyyden keskeisimmät tapahtumat sekä se, miten näitä tapahtumia tulkitaan⁴⁶, eli miten yhteisön nykyisyyttä hahmotetaan menneisyyden kautta: mikä on yhteisön ”tarina”. Kansallisvaltion ”suurta kertomusta” (*master narrative*) ei välttämättä ilmaista eksplisiittisesti missään yhdessä paikassa, mutta se tulee ilmi itsestään selvinä pidettyjen historiakäsitysten myötä ja toimii eräänlaisena historiakulttuurin taustalla vaikuttavana käsikirjoituksena ja kansallisvaltion legitimoijana.⁴⁷

⁴⁴ Kalela Jorma (2012): *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan, 74–78.

⁴⁵ Viitannut Torsti (2012), 10.

⁴⁶ Sama.

⁴⁷ Berger & Conrad, 2. Suomennos on omani.

Kansallinen kertomus on siis hegemonisessa asemassa oleva käsitys kansakunnan kehityksen kannalta tärkeistä kehityskuluista ja niiden merkityksestä nykypäivälle. Se on kehikko, jonka sisällä voi olla hieman toisistaan poikkeavia painotuksia ja tulkintoja. Yleensä kansalliseen kertomukseen sisältyy kuitenkin systemaattisia sokeita pisteitä, eli se määrittää rajat sille, mitä yhteisestä menneisyydestä muistetaan, ja mistä puolestaan vaietaan.⁴⁸ Suomessa talvi- ja jatkosota ovat tärkeä osa kansallista kertomusta, koska niiden katsotaan sinetöineen itsenäistymisen Venäjästä.⁴⁹ Hitlerin Saksan kanssa tehdyn yhteistyön laajuus ja siihen liittyneet ideologiset yhteydet taas ovat pitkään kuuluneet suomalaisen kansallisen kertomuksen vaiettuun puoleen. Tässä tutkielmassa mielenkiinto kohdistuu holokaustin ja sen eurooppalaisen muistokulttuurin asemaan suomalaisessa historiatietoisuudessa, jota kansallinen kertomus itsenäisyyden saavuttamisesta ja puolustamisesta on pitkään hallinnut.

Länsi-Saksassa 1980-luvulla käytyjen historiakiistojen tuotoksena menneisyysuhteen tutkimuksen käsitteistöön ilmaantui termi historiakulttuuri (*Geschichtskultur*), jolla viitataan konkreettisiin, jokapäiväisiin historian esittämisen foorumeihin.⁵⁰ Seppo Hentilän mukaan historiakulttuuria ovat ”kaikki mahdolliset mekanismit ja areenat, joilla menneisyyttä koskevaa tietoa voidaan yhteiskunnassa tuottaa, välittää, esittää, kokea ja käyttää.”⁵¹ Historiatietoisuus ja kansallinen kertomus ovat abstrakteja käsitteitä, joita on mahdotonta sellaisenaan tutkia, ja historiakulttuuria tutkimalla niihin voi ikään kuin ”päästä käsiksi”.⁵²

Jos historiakulttuuri ymmärretään jokapäiväiseen elämään kuuluvina historian esittämisen foorumeina, määritelmä on lähellä Jorma Kalelan esittelemää historian julkisten esitysten kategoriaa. Historian julkisilla esityksillä Kalela viittaa julkisesti esitettyihin historiantulkintoihin, kuten historia-aiheisiin romaaneihin, elokuviin, museoihin, muistomerkkeihin, historian oppikirjoihin sekä poliittisiin puheisiin, joissa viitataan jollain lailla historian tapahtumiin.⁵³ Akateeminen historiantutkimus on perinteisesti nähty näistä historian julkisista esityksistä erillisenä, historiakulttuurin

⁴⁸ Sama, 2; 11–12.

⁴⁹ Meinander Henrik (2011): *A Separate Story? Interpretations of Finland in the Second World War*. Teoksessa Stenius Henrik, Österberg Mirja & Östling Johan (toim.): *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*. Nordic Academic Press, Lund, 60; 64.

⁵⁰ Hentilä, 32–33; Torsti (2003), 46–47.

⁵¹ Hentilä, 32.

⁵² Tossavainen, 28.

⁵³ Kalela Jorma (2000): *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki, 37–38.

ulkopuolisena osa-alueena.⁵⁴ Tällainen jaottelu ei kuitenkaan välttämättä ole mielekäs, sillä erilaiset historian esitykset vuorovaikuttavat jatkuvasti keskenään niin sanotussa historian yhteiskunnallisen määrittämisen prosessissa⁵⁵. Akateeminen historiantutkimus ei siis toimi muun yhteiskunnan ulkopuolisessa tyhjiössä, vaan vaikuttaa ihmisten menneisyyskäsitteisiin yhdessä muiden historiakulttuurin osa-alueiden kanssa. Yhteys toimii myös toiseen suuntaan: historiantutkijat eivät ole immuuneja akateemisen tutkimuksen ulkopuolisten historiakäsitysten vaikutuksilta työhönsä.⁵⁶

Vainojen uhrien muistopäivä ja siihen liittyvä lehtikirjoittelu kuuluvat historian julkisten esitysten kategoriaan, ja niitä voi pitää suomalaisen historiakulttuurin ja sitä kautta historiatietoisuuden ilmentäjinä. Kun puhun toisen maailmansodan tai holokaustin muistokulttuureista, tarkoitan niiden muistoon liittyvää historiakulttuuria. Tarkastelusta rajautuu ulos niin sanottu kansanomainen historia, joka edustaa Kalelan mukaan ”kotona ja työpaikoilla kerrottua ja puhuttua, sukulaisilta ja lähiympäristöstä omaksuttuja näkemyksiä”⁵⁷, ja joka muokkaa yksilöiden historiatietoisuutta vähintään yhtä paljon kuin historian julkiset esitykset. Tarkastelen tässä tutkielmassa siis ainoastaan historiatietoisuuden ja kansallisen kertomuksen muodollisempaa, virallisen politiikan tai julkisten kannanottojen kautta näkyvää puolta. Historian julkiset esitykset ja kansanomainen historia eivät kuitenkaan ole toisistaan riippumattomia: julkinen keskustelu vaikuttaa yksilöiden ja ryhmien historiatietoisuuteen, ja toisaalta kansanomaisen historian käsityksiä heijastuu vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käytyyn julkiseen keskusteluun.

1.2.2 Muistin poliittisuus, historiapolitiikka ja historian käyttö

Menneisyyden tapahtumien muisteleamiseen liittyy aina myös tietoisia valintoja siitä, mitä muistetaan ja mitä ei. Kansallinen kertomus ei ole itsestään selvä yhteinen ”muisti”, vaan se rakentuu ja muuttuu yksilöiden, ryhmien ja kansallisen politiikan tietoisien toimien tuloksena.⁵⁸ Kansakunnan historiatietoisuutta ja kansallista kertomusta ei siten ole mielekäästä tutkia ottamatta huomioon niihin liittyvää muistin politiikkaa. Vainojen uhrien muistopäivän perustaminen Suomeen oli jo itsessään

⁵⁴ Torsti (2003), 49.

⁵⁵ Historian yhteiskunnallisen määrittämisen prosessista ks. tarkemmin Kalela (2000), 42–44; Kalela (2012): 2–3.

⁵⁶ Kalela (2000): 40.

⁵⁷ Sama, 38.

⁵⁸ Jarausch, 319.

poliittinen teko, ja sen ympärillä käydyssä keskustelussa tulee esiin monenlaisia, osittain keskenään ristiriidassa olevia näkemyksiä siitä, mikä toiseen maailmansotaan liittyvässä historiassa on tärkeää, muistamisen arvoista tai nykyhetken kannalta olennaista.

Historiasta johdettavat opetukset valitaan usein tarkoitushakuisesti tukemaan poliittisten tavoitteiden saavuttamista. Seppo Hentilän mukaan historiapolitiikkaa (*Geschichtspolitik*) on toiminta, jossa menneisyyttä käytetään tietoisesti ja aktiivisesti tiettyjen intressien ajamiseen.⁵⁹ Käsitteen toi yhteiskuntatieteisiin 1980-luvulla saksalainen filosofi Jürgen Habermas kritisoidessaan konservatiivisia historioitsijoita, jotka Habermasin mukaan käyttivät ammattitaitoaan nationalististen intressien ajamiseen. Saksalaisen tutkimusperinteen mukaan määritelty historiapolitiikka tarkoittaa siis historiatietoisuuden ja historiakulttuurin tietoista hyödyntämistä poliittisen argumentoinnin tukena.⁶⁰

Historiapolitiikan ohella puhutaan usein yleisemmällä tasolla historian käytöstä. Klas-Göran Karlsson kuvailee historian käyttöä olevan, kun jokin ryhmä pyrkii historian avulla viestimällä saavuttamaan tiettyjä etuja tai täyttämään tarpeita. Määritelmä tulee siis lähelle historiapolitiikan käsitettä. Karlsson erittelee viisi historian käytön kategoriaa: tieteellinen käyttö, eksistentiaalinen käyttö, moraalinen käyttö, poliittinen käyttö sekä ideologinen käyttö. Esimerkiksi perinteisen kansallisen kertomuksen kyseenalaistaminen kysymällä, osallistuiko Suomi epäsuorasti holokaustiin taistellessaan natsi-Saksan liittolaisena jatkosodassa, on Karlssonin mukaan historian moraalista käyttöä, johon liittyy usein pyrkimys nostaa huomion kohteeksi aikaisemmin vähälle huomiolle jääneitä menneisyyden tapahtumia tai korjata virheellisiksi miellettyjä tulkintoja historian kulusta. Historian poliittisessa käytössä hämärretään Karlssonin mukaan menneisyyden ja nykyisyyden välistä rajaa tekemällä suoria viittauksia menneisyyden tapahtumiin tietyn politiikan perustelemiseksi. Ideologisesta käytöstä esimerkkinä on nationalismi, jossa valikoiduista menneisyyden osista rakennettu kansallisen kertomuksen toimii kansallisvaltion olemassaolon legitimoijana.

⁵⁹ Hentilä, 32–33.

⁶⁰ Torsti (2003), 52–53.

Tieteellinen käyttö viittaa akateemiseen historian tutkimukseen, ja eksistentiaalinen käyttö liittyy tarpeeseen käyttää menneisyyttä identiteetin rakennusaineena.⁶¹

Historian käytön kategorioiden erottelu ei kuitenkaan ole aina mielekästä tai mahdollista edellä kuvatussa historian yhteiskunnallisen määrittämisen prosessissa, jossa erilaiset historian esitykset ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Esimerkiksi tieteellistä ja ideologista käyttöä voi olla vaikea erottaa toisistaan, koska akateeminen historian tutkimus on perinteisesti ollut keskeisessä asemassa kansallisten kertomusten rakentamisessa⁶². Vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käydystä keskustelusta on niin ikään usein vaikeaa löytää puheenvuoroja, jotka edustaisivat selkeästi Karlssonin esittelemiä kategorioita. Onko esimerkiksi eurooppalaisen yhteistyön tärkeyden perusteleminen holokaustilla eurooppalaiseen identiteettiin liittyvää historian eksistentiaalista käyttöä, Euroopan integraation vahvistamiseen pyrkivää historian ideologista käyttöä, vai historian suoraa poliittista käyttöä Euroopan unionin vallan lisäämiseksi? Tämän tutkielman kannalta historian käytön kategorioiden erottelua keskeisempää onkin tarkastella muistopäivään liittyvää historiapolitiikkaa ja historian käyttöä sitä mukaa, kun keskustelussa nousee esiin erilaisia historiasta nykypäivään johdettuja ”opetuksia” tai näkemyksiä siitä, mitä kansallisesta historiasta tulisi erityisesti muistaa tai olla muistamatta.

⁶¹ Karlsson (2003), 38–43; Karlsson Klas-Göran (2010): *The Uses of History and the Third Wave of Europeanisation*. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford, 45–54.

⁶² Berger & Conrad.

1.3 Aikaisempi tutkimus

1980-luvulla alkaneen muistitutkimuksen ”buumin” seurauksena toisen maailmasodan ja sen keskiöön nousseen holokaustin muistamista on tutkittu paljon. Eurooppalaisten suhteesta maanosan väkivaltaiseen menneisyyteen on julkaistu 2000-luvulla useita kokoelmateoksia, enkä pyri tässä esittämään niistä kattavaa luetteloa. Yksi ensimmäisistä tällaisista teoksista ja siksi mainitsemisen arvoinen on Klas-Göran Karlssonin ja Ulf Zanderin toimittama *Echoes of the Holocaust – Historical Cultures in Contemporary Europe*⁶³, jonka artikkeleissa pohditaan holokaustin asemaa eurooppalaisissa historiakulttuureissa. Oman tutkielmani kannalta tärkein kokoelmateos on Bo Stråthin ja Malgorzata Pakierin toimittama *A European Memory? Contested histories and politics of remembrance*⁶⁴, jossa tarkastellaan eri puolilla Eurooppaa vallalla olevia, usein keskenään ristiriitaisia näkökulmia maanosan historiaan. Holokaustin muiston osalta teoksessa käsitellään toisaalta sen ”eurooppalaistumista” eli muuttumista eräänlaiseksi yhteisen eurooppalaisen historian nollapisteksi, ja toisaalta sitä, miten paljon holokaustiin liittyvät historiakäsitykset edelleen poikkeavat toisistaan Euroopan sisällä.

Suomen ja suomalaisten osalta toisen maailmansodan muistamista on tutkittu usein vertailevassa, pohjoismaisessa viitekehyksessä. Henrik Steniuksen, Mirja Österbergin ja Johan Östlingin toimittama *Nordic Narratives of the Second World War – National Historiographies Revisited*⁶⁵ käy läpi toiseen maailmansotaan liittyvien kansallisten kertomusten muodostumista Tanskassa Ruotsissa, Norjassa, Islannissa ja Suomessa. Suomalaisen kansallisen kertomuksen rakentumisesta kirjoittaa teoksessa Henrik Meinander⁶⁶. Samankaltainen lähestymistapa on John Gilmourin ja Jill Stephensonin toimittamassa teoksessa *Hitler's Scandinavian Legacy - The Consequences of the German Invasion for the Scandinavian Countries*⁶⁷, jossa suomalaista toiseen

⁶³ Karlsson Klas-Göran & Zander Ulf (toim.) (2003): *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*. Nordic Academic Press, Lund.

⁶⁴ Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.) (2010): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford.

⁶⁵ Stenius Henrik, Österberg Mirja & Östling Johan (toim.) (2011): *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*. Nordic Academic Press, Lund.

⁶⁶ Meinander.

⁶⁷ Gilmour John & Stephenson Jill (toim.) (2013): *Hitler's Scandinavian Legacy. The Consequences of the German Invasion for the Scandinavian Countries, Then and Now*. Bloomsbury, Lontoo & New York.

maailmansotaan liittyvää historiatietoisuutta käsittelee Juhana Aunesluoma⁶⁸. Tiina Kinnusen ja Ville Kivimäen toimittama artikkelikokoelma *Finland in World War II – History, Memory, Interpretations*⁶⁹ keskittyy toiseen maailmansotaan ja sen muistamiseen Suomessa. Holokaustiin liittyvästä kollektiivisesta muistamisesta kirjoittaa teoksessa Antero Holmila⁷⁰.

Koska holokausti ei Suomessa ole noussut toisen maailmansodan muistamisen keskiöön samalla tavoin kuin monessa muussa Euroopan maassa⁷¹, myöskään holokaustin muistokulttuurin tutkimusta ei ole Suomen osalta kertynyt kovin suurta määrää. 2010-luvulla aihe on kuitenkin noussut tutkijoiden keskustelun kohteeksi myös Suomessa, ja suomalaisesta holokaustin muistamisesta on alkanut ilmestyä tutkimuksia. Etenkin Oula Silvennoinen ja Antero Holmila ovat useissa artikkeleissaan tarkastelleet suomalaista holokaustisuhdetta ja holokaustiin liittyvän historiankirjoituksen kehitystä.⁷² Holmila on julkaissut myös ensimmäisen suomenkielisen yleisteoksen holokaustista ja sen myöhemmistä tulkinnoista.⁷³ Jan Löfström on lähestynyt aihetta historiallisen hyvittämisen ja julkisten anteeksipyyntöjen näkökulmasta tarkastelemalla esimerkiksi pääministeri Lipposen marraskuussa 2000 esittämää anteeksipyyntöä Suomeen jatkosodan aikana tulleiden juutalaispakolaisten luovuttamisesta Saksaan.⁷⁴ Lisäksi Pilvi Torstin johdolla vuonna 2012 valmistunut tutkimushanke suomalaisten historiatietoisuudesta antaa arvokasta tietoa siitä, millainen on ”tavallisten suomalaisten” holokaustiin liittyvä historiatietoisuus. Kyselytutkimuksessa selvitettiin muun muassa suomalaisten uskomuksia siitä, voidaanko jatkosotaa Neuvostoliittoa

⁶⁸ Aunesluoma Juhana (2013): *Two Shadows over Finland: Hitler, Stalin and the Finns Facing the Second World War as History 1944–2010*. Teoksessa Gilmour John & Stephenson Jill (toim.): *Hitler's Scandinavian Legacy. The Consequences of the German Invasion for the Scandinavian Countries, Then and Now*. Bloomsbury, Lontoo & New York, 199–219.

⁶⁹ Kinnunen Tiina & Kivimäki Ville (toim.) (2012): *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill, Leiden & Boston.

⁷⁰ Holmila Antero (2012): *Varieties of Silence. Collective Memory of the Holocaust in Finland*. Teoksessa Kinnunen Tiina & Kivimäki Ville (toim.): *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill, Leiden & Boston, 519–560.

⁷¹ Ks. esim. Holmila (2012), 519.

⁷² Ks. esim. Holmila Antero (2009): *Finland and the Holocaust: A Reassessment*. *Holocaust and Genocide Studies*, 23:3, 413–440; Holmila & Silvennoinen; Holmila (2012); Silvennoinen Oula (2013): *Finland, the Vernichtungskrieg and the Holocaust*. Teoksessa Lenz Claudia, Seeberg Marie Louise & Levin Irene (toim.): *The Holocaust as active memory: the past in the present*. Ashgate Publishing, Surrey.

⁷³ Holmila Antero (2010): *Holokausti. Tapahtumat ja tulkinnat*. Atena Kustannus, Jyväskylä.

⁷⁴ Löfström Jan (2011): *Historical apologies as acts of symbolic inclusion – and exclusion? Reflections on institutional apologies as politics of cultural citizenship*. *Citizenship Studies*, 15:1, 93–108.

vastaan pitää erillissotana, sekä onko Suomella ”anteeksipyydeltävää sodanaikaisessa juutalaispolitiikassa”.⁷⁵

Suomen holokaustisuhdetta on tutkittu jonkin verran myös muissa pro gradu -tutkielmissa. Elina Sanan *Luovutetut*-teoksen julkaisemisen aiheuttama historiakeskustelu on ollut suosittu lähtökohta suomalaisen menneisyysuhteen tarkastelemiseen, ja sitä ovat käsitelleet ainakin Jouni Tilli⁷⁶ sekä Hannu Savolainen⁷⁷ omissa tutkielmissaan. Heikki Kainulaisen pro gradu -tutkielma suomalaisten historian tutkijoiden käymästä erillissotakeskustelusta 2000-luvulla⁷⁸ liittyy niin ikään samaan aihepiiriin. Oman tutkielmani kannalta nämä tutkimukset ovat auttaneet etenkin aihepiirin ja siihen liittyvän tutkimuksen alustavassa hahmottamisessa.

Viime vuosina on noussut suomalaisen holokaustisuhteen tarkastelemiseen keskittynyt tutkimussuuntaus, jonka voi sanoa kuuluvan ”kriittiseen muistapolitiikan tutkimustraditioon” (*critical memory studies*)⁷⁹. Tätä suuntausta edustavien tutkijoiden viesti kiteytyy vuonna 2013 julkaistussa artikkelikokoelmassa *Finland’s Holocaust – Silences of History*⁸⁰, joka kuuluu sarjaan eurooppalaisia julkaisuja holokaustin historiasta ja muistamisesta (*The Holocaust and its Contexts*, Palgrave Macmillan). Teoksen ilmestyminen kertoo itsessään siitä, että kansallisvaltioiden rajat ylittävä eurooppalainen näkökulma historian tutkimukseen on alkanut näkyä myös suomalaisessa toista maailmansotaa koskevassa tutkimuksessa. Tämän eurooppalaisen näkökulman keskipisteeseen on 2000-luvulle siirryttäessä noussut nimenomaan holokaustin muisto yhteisenä, eurooppalaista identiteettiä määrittävänä tekijänä.⁸¹

Finland’s Holocaust -teoksen ovat toimittaneet Simo Muir ja Hana Worthen, ja muun muassa Holmila ja Silvennoinen kuuluvat sen kirjoittajiin. Vainojen uhrien muistopäivän kannalta on huomionarvoista, että tätä kriittistä, eurooppalaista

⁷⁵ Torsti (2012), 135–155.

⁷⁶ Tilli Jouni (2006): *Luovutuskeskustelu menneisyyspolitiikkana. Elina Sanan Luovutetut jatkosotaan liittyvän historiapolitiikan kritiikkinä*. Pro gradu -tutkielma, valtio-oppi, Jyväskylän yliopisto.

⁷⁷ Savolainen Hannu (2011): *Jatkosodan ihmisluovutukset menneisyyden kipupisteinä. Elina Sanan Luovutetut -teoksen aiheuttama kohu*. Pro gradu -tutkielma, poliittinen historia, Helsingin yliopisto.

⁷⁸ Kainulainen Heikki (2014): *Tutkijoiden erillissota – Suomalaisten historian tutkijoiden erillissotakeskustelu 2000-luvulla*. Pro gradu -tutkielma, poliittinen historia, Helsingin yliopisto.

⁷⁹ Sundholm John (2013): *Stories of National and Transnational Memory: Renegotiating the Finnish Conception of Moral Witness and National Victimhood*. Teoksessa Muir Simo & Worthen Hana (toim.): *Finland’s Holocaust. Silences of History*. Palgrave Macmillan, 33. Suomennos on omani.

⁸⁰ Muir Simo & Worthen Hana (toim.) (2013): *Finland’s Holocaust. Silences of History*. Palgrave Macmillan.

⁸¹ Eurooppalaisesta näkökulmasta toisen maailmansodan jälkeiseen historiankirjoitukseen ks. tarkemmin Berger & Conrad, 340–347.

näkökulmaa edustavilla suomalaisilla holokaustitutkijoilla on vahva edustus myös HUM:ssa: Muir ja Silvennoinen ovat toimineet yhdistyksen hallituksessa ja Silvennoinen on toiminut sen puheenjohtajana vuodesta 2015. Suomalaiset holokaustitutkijat ovat siis aktiivisesti vaikuttaneet vainojen uhrien muistopäivän viettämiseen ja muistopäivän tilaisuuksien sisältöihin. Muirin mukaan HUM on tutkijoiden osallistumisen myötä alkanut 2000-luvulla kiinnittää enenevässä määrin huomiota nimenomaan Suomen holokaustisuhteeseen ja sen kriittiseen tarkastelemiseen.⁸²

Muirin ja Worthenin mukaan *Finland's Holocaust* -teoksen tavoitteena on haastaa perinteisen kansallisen kertomuksen luoma myytti, jossa holokausti ja antisemitismi on kirjoitettu ulos suomalaisesta historiasta.⁸³ He kritisoivat suomalaista tapaa eristää holokausti kansallisesta historiatietoisuudesta ja ”Suomen sotien” muistosta (*separation narrative*). Suomalainen akateeminen tutkimuskaan ei Muirin ja Worthenin mukaan ole vielä päässyt eroon tästä erillisyyssajattelusta, josta he kritisoivat esimerkiksi historioitsija Henrik Meinanderia. Heidän mukaansa Meinander edustaa holokaustin suhteen piittaamatonta (*insensitive*) ajatusmallia, joka vähättelee sodanaikaista suomalaista antisemitismia ja edistää samalla nykypäivän rasismia ja antisemitismin katsomista läpi sormien. Meinander viittaa artikkelissaan *A Separate Story? Interpretations of Finland in the Second World War* toisen maailmansodan muistokulttuurin ”holokaustifikaatioon” ja leikittelee ajatuksella Suomeen perustettavasta holokaustimuseosta, jossa ”teineille ja amerikkalaisille turisteille” olisi vaikea selittää suomalaista kansallista kontekstia liittoutumiselle natsi-Saksan kanssa.⁸⁴ Historiantutkija Markku Jokisipilä on omasta puolestaan todennut, että vaikka ”liittoa murhaajien kanssa ei tule kaunistella”, ”historiallinen itsekritiikki lipsahtaa helposti tekopyhyyden puolelle”.⁸⁵ Näitä kannanottoja Muir ja Worthen pitävät kestävämmänsä ja etenkin Meinanderin kirjoituksia osoituksina erillisyyssajattelusta ja piittaamattomasta asenteesta.⁸⁶

⁸² Muir (haastattelu).

⁸³ Worthen & Muir, 6.

⁸⁴ ”How can such an existential choice be explained in a museum exhibition intended for teenagers and American tourists?” Meinander, 74. Suomennos on omani.

⁸⁵ Jokisipilä Markku: Historian katumuspillerit. Blogikirjoitus 3.11.2010.

<http://jokisipila.blogspot.fi/2010/11/kollektiivisen-syylisyyden.html>. (viitattu 2.2.2017)

⁸⁶ Worthen & Muir, 8–10.

Tutkijoilla on siis keskenään eriäviä näkemyksiä siitä, miten holokaustia tulisi käsitellä suomalaisessa historiakulttuurissa. Meinander, Jokisipilä ja Aunesluoma korostavat kansallisen kontekstin ja aikalaistoimijoiden toimintaympäristön ymmärtämisen merkitystä tulkittaessa menneisyyden tapahtumia. Muir ja Worthen, samoin kuin Holmila ja Silvennoinen, taas ovat osa eurooppalaista tutkimustraditiota, joka pitää tärkeänä kansallisten kehysten rikkomista ja historian kipukohtien käsittelemistä. Sama jakolinja kansalliseen ja eurooppalaiseen on keskeinen tämän tutkielman kysymyksenasettelussa ja aineiston analyysissä, ja tutkimussuuntausten väliset näkemyserot osoittavatkin konkreettisella tavalla sen, ettei akateeminen historian tutkimus toimi objektiivisessa tyhjiössä, vaan on osa laajempaa historian yhteiskunnallisen määrittämisen prosessia. Tämän tutkielman lähtökohtana on eurooppalainen traditio ja holokaustin keskeisyys siinä. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole ottaa kantaa siihen, millaista suomalaisen toisen maailmansodan muistokulttuurin tulisi olla, tai millä tavoin holokaustista pitäisi Suomessa puhua.

2 ”Pääsylippu eurooppalaisuuteen”: holokaustin muisto Euroopassa

Toinen maailmansota koettiin eri puolilla Eurooppaa eri tavoin, ja myös siihen liittyvä muistokulttuuri on eri alueilla muovautunut hyvin erilaiseksi. Eurooppa koostuu Euroopan unionin luomasta tiiviistä taloudellisesta ja poliittisesta yhteistyöstä huolimatta kansallisvaltioista, joissa kaikissa muistellaan omia kansallisia uhreja ja sankareita. Lisäksi kylmän sodan jakolinjat ja kommunistihallinnon rikokset Itä-Euroopan maissa vaikuttivat siihen, että toiseen maailmansotaan liittyvä historiatietoisuus kehittyi erilaiseksi eri puolilla entistä rautaesirippua. Ei siis ole olemassa yhtä yhteisesti jaettua kertomusta 1900-luvun Euroopan väkivaltaisesta historiasta.⁸⁷

Kuten edellisessä luvussa todettiin, yhteisön historiatietoisuus sisältää suuren joukon erilaisia yksilöiden ja pienempien yhteisöjen historiakäsityksiä. Siitä huolimatta osa käsityksistä voi olla yhteisesti jaettuja tai enemmän pinnalla kuin toiset käsitykset. Euroopan kohdalla on kiistanalaista, voidaanko puhua yhdestä ”yhteisöstä”, mutta viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana holokaustin merkitys on kasvanut historiakulttuureissa ympäri Eurooppaa. Tässä mielessä voidaan sanoa, että holokausti on noussut eurooppalaisen historiatietoisuuden keskipisteeseen.⁸⁸

Holokausti on muuttunut sodanjälkeisten vuosien vaietusta asiasta tapahtumaksi, josta on alettu etsiä moraalista perustaa yhteiselle, eurooppalaiselle identiteetille.⁸⁹ Euroopan unioniin pyrkiviltä uusilta jäsenmailta on alettu vaatia holokaustiin liittyvän vastuun tunnistamista ja siihen liittyvien kipukohtien käsittelyä, usein yhtenä jäsenyyden ehtona.⁹⁰ ”Kollektiivisen syyllisyyden tunnustamisesta holokaustiin on tullut eräänlainen pääsylippu postnationalistiseen eurooppalaisuuteen”⁹¹, kuten Markku Jokisipilä toteaa Tony Judtin jo klassikoksi muodostunutta teosta lainaten⁹². Tässä luvussa tarkastelen sitä, miten tähän on tultu, eli miten holokaustiin kohdistunut hiljaisuus on muuttunut kukoistavaksi julkiseksi muistokulttuuriksi. 2000-luvulla

⁸⁷ Jarausch, 311–312; Whitling Frederick (2010): *Damnatio Memoriae* and the Power of Remembrance: Reflections on Memory and History. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford, 93.

⁸⁸ Karlsson (2003), 15; Worthen & Muir, 8; Tossavainen, 78.

⁸⁹ Berger & Conrad, 344–346; Worthen & Muir, 8.

⁹⁰ Berger & Conrad, 345–346; Jarausch, 314; Müller, 32.

⁹¹ Jokisipilä.

⁹² ”Holocaust recognition is our contemporary European entry ticket.” Judt, 803.

holokaustista on tullut universaali absoluuttisen pahuuden vertauskuva, ja käsittelen tässä luvussa myös tämän universaalin muistokulttuurin piirteitä, erityisesti eurooppalaisesta näkökulmasta. Lopuksi tarkastelen lyhyesti holokaustin kansainvälisen muistopäivän syntyä ja sen viettoa Euroopassa. Tutkimuskirjallisuuden lisäksi havainnollistan holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin piirteitä viittaamalla IHRA:n internetsivuihin sekä Euroopan parlamentin holokaustin muistamista käsitteleviin päätöslauselmiin.

2.1 Vaikenemisesta eurooppalaisuuden ytimeen

Ensimmäisinä toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä holokaustista ei puhuttu eurooppalaisessa julkisessa keskustelussa. Sodasta toipuissa kansallisvaltioissa muistettiin uhreja ja vastarintaliikkeissä toimineita sankareita⁹³, eikä juutalaisten ja muiden keskitysleireillä surmattujen kohtaloa hahmotettu erillisenä tragediana.⁹⁴ Holokaustia ei ennen 1960-lukua yhdistetty käsitteenä juutalaisten kansanmurhaan, vaan sillä viitattiin anglosaksisessa maailmassa yleisesti laajaan, tulen aiheuttamaan tuhoon tai katastrofiin.⁹⁵ Yksi ensimmäisistä ja tunnetuimmista holokaustitutkijoista, yhdysvaltalainen historioitsija Raul Hilberg, on myöhemmin todennut, ettei ”aluksi ollut mitään holokaustia”⁹⁶.

1960-luvulla holokaustitietoisuus alkoi länsimaissa vähitellen kasvaa. Tässä kehityksessä oli tärkeässä osassa Israelin valtion sisäinen kehitys. Keskeinen tapahtuma oli vuosina 1961–1962 Jerusalemissa käyty natsirikollisen Adolf Eichmannin oikeudenkäynti, joka sai valtavasti mediahuomiota ja aiheutti Israelissa massiivisen holokaustia koskevan keskustelun. Eichmann oli vastuussa juutalaisten kuljetuksista keskitysleireille Saksan valtaamilla Itä-Euroopan alueilla, ja hänet tuomittiin oikeudenkäynnin lopputuloksena kuolemaan. Oikeudenkäynnin aikana annetut todistajanlausunnot antoivat äänen keskitysleireiltä henkiin jääneille ja käänsivät israelilaisten huomion aseelliseen vastarintaan nousseista gettokapinallisista ”tavallisten” uhrien kärsimyksiin. Oikeudenkäynnistä johdettiin myös sionistinen historiapolitiittinen viesti, jonka mukaan Israelin valtion perustamisen myötä juutalainen

⁹³ Berger & Conrad, 299–300.

⁹⁴ Berger, 122; Berger & Conrad, 345; Karlsson (2010), 43.

⁹⁵ Zander Ulf (2003): *Holocaust at the Limits. Historical Culture and the Nazi Genocide in the Television Era*. Teoksessa Karlsson Klas-Göran & Zander Ulf (toim.): *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*. Nordic Academic Press, Lund, 255–256.

⁹⁶ ”In the beginning there was no Holocaust.” Lainannut Zander, 255. Suomennos on omani.

kansa oli saanut omiin käsiinsä vallan varmistaa, ettei vastaavaa enää koskaan tapahtuisi. Israelin ja Egyptin, Jordanian sekä Syyrian muodostaman liittouman välillä käyty kuuden päivän sota vuonna 1967 lisäsi entisestään näitä holokaustin ja nykypäivän välillä tehtyjä viittauksia.⁹⁷ Natsien juutalaisten uhrien muisteleminen omistautunut Jerusalemin Yad Vashem oli perustettu jo vuonna 1953, ja holokaustin muistokulttuurin vahvistumisen myötä siitä kasvoi vähitellen instituutio, joka alkoi aktiivisesti levittää holokaustitietoutta myös Israelin ulkopuolelle.⁹⁸

Eichmannin oikeudenkäynnin myötä juutalaisten kansanmurha nousi ensimmäistä kertaa kansainvälisen huomion kohteeksi.⁹⁹ Samana vuonna julkaistiin ensimmäinen historiallinen kuvaus juutalaisten kohtalosta toisen maailmansodan aikaisessa Euroopassa, Raul Hilbergin *The Destruction of the European Jews* (1961). Länsi-Saksassa alkoi 1960-luvulla keskustelu, jossa uusi sukupolvi pyrki käsittelemään väkivaltaista menneisyyttä ja sen nostattamaa kollektiivista syyllisyydentunnetta. Israelin tapahtumien lisäksi keskustelua kiihdyttivät jo vuonna 1958 Ulmissa käyty oikeudenkäynti, jossa oli syytettyinä sodanaikaisten teloitusjoukkojen eli *Einsatzgruppenien* jäseniä, sekä Frankfurtissa entisiä Auschwitzin vartijoita vastaan käydyt oikeudenkäynnit vuosina 1963 ja 1965.¹⁰⁰ Kenties merkittävin tekijä holokaustiin kohdistuneen kansainvälisen huomion lisääntymisessä oli kuitenkin vuosina 1978–1979 monissa länsimaissa esitetty yhdysvaltalainen tv-sarja *Holocaust – the Story of the Family Weiss*. Sarjalla oli maailmanlaajuisesti 220 miljoonaa katsojaa¹⁰¹, ja se sai aikaan runsaasti sanomalehtikirjoittelua holokaustista ja sen merkityksestä. Sarjan myötä holokausti vakiintui käsitteenä kuvaamaan nimenomaan juutalaisten kansanmurhaa toisessa maailmansodassa.¹⁰² Tietoisuus holokaustista kasvoi siis vähitellen, vaikka vastarintaliikkeiden roolia korostavat, oman maan osallisuutta

⁹⁷ Tossavainen, 57–63.

⁹⁸ Karlsson, 43; Sorsa Johanna (2013): *Remembering the Past, Shaping the Future. Yad Vashem Israelin holokaustitietoisuuden ilmentäjänä ja muokkaajana*. Kandidaatintutkielma, poliittinen historia, Helsingin yliopisto, 5.

⁹⁹ Tossavainen, 57.

¹⁰⁰ Banke, 165.

¹⁰¹ Sama, 164.

¹⁰² Zander, 256–257.

holokaustiin vähättelevät sankaruusmyytit hallitsivat yhä kansallisia kertomuksia molemmin puolin rautaesirippua.¹⁰³

Korkeakoulujärjestelmän laajeneminen, yliopistojen vasemmistolaistuminen ja 1960-luvun radikaali opiskelijaliikehdintä altistivat kuitenkin perinteiset kansalliset kertomukset vähitellen kritiikille ja monipuolistumiselle.¹⁰⁴ Holokaustitietoisuuden kasvu vaikutti osaltaan siihen, että kysymyksiä natsien kanssa tehdystä yhteistyöstä alettiin 1960–1970-luvuilla enenevässä määrin esittää myös muualla kuin Länsi-Saksassa.¹⁰⁵ Esimerkiksi Ranskassa alkoi historioitsijoiden keskuudessa 1970-luvulla keskustelu niin sanotun Vichyn Ranskan eli saksalaismiehityksen aikaisesta yhteistyöstä natsien kanssa.¹⁰⁶ Sodan jälkeen luotu myytti vastarintaliikkeen ylivoimaisesta suuruudesta Vichyn hallintoon verrattuna alkoi vähitellen murentua, mutta näkyvämpi julkinen tilienselvittely menneisyyden kanssa tapahtui vasta 1990-luvulla ranskalaisten Vichyn hallintoon kuuluneiden virkamiesten Paul Touvierin ja Maurice Paponin oikeudenkäyntien myötä.¹⁰⁷ Yhtenä vaikutusvaltaisimmista Euroopan maista Ranskassa käydyllä keskustelulla oli merkittävä vaikutus holokaustiin liittyvien syyllisyyskysymysten esiinmarssiin koko Euroopassa.¹⁰⁸

1980–1990-lukujen vaihteessa perinteiset kansalliset historiantulkinnat ja niihin kriittisesti suhtautuvat äänet ajautuivat osittaiseen konfliktiin keskenään, kun Neuvostoliiton hajoaminen ja Euroopan integraatio saivat monessa valtiossa aikaan tarpeen määritellä uudelleen kansallista identiteettiä ja sitä kautta myös menneisyyttä.¹⁰⁹ 1990-luvun kuluessa toiseen maailmansotaan liittyvissä historiantulkinnoina tapahtui toisaalta monissa Euroopan valtioissa käänne ”patriotismista universalismiin”, kun yleismaailmallisia ihmisoikeuksia ja ihmisarvoa painottava universaali näkökulma nousi vähitellen kansallisten, patrioottisten sankaruuskertomusten rinnalle ja ohi.¹¹⁰ Toisaalta etenkin monessa Itä-Euroopan valtiossa kehitys oli päinvastaista, kun perinteiset,

¹⁰³ Stenius Henrik, Österberg Mirja & Östling Johan (2011): *Nordic Narratives of the Second World War. An Introduction*. Teoksessa Stenius Henrik, Österberg Mirja & Östling Johan (toim.): *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*. Nordic Academic Press, Lund, 15–16.

¹⁰⁴ Berger & Conrad, 304; 355.

¹⁰⁵ Berger, 132–133.

¹⁰⁶ Keskustelu lähti liikkeelle yhdysvaltalaisen historioitsijan Robert Paxtonin aloitteesta, ja sitä käsittelee laajasti Henry Rousso teoksessaan *Le syndrome de Vichy* (1987). Berger & Conrad, 303.

¹⁰⁷ Judt, 818–819; Banke, 167.

¹⁰⁸ Banke, 167.

¹⁰⁹ Berger & Conrad, 318–319.

¹¹⁰ Stenius, Österberg & Östling, 16.

patrioottiset kertomukset nousivat kommunistisen järjestelmän romahdettua tärkeään rooliin kansallisessa identiteetinmäärittelyssä.¹¹¹

Euroopan integraatio on vaikuttanut oleellisesti holokaustin muiston merkityksen kasvamiseen. Neuvostoliiton romahtamisen myötä Eurooppa laajeni itään, ja kolmas valtakunta korvasi lännessä kommunismin absoluuttisen pahan edustajana.¹¹² Maailmansodista ja holokaustista alettiin Euroopan unionin tuella muodostaa nollakohtaa yhteiselle, eurooppalaiselle historialle.¹¹³ Klas-Göran Karlssonin mukaan taloudellista ja poliittista integraatiota seurasi 1990-luvulla niin sanottu kulttuurinen eurooppalaistuminen, johon liittyi tavoite kanonisoida yhteistä historiaa. Holokaustin muiston korostaminen, johon esimerkiksi Euroopan neuvosto ja Euroopan parlamentti ovat aktiivisesti osallistuneet, on Karlssonin mukaan selkein esimerkki näistä kanonisointipyrkimyksistä. Euroopan unionin perustaminen on jälkikäteen yhdistetty tarpeeseen luoda rauhaa, yhteistyötä ja demokratiaa Eurooppaan, jottei holokaustiin johtanut tapahtumaketju olisi enää koskaan mahdollinen.¹¹⁴ Tämä näkökulma oli keskeinen esimerkiksi EU:lle vuonna 2012 myönnetyn Nobelin rauhanpalkinnon perusteluissa. Näin ollen holokaustilla on unionille suuri historiapoliittinen merkitys.

Holokausti toimii siis eräänlaisena EU:n jälkikäteen rakennettuna perustamismyyttinä.¹¹⁵ Vaikka kommunistihallinnon rikoksiin liittyvät uhriuden tunteet ovat monessa Itä-Euroopan maassa vahvempia kuin holokaustin muistokulttuuri, holokaustin julkista muistamista ja siihen liittyvien syyllisyyskysymysten käsittelyä on alettu vaatia myös uusilta jäsenmailta. Saksassa, Ranskassa ja muilla EU:n ydinalueilla jo pitkään vahvana ollut holokaustin julkisen muistamisen kulttuuri on siis EU:n laajenemisen myötä alkanut levitä myös muualle Eurooppaan.¹¹⁶ IHRA:ssa on vuonna 2017 mukana 27 Euroopan maata: Ruotsi, Suomi, Tanska, Norja, Ranska, Saksa, Itävalta, Belgia, Luxemburg, Hollanti, Italia, Espanja, Kreikka, Sveitsi, Iso-Britannia, Irlanti, Puola, Viro, Latvia, Liettua, Kroatia, Tšekki, Unkari, Romania, Serbia, Slovakia ja Slovenia.

¹¹¹ Berger & Conrad, 325–334; Meinander, 70.

¹¹² Müller, 32.

¹¹³ Berger & Conrad, 357.

¹¹⁴ Karlsson (2010), 38–41.

¹¹⁵ Littoz-Monnet, 1198.

¹¹⁶ Karlsson (2010), 42.

Holokaustitietoisuuden ja siihen liittyvän kansainvälisen muistokulttuurin nousu ikään kuin kulminoituu Tukholman konferenssiin ja ITF:n perustamiseen vuonna 2000.¹¹⁷ Holokausti on vähitellen noussut eurooppalaisen historiatietoisuuden keskiöön keskeisimpänä toisesta maailmansodasta johdettuna opetuksena. Se on alettu nähdä natsi-Saksan sisäisen asian sijasta tapahtumasarjana, johon moni muukin Euroopan maa osallistui. Tämä on johtanut valtioiden ja yritysten julkisiin anteeksipyyntöihin ja holokaustin universaalin muistokulttuurin kasvamiseen etenkin Länsi-Euroopassa. Holokaustimuseot, -muistomerkit ja muistopäivät ovat yleistyneet.¹¹⁸ Seuraavaksi käsittelemme tarkemmin holokaustin muistokulttuurin piirteitä 2000-luvun Euroopassa.

2.2 Holokaustin muistokulttuuri 2000-luvulla

2000-luvulla holokaustin muistosta on kasvanut globaali ilmiö ja universaalina moraalisena perintönä mielletty absoluuttisen pahuuden symboli.¹¹⁹ Holokausti ikään kuin edustaa kaikkia rikoksia ihmisyyttä vastaan¹²⁰, joista nostettiin ensimmäiset syytteet juuri toisen maailmansodan jälkeen natsihallintoa vastaan käydyissä Nürnbergin oikeudenkäynneissä. ”Holokaustista on tullut pahuuden mittari, jota vasten ihmisten ja valtioiden epämoraalisia tekoja mitataan”¹²¹, Antero Holmila tiivistää. Siitä johdettavat opetukset ovat yleistyneet koskemaan myös muita vainoja ja kansanmurhia, ja siitä on tullut ”kaiken muukalais- ja rotuvihan sekä etnisyyden perusteella tapahtuvan vainon ja sorron symboli”¹²². Holokausti ymmärretään siis vertaansa vailla olevana tapahtumana ja äärimmäisen pahuuden vertauskuvana, joka samalla kuitenkin symboloi kaikkia vainoja ja kansanmurhia. Tapahtuneen ainutkertainen kauheus ja universaali merkitys ovat molemmat keskeisiä holokaustin 2000-luvun muistokulttuurissa, toisiaan poissulkematta.¹²³

Holokausti nähdään systemaattisuudessaan ja totaalisuudessaan ainutlaatuisena hirmutekona, joka kohdistui erityisesti juutalaisiin, ja jonka muistolla on juutalaisyhteisölle erityinen merkitys. Samaan aikaan holokaustista johdetaan kuitenkin

¹¹⁷ Assmann, 101–103.

¹¹⁸ Stenius, Österberg & Östling, 16–17; Berger & Conrad, 345; Stråth, 150.

¹¹⁹ Assmann, 110; Banke, 174.

¹²⁰ Ks. esim. IHRA:n internetsivut: Holocaust, Genocide and Crimes Against Humanity.

<https://www.holocaustremembrance.com/holocaust-genocide-and-crimes-against-humanity>. (viitattu 1.3.2017)

¹²¹ Holmila (2010), 278.

¹²² Hentilä, 49.

¹²³ Assmann, 105–106.

koko ihmiskuntaa koskevia opetuksia, jolloin kysymys ei enää ole vain natseista ja juutalaisista, vaan siitä, mitä ihminen voi pahimmillaan tehdä toiselle ihmiselle.¹²⁴ Tämän ajatuksen juuret ovat jo toisen maailmansodan jälkeisissä vuosissa: vaikka holokaustista ei ensimmäisinä sodanjälkeisinä vuosikymmeninä puhuttu erillisenä käsitteenä, natsi-Saksan rikokset vaikuttivat kansainvälisen ihmisoikeusnormiston luomiseen ja erityisesti YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeusjulistuksen antamiseen pian sodan jälkeen.¹²⁵

2000-luvulla holokausti mielletään varoittavana esimerkkinä siitä, mihin nationalismi, muukalaisviha tai jonkin ryhmän vainoaminen kulttuurin, uskonnon tai etnisen alkuperän perusteella voi pahimmillaan johtaa.¹²⁶ Siihen viittaamalla vastustetaan nykyajan rasismia, ulkomaalaisvastaisuutta ja syrjintää¹²⁷ sekä puolustetaan suvaitsevaisuutta ja demokratiaa¹²⁸. Keskeisin holokaustista johdettava opetus nähdään siinä, mitä voi tapahtua, jos vaarallisia kehityskulkuja ei pysäytetä ajoissa¹²⁹, ja sillä perusteltiin esimerkiksi NATO:n sotilaallista interventiota Jugoslaviaan Kosovon sodan aikana vuonna 1999.¹³⁰

Mikael Tossavainen puhuu holokaustin ”universaaleista opetuksista” kuvattaessaan väitöskirjassaan tällaista holokaustiin liittyvää historian moraalista käyttöä. Tossavaisen tutkimuskohteena on israelilainen holokaustiin liittyvä historiatietoisuus, joka sisältää universaalin, moraalisen viestin lisäksi myös kansallisempia, valtio- ja sen turvallisuuteen liittyviä opetuksia. Valtiolliset ja turvallisuuspoliittiset opetukset ovat selkeämmin historiapolitiittisia ja nimenomaan Israeliin liittyviä, ja korostavat holokaustin merkitystä juutalaisen kansan tragediana. Universaalit opetukset taas ovat pitkälti yhdenmukaisia holokaustin kansainvälisen muistokulttuurin kanssa.¹³¹ Niihin liittyvä nykypäivän epäkohtien ja ”uuteen Auschwitziin”¹³² johtavien kehityskulkujen katkaiseminen näkyy selkeästi esimerkiksi Tukholman julistuksen kolmannessa pykälässä:

¹²⁴ Tossavainen, 217–219.

¹²⁵ Levy Daniel & Sznajder Natan (2004): The institutionalization of cosmopolitan morality: the Holocaust and human rights. *Journal of Human Rights*, 3:2, 143.

¹²⁶ Banke, 169.

¹²⁷ Worthen & Muir, 8.

¹²⁸ Karlsson (2010), 41.

¹²⁹ Jarausch, 315–316.

¹³⁰ Berger, 134.

¹³¹ Tossavainen, 196–220; 226.

¹³² Sama, 219.

*With humanity still scarred by genocide, ethnic cleansing, racism, antisemitism and xenophobia, the international community shares a solemn responsibility to fight those evils. Together we must uphold the terrible truth of the Holocaust against those who deny it. We must strengthen the moral commitment of our peoples, and the political commitment of our governments, to ensure that future generations can understand the causes of the Holocaust and reflect upon its consequences.*¹³³

Yksi holokaustin universaalille muistokulttuurille ominainen piirre on emotionaalinen samastuminen uhreihin. *Holocaust*-tv-sarjan ja Anne Frankin päiväkirjan kaltaiset populaarikulttuurin ilmiöt, jotka esittelevät historiallisia tapahtumia uhrien henkilökohtaisten elämäntarinoiden kautta, ovat osa tätä kehitystä, ja 2000-luvulla myös esimerkiksi holokaustia käsittelevissä museoissa nostetaan tyypillisesti esiin yksittäisiä ihmiskohtaloita.¹³⁴ Mikael Tossavainen käsittelee väitöskirjassaan lisäksi sitä, miten kansainvälisessä muistelussa juutalaiset ovat yleensä yksinomaan avuttoman uhrin asemassa, toisin kuin Israelissa, jossa korostetaan myös heidän rohkeuttaan ja niin henkistä kuin aseellista vastarintaansa.¹³⁵ Jos kansainvälisen muistokulttuurin tarinoihin liittyy sankareita, nämä ovat lähes poikkeuksetta Raoul Wallenbergin tai Oscar Schindlerin kaltaisia ulkopuolisia, ei-juutalaisia pelastajia.¹³⁶ Juutalaisia työntekijöitään suojellut saksalainen liikemies Schindler sekä Budapestin juutalaisille turvapaikkoja ja väärennettyjä henkilöllisyystodistuksia tarjonnut ruotsalainen diplomaatti Wallenberg ovat kuuluisimmat ”vanhurskaat kansakuntien joukossa” (*The Righteous Among The Nations*) – titteli, jota Jerusalemin Yad Vashem on vuodesta 1963 myöntänyt juutalaisia oman henkensä uhalla suojelleille ei-juutalaisille.¹³⁷

Yleisinhimillinen viesti ja holokaustin erityisyys etenkin juutalaisen kansan murhenäytelmänä ovat osittain ristiriidassa keskenään. Sirkka Ahonen ja Jan Löfström kuvailevat 2000-luvun taitteesta alkanutta ”vääryyden kokemusten identiteettikertomusten nousukautta”¹³⁸, johon liittyen eri ryhmien kokemien vainojen ja vääryyksien hyvittämisestä on tullut tärkeää ryhmien identiteetinmäärittämiselle. Näin

¹³³ Tukholman julistus IHRA:n internetsivuilla.

¹³⁴ Assman, 110.

¹³⁵ Juutalaisen sankaruuden eri muodoista israelilaisessa historiatietoisuudessa ks. Tossavainen, 117.

¹³⁶ Tossavainen, 234–235.

¹³⁷ ”Vanhurskaat kansakuntien joukossa” Yad Vashemin internetsivuilla: <http://www.yadvashem.org/righteous>. (viitattu 1.3.2017)

¹³⁸ Ahonen Sirkka & Löfström Jan (2012): Menneisyyden vääryyksien hyvittäminen – historiallisia päälinjoja. Teoksessa Jan Löfström (toim.), *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki, 94–97.

ollen erilaisia vääryyksiä kokeneiden ryhmien välille voi syntyä myös kilpailua. Esimerkiksi Ruandan tai armenialaisten kansanmurhan kaltaisten muiden kansanmurhien suora rinnastaminen holokaustiin on pitkään ollut arka aihe, koska tällaiset rinnastukset haastavat ajatuksen holokaustin ainutkertaisuudesta.¹³⁹ Myös holokaustin rooli Israelin tiukan ulko- ja turvallisuuspolitiikan ja perustelemisessa on ainakin osittain vastakkainen universaalien opetusten kanssa.

Vääryyden kokemusten identiteettikertomusten nousuun liittyy myös se, että holokaustin 2000-luvun muistokulttuurissa juutalaisten ohella myös muut uhriryhmät ovat alkaneet vaatia huomiota. Erityisesti romanien kohtalo on nostettu esiin¹⁴⁰, sillä *porajmosin* eli romanien kansanmurhan osana holokaustia on katsottu jääneen aiemmin unohtuiksi.¹⁴¹ Tukholman julistuksen ensimmäisessä pykälässä tuodaan samanaikaisesti esiin sekä holokaustin ainutkertaisuus, sen universaali merkitys, erityisyys ”juutalaisen kansan” tragediana, että muut uhriryhmät:

*The unprecedented character of the Holocaust will always hold universal meaning. After half a century, it remains an event close enough in time that survivors can still bear witness to the horrors that engulfed the Jewish people. The terrible suffering of the many millions of other victims of the Nazis has left an indelible scar across Europe as well.*¹⁴²

Euroopan parlamentti nostaa muut uhriryhmät tätäkin tasa-arvoisempaan asemaan juutalaisten kanssa esimerkiksi holokaustin, antisemitismin ja rasismin muistamista käsittelevässä päätöslauselmassaan vuodelta 2005, jossa puhutaan Auschwitzissa murhattuista ”yhteensä 1,5 miljoonasta juutalaisesta, romanista, puolalaisesta, venäläisestä, muita kansallisuuksia edustaneesta sotavangista sekä

¹³⁹ Keskustelusta liittyen holokaustin vertaamiseen muihin kansanmurhiin ks. esim. Stone Dan (2004): The historiography of genocide: Beyond ‘uniqueness’ and ethnic competition. *Rethinking History*, 8:1, 127–142.

¹⁴⁰ Esimerkiksi IHRA korostaa toiminnassaan romanien kohtaloa: <https://www.holocaustremembrance.com/focus/genocide-roma>. (viitattu 1.3.2017)

¹⁴¹ Ks. esim. Hancock Ian (2004): Romanies and the Holocaust: A Re-evaluation and Overview. Teoksessa Stone Dan (toim.): *The historiography of the Holocaust*. Palgrave Macmillan, 383–396.

¹⁴² Tukholman julistus IHRA:n internetsivuilla.

homoseksuaalista”.¹⁴³ Euroopan parlamentti nimesi huhtikuussa 2015 *porajmosille* myös oman, elokuun toisena päivänä vietettävän muistopäivän.¹⁴⁴

Vaikka holokaustin universaalin muistokulttuurin nousu on globaali ilmiö, holokausti on erityisellä ja konkreettisella tavalla läsnä eurooppalaisissa historiakulttuureissa. Keskitysleirien ja kaasukammioiden rauniot muistuttavat siitä, että kansanmurha ja joukkotuho toteutettiin Euroopan maaperällä.¹⁴⁵ Niinpä myös syyllisyyskysymykset esimerkiksi juutalaisten luovutuksista, muusta yhteistyöstä natsien kanssa¹⁴⁶ sekä kansallissosialistien kanssa jaetusta antisemitistisestä ideologiasta kohdistuvat erityisesti eurooppalaisiin valtioihin. Syyllisyyskysymysten nousu liittyy toisaalta myös kylmän sodan päättymisen jälkeen yleistyneeseen ”historian julkiseen moraaliseen jälkiarviointiin ja hyvittämiseen”, johon liittyviä avainsanoja ovat ”vastuu, syyllisyys, muisti ja muistaminen, unohtaminen, anteeksianto, korvaus, sovitus – – ja hyvitys”.¹⁴⁷ Vastuu- ja syyllisyyskysymysten korostuminen holokaustin eurooppalaisessa muistokulttuurissa on yhtenä osoituksena tästä maailmanlaajuisesta historian moraalisesta jälkiarvioinnin trendistä.

Cecilie Banken mukaan nykyiselle holokaustin eurooppalaiselle muistokulttuurille on ominaista ”yhteenotto” (*confrontation*) holokaustin kanssa: pohdinnat syyllisyydestä, vastuusta, uhreista, vainoajista, ja etenkin siitä, miten holokausti saattoi tapahtua, koskettavat koko Eurooppaa.¹⁴⁸ Jan-Werner Müllerin mukaan Holokaustin muisto ei ehkä ole kokonaan ”eurooppalaistunut”, mutta Euroopassa on syntynyt siihen liittyen ”yhteinen syyllisyyden kieli” (*a common language of guilt*).¹⁴⁹ Tämä yhteinen kieli ei ole aukoton, ja esimerkiksi Länsi-Saksan historiakiistoissa 1980-luvulla alkanut keskustelu siitä, voiko Stalinin Neuvostoliitossa toteutettuja vainoja pitää yhtä pahana rikoksena kuin holokaustia, jatkuu yhä. Euroopan unionin itälaajenemisen myötä

¹⁴³ Euroopan parlamentin päätöslauselma holokaustin, antisemitismin ja rasismien muistamisesta 27.1.2005: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0018+0+DOC+XML+V0//EN>. (viitattu 4.1.2017) Suomeksi on omani.

¹⁴⁴ Euroopan parlamentin päätöslauselma kansainvälisestä romanien päivästä, mustalaisvastaisuudesta Euroopassa ja romanien toisen maailmansodan aikaisen kansanmurhan muistopäivästä 15.4.2015: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2015-0095>. (viitattu 4.1.2017)

¹⁴⁵ Assmann, 99–100.

¹⁴⁶ Esimerkiksi taloudellinen, teknologinen ja poliittinen yhteistyö natsi-Saksan kanssa edesauttoivat holokaustin toteutumista. Worthen & Muir, 14.

¹⁴⁷ Löfström (2012), 10.

¹⁴⁸ Banke, 171.

¹⁴⁹ Müller, 32. Suomeksi on omani.

näkemyks Stalinin ajan rikoksista holokaustiin rinnastettavana pahuutena on saanut jalansijaa, vaikka holokausti on edelleen erityisasemassa unionin identiteetinmuodostuksessa.¹⁵⁰

Kokonaisuutena holokaustin muistokulttuuria 2000-luvun Euroopassa kuvaa hyvin jo edellä mainittu lause ”Ei koskaan enää.” Holokaustista halutaan opettaa uusille sukupolville, etteivät sen opetukset ja sen asema eurooppalaisessa identiteetissä unohtuisi silloinkaan, kun aikalaisia selviytyjiä ei enää ole elossa. Tästä on esimerkkinä Ruotsissa vuonna 1997 aloitettu *Levande historia* -projekti, jonka tavoitteena on nimensä mukaisesti pitää holokaustin muisto elävänä ja muistuttaa sen opetuksista esimerkiksi kouluissa.¹⁵¹ Myös IHRA korostaa holokaustin huomioonottamista opetuksessa, ja holokaustin sisällyttäminen viralliseen koulutuspolitiikkaan on ehtona sen jäsenyydelle.¹⁵² Ajatus holokaustin muistamisesta eurooppalaisena vastuuna kiteytyy Euroopan parlamentin holokaustin, antisemitismin ja rasismien muistamista käsittelevän päätöslauselman perusteluissa:

– – *whereas Europe must not forget its own history: the concentration and extermination camps built by the Nazis are among the most shameful and painful pages of the history of our continent; whereas the crimes committed at Auschwitz must live on in the memory of future generations, as a warning against genocide of this kind, rooted in contempt for other human beings, hatred, anti-semitism, racism and totalitarianism* – –¹⁵³

2.3 Kansainvälinen holokaustin muistopäivä

Saksassa alettiin viettää fasismin uhrien muistopäivää heti toisen maailmansodan päättymisen jälkeen, mutta Saksan jaon myötä muistopäivän vietto vaimeni. Länsi-Saksassa muistopäivä sulautui yleisempään sotien uhrien muisteluun, ja Itä-Saksassa poliittinen eliitti alkoi painottaa muistopäivän vietossa yksinomaan kommunistista, antifasistista vastarintaa.¹⁵⁴ Israelissa holokaustin muistopäivää *Jom hašoa*:a on vietetty

¹⁵⁰ Littoz-Monnet, 1197.

¹⁵¹ *Levande historia* -projektista tarkemmin ks. Karlsson Klas-Göran (2002): History in Swedish Politics – the ”Living History” Project. Teoksessa Pók Attila, Rüsen Jörn & Scherrer Jutta (toim.): *European History: Challenges for a Common Future*. Körber-Stiftung, Hampuri, 145–162.

¹⁵² Jäsenyyden ehdot IHRA:n internetsivuilla: <https://www.holocaustremembrance.com/about-us/membership-criteria>. (viitattu 1.3.2017)

¹⁵³ Euroopan parlamentin päätöslauselma holokaustin, antisemitismin ja rasismien muistamisesta 27.1.2005.

¹⁵⁴ Karge Heike (2010): Practices and Politics of Second World War Remembrance: (Trans-)National Perspectives from Eastern and South-Eastern Europe. Teoksessa Pakier, Malgorzata & Stråth, Bo (toim.):

virallisesti vuodesta 1959 nisán-kuun 27. päivänä, Varsovan gettokapinan vuosipäivän ja Israelin itsenäisyyspäivän läheisyydessä. Etenkin ensimmäisinä vuosikymmeninä muistelu keskittyikin Israelissa erityisesti gettotaistelijoihin ja juutalaiseen sankaruuteen natsien vainon alla.¹⁵⁵

Holokaustin muistopäivän viettäminen on kuitenkin yleistynyt vasta holokaustin universaalin muistokulttuurin ja holokaustiin liittyvän eurooppalaisen identiteettipolitiikan myötä. Euroopan parlamentti suositteli holokaustin muistopäivän vuosittaisen vieton aloittamista jäsenmaissaan ensimmäisen kerran 15.6.1995, ja on sen jälkeen toistanut suosituksen useissa päätöslauselmissaan.¹⁵⁶ Saksa virallisti vuonna 1996 ensimmäisenä Euroopan maana Auschwitzin vapauttamisen vuosipäivän 27.1. kansallissosialismin uhrien muistopäiväksi (*Tag des Gedenkens an die Opfer des Nationalsozialismus*).¹⁵⁷ ITF:n jäsenet sitoutuivat muistopäivän vuosittaiseen viettoon Tukholman julistuksessa vuonna 2000, ja järjestö edellyttää muistopäivän viettämistä kaikilta jäsenmailtaan. Myös YK:n yleiskokous julisti päätöslauselmassaan 1.11.2005 tammikuun 27. päivän kansainväliseksi holokaustin muistopäiväksi.¹⁵⁸

Se, että kansainväliseksi holokaustin muistopäiväksi on valikoitunut Auschwitzin vapauttamisen vuosipäivä, kuvastaa universaalille muistokulttuurille ominaista tapaa nähdä juutalaiset passiivisina uhreina ja muu maailma heidän pelastajinaan. Auschwitzin keskitysleiristä on 2000-luvulla muodostunut holokaustin näkyvin symboli ja juutalaisen kärsimysnäytelmän ydin, ja muistamalla holokaustin uhreja päivänä, jolloin liittoutuneiden joukot saapuivat Auschwitziin, kansainvälinen yhteisö tuo esiin oman roolinsa kansanmurhan lopettamisessa.¹⁵⁹ Kuten edellä todettiin, Israelissa muistopäivä liittyy Auschwitzin sijaan Varsovan gettokapinan vuosipäivään. Auschwitz symboloi siis juutalaisten uhriutta ja kansainvälisen yhteisön sankaruutta, toisin kuin Varsovan kapina, johon liittyy pikemminkin juutalaisten oma, aktiivinen toimijuus. On

A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance. Berghahn Books, New York & Oxford, 142.

¹⁵⁵ Tossavainen, 73; 116.

¹⁵⁶ Littoz-Monnet, 1189; Euroopan parlamentin rasismia, ksenofobiaa ja antisemitismia koskevia päätöslauselmia 1986–1998: http://www.europarl.europa.eu/workingpapers/libe/102/text5_en.htm#N_13_. (viitattu 4.1.2017); Euroopan parlamentin päätöslauselma holokaustin, antisemitismin ja rasismin muistamisesta 27.1.2005.

¹⁵⁷ Rothman Lily: How Germany Got a Holocaust Remembrance Day. *Time* 27.1.2016.

¹⁵⁸ YK:n yleiskokouksen päätöslauselma holokaustin muistamisesta 1.11.2005: <http://www.un.org/en/holocaustremembrance/docs/res607.shtml>. (viitattu 4.1.2017)

¹⁵⁹ Tossavainen, 79.

huomionarvoista, että Venäjä ei vietä holokaustin muistopäivää eikä ole IHRA:n jäsen, vaikka nimenomaan puna-armeija oli se, joka todellisuudessa vapautti Auschwitzin 27.1.1945.¹⁶⁰

Vaikka taustalla on ajatus kansainvälisestä muistopäivästä, holokaustin muistopäivän vietosta vastaa käytännössä kukin valtio erikseen. Universaalin muistokulttuurin toteuttamispaikka on siis kansallisvaltio. Tämä aiheuttaa ristiriidan kansallisen ja universaalin muistokulttuurin välille: universaalin muistokulttuurin keskiössä olevia holokaustin uhreja muistellaan erilaisissa kansallisissa konteksteissa, joihin kuuluu omat kansalliset kertomuksensa uhriuden ja sankaruuden kokemuksineen. Kun kansallisvaltioita vaaditaan ottamaan huomioon erilaiset kertomukset ja marginaaliryhmien kokemukset osana virallista muistokulttuuriaan, vahvistetaan samalla juuri kansallisvaltion asemaa virallisena muistinpoliittisena auktoriteettina.¹⁶¹

Euroopassakaan holokaustin muistelu ei keskity ainoastaan tammikuun 27. päivän ympärille, mikä kuvastaa erilaisia holokaustiin ja toiseen maailmansotaan liittyviä kansallisia kertomuksia ja niiden kipukohtia eri maissa. Esimerkiksi Ranskassa muistetaan heinäkuussa laajalti ”*Vel d’Hiv*” -nimellä tunnettua tapahtumaa, jossa massoittain juutalaisia koottiin 16.–17. heinäkuuta 1942 Pariisissa sijaitsevalle *Vélodrome d’Hiver* -nimiselle pyöräilystadionille pidätettäväksi.¹⁶² *Vel d’Hiv* symboloi ranskalaisten yhteistyötä natsihallinnon kanssa ja sitä kautta Ranskan vastuuta holokaustista. Puolassa Varsovan gettokapinan vuosipäivä 19. huhtikuuta on Israelin tapaan merkittävä tapahtuma, jossa muistellaan kapinaan nousseiden gettotaistelijoiden sankaruutta.¹⁶³ Itävallassa muistopäivän vietto keskittyy Auschwitzin vapauttamisen vuosipäivän sijasta itävaltalaisen Mauthausenin keskitysleirin vapauttamisen vuosipäivään 5. toukokuuta.¹⁶⁴ Tammikuun 27. päivä eroaa näistä kansallisista muistopäivistä siinä, että se mielletään nimenomaan *kansainväliseksi* muistopäiväksi ja edustaa siten holokaustin universaalia muistokulttuuria.

¹⁶⁰ Assmann, 108.

¹⁶¹ Kettunen; Stråth, 165.

¹⁶² Assmann, 104.

¹⁶³ Holokaustin muistamista Puolassa käsittelevä osio IHRA:n internetsivuilla:

<https://www.holocaustremembrance.com/member-countries/holocaust-education-remembrance-and-research-poland>. (viitattu 1.3.2017)

¹⁶⁴ Holokaustin muistamista Itävallassa käsittelevä osio IHRA:n internetsivuilla:

<https://www.holocaustremembrance.com/member-countries/holocaust-education-remembrance-and-research-austria>. (viitattu 1.3.2017)

Holokaustin kansainvälisen muistopäivän näkyvyys on eri maissa erilainen, ja esimerkiksi Ruotsissa se on suurempi tapahtuma kuin Suomessa. Holokaustin muistoa koulutuksen ja tutkimuksen kautta edistävä *Levande Historia* -projekti on Ruotsissa hallituksen toimeksiannosta ottanut muistopäivän näkyvyyden lisäämisen tehtäväkseen, ja muistopäivälle annetaan vuosittain vaihtuva teema, jota käsitellään kouluille jaettavassa oppimateriaalissa, *Levande Historia*:n internetsivuilla sekä muistopäivän tilaisuuksissa.¹⁶⁵ Muistopäivän näkyvä vietto heijastelee Ruotsin muutenkin aktiivista holokaustin muistoon liittyvää politiikkaa, olihan Ruotsi myös ITF:n alullepanija ja Tukholman konferenssin isäntämaa. Tämän rinnalla on kiinnostavaa tarkastella muistopäivän viettoja Suomessa, jossa holokaustin julkinen muistokulttuuri on ollut vähemmän aktiivista.

¹⁶⁵ Holokaustin muistamista Ruotsissa käsittelevä osio IHRA:n internetsivuilla: <https://www.holocaustremembrance.com/node/262>. (viitattu 1.3.2017)

3 Erillissotaa vai rikoskumppanuutta? Suomi, toinen maailmansota ja holokaustin muisto

Talvi- ja jatkosodan muisto on suomalaisessa historiakulttuurissa keskeisemmässä asemassa kuin mikään toinen tapahtuma. Sotaveteraanien ja kaatuneiden isänmaan puolesta antamaa ”uhria” muistetaan näkyvin julkisin menoin ja sotatapahtumia kerrataan niin kirjallisuudessa kuin muistopäivinä pidetyissä puheissa. Kansalliseen kertomukseen sisältyy ajatus siitä, että Suomen itsenäisyys sinetöitiin sotien myötä, kun sisällissodan jakama kansakunta yhdisti voimansa ulkoista vihollista vastaan ja säilytti itsenäisyytensä.¹⁶⁶ Itsenäisyyspäivänä näytetään joka vuosi televisiosta Tuntematon sotilas ja muistetaan veteraaneja.

Suomalaista siviiliväestöä menehtyi toisessa maailmansodassa melko vähän, mutta sodassa kaatui tai vammautui yli satatuhatta sotilasta. Sotaorpoja ja -leskiä jäi kymmeniä tuhansia. Lisäksi yli 400 000 ihmistä joutui aluemenetysten myötä evakoiksi.¹⁶⁷ Omien sotakokemusten voimakkuus on suuri syy siihen, että toisen maailmansodan kansallinen muisto on Suomessa niin merkittävä.¹⁶⁸ Esimerkiksi Ruotsi, jonka väestöä sota ei kosketanut yhtä suoraan, on ollut Suomea aktiivisemmin mukana sotaan liittyvän yleismaailmallisemman ihmisoikeusnäkökulman, kuten holokaustin muistokulttuurin edistämisessä.

Holokaustin universaali muistokulttuuri on monelta osin ristiriidassa suomalaisen toisen maailmansodan muistokulttuurin kanssa. Suomi oli jatkosodassa Saksan läheinen liittolainen, mutta kansalliseen historiatietoisuuteen on iskostunut ajatus Neuvostoliittoa vastaan käydystä omasta erillissodasta, jota käytiin Saksan ”kanssasotijana” vain olosuhteiden pakosta. Natsi-Saksan liittolaisuuteen ja suomalaiseen ideologiseen antisemitismiin liittyviä vastuu- ja syyllisyyskysymyksiä ei ole integroitu kansalliseen kertomukseen.¹⁶⁹ Stalinin Neuvostoliitto on nähty ja nähdään edelleen Suomen kannalta

¹⁶⁶ Aunesluoma, 199–200; Kinnunen Tiina & Jokisipilä Markku (2012): Shifting Images of “Our Wars”: Finnish Memory Culture of World War II. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill, Leiden & Boston, 435.

¹⁶⁷ Kinnunen & Jokisipilä, 436–437.

¹⁶⁸ Aunesluoma, 199.

¹⁶⁹ Worthen & Muir, 2.

suurempana pahana kuin Hitlerin Saksa.¹⁷⁰ Holokaustin voi sanoa jääneen yleisesti ottaen suomalaisen historiatietoisuuden marginaaliin.¹⁷¹

Tästä huolimatta holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin nousu näkyy myös Suomessa, mistä vainojen uhrien muistopäivän perustaminen on yksi esimerkki. Kansainvälisten vaikutteiden lisäksi holokaustitietoisuutta on Suomessa lisännyt uusi tutkijasukupolvi, joka on erityisesti 2000-luvulla haastanut erillisyyssajattelun historialliset perusteet. Suomalaista erillissotakeskustelua 2000-luvulla tutkinut Heikki Kainulainen toteaa pro gradu -tutkielmansa johtopäätöksenä, että suomalainen historiakulttuuri on ainakin akateemisen keskustelun osalta muuttunut vähitellen avoimemmaksi.¹⁷² Näin ollen myös holokaustin eurooppalaiselle muistokulttuurille on avautunut tilaa suomalaisessa kansallisessa kontekstissa.

Tässä luvussa tarkastelen tutkimuskirjallisuuden pohjalta sitä, miten suomalainen toisen maailmansodan muistaminen suhteutuu edellisessä luvussa piirrettyyn kuvaan holokaustin eurooppalaisesta muistokulttuurista. Ensimmäisessä alaluvussa käsittelen suomalaista toiseen maailmansotaan liittyvää kansallista kertomusta ja sen rakentumista. Toisessa alaluvussa keskityn tarkemmin siihen, millainen osa holokaustin muistolla on suomalaisessa historiakulttuurissa.

3.1 Stalinin varjo peittää Hitlerin

Suomalaista toiseen maailmansotaan liittyvää historiatietoisuutta ovat perinteisesti määrittäneet kokemukset uhriudesta ja yksinäisestä taistelusta suurvaltaa vastaan. Talvisodan kohdalla tämä tulkinta onkin melko ongelmaton, sillä ”toisen maailmansodan kaikki pahuus”¹⁷³ oli Saksan ja Neuvostoliiton välisen Molotov–Ribbentrop-sopimuksen myötä Suomea vastassa. Saksan puolella taistellun, hyökkäyssotana aloitetun jatkosodan kohdalla eheän kansallisen kertomuksen muodostaminen ei kuitenkaan ole ollut yhtä yksinkertaista.¹⁷⁴

Ensimmäisten sodanjälkeisten vuosikymmenien suomalaisiin historiantulkintoihin vaikutti olennaisesti vuosina 1945–1946 käyty sotasyllisyysoikeudenkäynti.

¹⁷⁰ Aunesluoma, 209; 215.

¹⁷¹ Holmila (2012), 558.

¹⁷² Kainulainen, 87.

¹⁷³ ”All the evil in World War II”. Aunesluoma, 203. Suomenos on omani.

¹⁷⁴ Sama.

Liittoutuneiden vaatimuksesta natsi-Saksan kanssa yhteistyötä tehneet Suomen poliittiset johtajat, mukaan lukien sodanaikainen presidentti Risto Ryti, piti saattaa oikeuden eteen. Kommunisteja lukuun ottamatta suurin osa suomalaisista piti oikeudenkäynnissä tuomittuja poliitikkoja isänmaansa puolesta uhrautuneina marttyyreina, ja heidän oikeudenkäynnissä esittämistään puolustuspuheenvuoroista muodostui lopulta suomalaisen jatkosotaan liittyvän kansallisen kertomuksen ydin.¹⁷⁵ Pyrkimys säilyttää hyvä suhde Neuvostoliittoon esti suomalaisten sotakokemusten korostamisen virallisessa politiikassa, mutta oikeudenkäynnillä oli suuri vaikutus populaarin isänmaallisen muistokulttuurin ja kansallisen kertomuksen muodostumiseen.¹⁷⁶

Puolustuspuheenvuorojen luonteeseen kuului, ettei niissä kuvattu sodanaikaisia tapahtumia objektiivisesti.¹⁷⁷ Niiden pohjalta muotoutuneeseen kertomukseen liittyi ensinnäkin ajatus siitä, että Suomi oli käynyt omaa erillissotaansa Saksan rinnalla Neuvostoliittoa vastaan. Jatkosota oli tämän tulkinnan mukaan nimensä mukaisesti luonnollinen jatko talvisodalle, koska Moskovan rauhan aluemenetykset ja muut vääryydet oli korjattava. Näin vahvistettiin presidentti Rytin jo jatkosodan alkaessa esittämää erillissotateesiä.¹⁷⁸ Lisäksi puolustuspuheenvuoroista sai alkunsa niin kutsuttu ajopuuteoria¹⁷⁹, jonka mukaan Suomi ajautui vuonna 1941 tahtomattaan suurvaltapolitiikan pyörteissä sotaan Saksan rinnalle Neuvostoliittoa vastaan. Suomi ei siis ollut ollut aktiivinen toimija, vaan passiivinen olosuhteiden uhri.¹⁸⁰ Suomalaiset historiantutkijat edistivät omalta osaltaan erillissotateesin ja ajopuuteorian vakiintumista osaksi kansallista kertomusta.¹⁸¹

Erillisyyssajatteluun ja ajopuuteoriaan kytkeytyy myös Hitlerin ja holokaustin vähäinen osuus suomalaisessa toiseen maailmansotaan liittyvässä historiakulttuurissa. Juhana Aunesluoma kuvailee, miten Stalinin Suomen olemassaoloon kohdistamalla uhkalla oikeutettiin sodanjälkeisessä Suomessa Hitlerin muiston jättäminen kansallisen kertomuksen ulkopuolelle. Sodan jälkeen vakiintuneen narratiivin mukaan

¹⁷⁵ Sama, 206–208; Kinnunen & Jokisipilä, 441; Meinander, 58.

¹⁷⁶ Kinnunen & Jokisipilä, 439–441.

¹⁷⁷ Aunesluoma, 207; Meinander, 57–58.

¹⁷⁸ Meinander, 57–58.

¹⁷⁹ Ajopuuvertausta käytti ensimmäisenä saksalainen diplomaatti Wipert von Blücher muistelmissaan vuonna 1950, ja hän tuli näin luoneeksi kielikuvan, johon suomalaiset sodanjälkeiset historiantulkinnat tukeutuivat.

¹⁸⁰ Aunesluoma, 207–208.

¹⁸¹ Sama, 208; Meinander, 58.

Neuvostoliiton Suomen itsenäisyydelle aiheuttama vaara pakotti suomalaiset jatkosodassa samalle puolelle Saksan kanssa. Näin toisaalta perusteltiin se, että suomalaiset taistelivat Hitlerin puolella, ja toisaalta etäännytetttiin Hitler ja natsismi suomalaisesta sotakokemuksesta.¹⁸² Tässä suhteessa Suomella on yhteisiä piirteitä monien Itä-Euroopan maiden kanssa, joissa vastuu sekä fasismista että myöhemmin kommunismista on tyypillisesti ”ulkoistettu”, ja oma kansa ja valtio nähty ainoastaan olosuhteiden uhreina¹⁸³.

Ajopuuteorian kyseenalaistivat ensimmäisinä yhdysvaltalaiset ja brittiläiset historioitsijat 1950–1960-lukujen vaihteessa, ja vähitellen myös Suomessa alettiin keskustella sodanaikaisista tapahtumista tietoisten päätösten seurauksina.¹⁸⁴ 1960–1970-lukujen kansainvälinen opiskelijaliikehdintä, radikaali vasemmistolaisuus ja niihin liittynyt pasifistinen ideologia vaikuttivat kansallisen kertomuksen rakoilemiseen Suomessa, kuten länsimaissa yleisestikin.¹⁸⁵ Kriittisempi suhtautuminen Suomen poliittisen johdon sodanaikaisiin päätöksiin sopi hyvin myös presidentti Kekkoselle, jonka politiikan ytimessä oli hyvä ja luottamuksellinen suhde Neuvostoliittoon.¹⁸⁶ Vasemmistolainen kansallisen kertomuksen kritiikki aiheutti kuitenkin myös paljon vastarintaa, ja sodan isänmaallinen muistokulttuuri pysyi voimissaan esimerkiksi sotaveteraanien yhdistysten, sotakirjallisuuden ja *Kansa taisteli – miehet kertovat* -lehden kaltaisten julkaisujen muodossa.¹⁸⁷ Vaikka myös erillissotateesi on viimeistään 1980-luvulta lähtien kyseenalaistettu historian tutkimuksen piirissä, erityisesti sillä on edelleen vankka pohja suomalaisessa historiakulttuurissa.¹⁸⁸ Sotasyyllisyysoikeudenkäynnin puolustuspuheenvuoroissa luodut ajatusmallit ovat osoittautuneet kestäviksi, ja Aunesluoman sanoin Stalinin muisto jättää Suomessa vielä nykyäänkin Hitlerin varjoonsa.¹⁸⁹

1990-luku toi tullessaan kahdensuuntaisia vaikutuksia suomalaiseen toisen maailmansodan muistokulttuuriin. Toisaalta Neuvostoliiton romahtaminen sai aikaan kansallista sankaruutta korostavan muistokulttuurin vahvistumisen, kun sitä ei tarvinnut

¹⁸² Aunesluoma, 209.

¹⁸³ Karge, 138.

¹⁸⁴ Aunesluoma, 211–212.

¹⁸⁵ Kinnunen, & Jokisipilä, 446–448.

¹⁸⁶ Aunesluoma, 213; Kinnunen & Jokisipilä, 447–448.

¹⁸⁷ Kinnunen & Jokisipilä, 437; 444–446; 448.

¹⁸⁸ Worthen & Muir, 1–2; Aunesluoma, 202.

¹⁸⁹ Aunesluoma, 215.

enää ulkopoliittisista syistä peitellä. Tässä suhteessa Suomi rinnastuu jälleen Itä-Euroopan maihin, joissa reaktiot olivat samansuuntaisia.¹⁹⁰ Tiina Kinnunen ja Markku Jokisipilä kutsuvat tätä isänmaallisuutta korostaneiden historian­tulkintojen vahvistumista kylmän sodan päättyessä uuspatrioottiseksi käänteeksi.¹⁹¹ Toisaalta kansainvälinen muistitutkimuksen nousu ja siihen liittyvät ilmiöt kuten holokaustin korostuminen toisen maailmansodan muistelussa sekä historian moraalisen jälkiarvioinnin lisääntyminen vaikuttivat myös Suomeen luoden tilaa uusille näkökulmille ja historian­tulkinnoille. Myös Euroopan unionin jäsenyys on asettanut omat vaatimuksensa kansallisen kertomuksen integroimiselle laajempaan, eurooppalaiseen kontekstiin.¹⁹²

Seuraavaksi käsittelen tutkimuskirjallisuuden pohjalta tarkemmin nimenomaan holokaustin asemaa suomalaisessa toiseen maailmansotaan liittyvässä historiatietoisuudessa. Avaan siis vielä ennen siirtymistä vainojen uhrien muistopäivään liittyvän aineiston analyysiin holokaustiin liittyvän suomalaisen keskustelun kehittymistä ja keskeisiä sisältöjä. Vaikka suomalaisten suhdetta holokaustiin läpi vuosikymmenten kuvaa kenties parhaiten ilmaus ”hiljaisuuden eri sävyt”¹⁹³, holokausti ja myös Suomen oma osallisuus siihen ovat ajoittain nousseet vilkkaankin julkisen keskustelun kohteiksi.

3.2 Holokausti suomalaisessa historiatietoisuudessa

Luvussa kaksi kuvattiin, kuinka holokausti on noussut vähitellen eurooppalaista toisen maailmansodan muistamista hallitsevaksi aiheeksi. Samaan aikaan ajopuuteorian kumoaminen ja erillissotateesin haastaminen ovat aikaansaaneet keskustelua Suomen poliittisen johdon jatkosodan aikaisten päätösten oikeellisuudesta sekä Suomen ja Saksan välisen yhteistyön luonteesta. Yhdistelmä on luonut painetta perinteisen kansallisen kertomuksen kyseenalaistamiseksi ja holokaustin integroimiseksi suomalaiseen toisen maailmansodan muistokulttuuriin. Toisaalta ongelmaa on suomalaisessa historiakulttuurissa yritetty ratkaista myös korostamalla entisestään

¹⁹⁰ Meinander, 70.

¹⁹¹ Kinnunen & Jokisipilä, 450.

¹⁹² Sama, 474–480.

¹⁹³ ”Varieties of Silence”, Holmila (2012). Suomenenos on omani.

näkemyistä Suomen sotatoimien erillisyydestä suhteessa toisen maailmansodan kokonaiskuvaan.¹⁹⁴

Suomalaiselle historiakulttuurille on tyypillistä eri toimijoiden, myös muiden kuin ammattihistorioitsijoiden, näkemysten intensiivinen vuorovaikutus.¹⁹⁵ Jorma Kalelan kuvaileman historian yhteiskunnallisen määrittämisen prosessin mukaisesti niin ammattihistorioitsijoilla, populaarikulttuurilla, yhteiskunnallisilla toimijoilla kuin laajemmalla yleisölläkin on ollut osansa perinteisen kansallisen kertomuksen kyseenalaistamisessa ja muokkaamisessa. Edellisessä alaluvussa kuvattiin, miten virallinen politiikka ja kansanomainen, isänmaallinen muistokulttuuri osin eriytyivät toisistaan kylmän sodan poliittisessa ilmapiirissä. Kansallista kertomusta rakensivat silloin historioitsijoiden ohella esimerkiksi sodanaikaiset poliittiset toimijat muistelmateoksissaan¹⁹⁶ sekä *Kansa taisteli – miehet kertovat* -lehden kaltaiset populaarijulkaisut. Erityyppisten historian julkisten esitysten vuorovaikutus näkyy niin ikään prosessissa, jossa holokausti on vähitellen saanut jalansijaa suomalaisessa historiatietoisuudessa.

Suomesta luovutettujen juutalaispakolaisten kohtaloa sivuttiin ensimmäisen kerran vuosina 1947–1948 Valtiollisen poliisin (Valpo) sodanaikaisen johtajan Arno Anthonin oikeudenkäynnissä, joka ei kuitenkaan saanut suurta huomiota julkisuudessa.¹⁹⁷ Holokaustista ei ylipäänsä juuri keskusteltu sodanjälkeisinä vuosikymmeninä Suomessa, kuten ei muuallakaan Euroopassa. Vaikka sodan jälkeen luotu kansallinen kertomus haastettiin 1960–1970-luvuilla, holokausti tai etenkin Suomen suhde siihen eivät saaneet näkyvyyttä suomalaisessa historiakulttuurissa. Yksi syy tähän on suomalaisen juutalaisyhteisön pienuus: Suomessa asui sodan aikana noin 2000 juutalaista, ja sodan jälkeen keskitysleireiltä selviytyneitä muutti maahan vain kourallinen. Suomeen ei siksi kehittynyt julkista, selviytyneiden kokemuksiin pohjautuvaa holokaustin muistokulttuuria.¹⁹⁸

Antero Holmila kuvailee vuotta 1979 eräänlaiseksi käännekohdaksi suomalaisten holokaustitietoisuudessa. Tuolloin Mainostelevisio esitti yhdysvaltalaisen

¹⁹⁴ Aunesluoma, 213–215.

¹⁹⁵ Sama, 201.

¹⁹⁶ Kinnunen & Jokisipilä, 440–441.

¹⁹⁷ Holmila (2012), 528–530.

¹⁹⁸ Sama, 521; 532–540; 559.

televisiosarjan *Holocaust: The Story of the Family Weiss*, joka sai suuret katsojaluvut, ja samana vuonna Elina Sana (silloiselta sukunimeltään Suominen) julkaisi teoksen *Kuoleman laiva S/S Hohenhörn: juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa*, jossa hän kritisoi Valpon jatkosodanaikaista johtoa antisemitismistä ja juutalaispakolaisten luovuttamisesta Saksaan. Sanan teos ei saanut suopeaa vastaanottoa akateemisissa piireissä, mutta se herätti julkista keskustelua Suomen suhteesta juutalaisten kohtaloon toisessa maailmansodassa ja aloitti historian tutkimuksessakin keskustelun Suomen suhteesta holokaustiin.¹⁹⁹

Holokausti nousi siis hetkeksi julkisen keskustelun kohteeksi, mutta Suomen roolin osalta Sana oli melko yksin väitteidensä kanssa, ja osa historiantutkijoista omaksui puolustuskannan kansallisen omantunnon puhtaana pitämiseksi.²⁰⁰ Selkein esimerkki tästä on Hannu Rautkallion vuonna 1985 ilmestynyt teos *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto*, joka käännettiin myös englanniksi otsikolla *Finland and the Holocaust. The Rescue of Finland's Jews*. Rautkallio kiisti Sanan väitteet siitä, että antisemitistisellä ideologialla olisi ollut mitään asemaa Suomen poliittisen johdon keskuudessa. Hänen mukaansa juutalaispakolaisten luovuttaminen saksalaisille oli ollut rutiininomainen poliisioperaatio, jonka taustalla ei ollut ideologisia syitä, ja joka ei sen vuoksi myöskään liittänyt Suomea holokaustiin. Rautkallio painotti Suomen käyneen omaa erillistä sotaansa Saksan rinnalla ja nimenomaan suojelleen juutalaisyhteisöään poikkeuksellisella tavalla, mistä kertoi hänen mukaansa erityisesti se, että suomalaiset juutalaiset taistelivat samassa linjassa saksalaisten kanssa rintamalla osana Suomen armeijaa. Tätä aihetta hän käsitteli tarkemmin vuonna 1989 ilmestyneessä teoksessaan *Suomen juutalaisten aseveljeys*.²⁰¹ Rautkallion erillissotateesiin perustuneen puolustuksen ja Sanan teoksen välinen ero edustaa suomalaiselle toisen maailmansodan muistokulttuurille tyypillistä jakoa perinteiseen ja revisionistiseen historiantulkintaan²⁰².

Kuten edellä todettiin, muistiin ja muistamiseen kohdistuvan kiinnostuksen kasvu, universaalin ihmisoikeusnäkökulman nousu ja historian moraalisen jälkiarvioinnin lisääntyminen alkoivat 1990-luvun edetessä näkyä vähitellen myös Suomessa. Vaikka samaan aikaan sodan uuspatriootin muistokulttuuri voimistui, tälle kansallista

¹⁹⁹ Sama, 534–545.

²⁰⁰ Sama, 541–549.

²⁰¹ Holmila & Silvennoinen, 610–612; Holmila (2012), 546–549.

²⁰² Aunesluoma, 201.

yhtenäisyyttä ja sankarillisuutta korostavalle narratiiville alettiin esittää vaihtoehtoja, joissa sotatapahtumia kuvattiin yksilöiden henkilökohtaisen kärsimyksen ja marginaaliryhmien kokemusten kautta.²⁰³ Lisääntyvä huomio sodan inhimillistä ja kokemuksellista puolta kohtaan edisti osaltaan myös Suomen integroimista holokaustin historiaan²⁰⁴, ja esimerkiksi Jad vashem Suomen osasto ry:n perustamisen vuonna 1993 voi nähdä yhtenä merkinä holokaustin muistokulttuurin aktivoitumisesta Suomessa.

2000-luvulla merkkejä holokaustin muistokulttuurin aktivoitumisesta on nähty Suomessa yhä useammin. Luovutettujen juutalaispakolaisten muistomerkki ja pääministeri Lipposen anteeksipyyntö liittivät Suomen valtiollisella tasolla osaksi holokaustin historiaa²⁰⁵ ja samalla maailmanlaajuisia historian moraalisen jälkiarvioinnin aikakautta²⁰⁶. Vainojen uhrien muistopäivä perustettiin vuonna 2002.²⁰⁷ Elina Sanan vuonna 2003 ilmestynyt teos *Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle* nosti kiivaan keskustelun kohteeksi kysymyksen siitä, kuinka aktiivisesti Suomi osallistui holokaustiin, luovutettujen juutalaispakolaisten lisäksi Saksaan luovutettujen venäläisten sotavankien kautta. Keskusteluun puuttui myös juutalaisten oikeuksia ajava kansainvälinen ihmisoikeusjärjestö Simon Wiesenthal -keskus, minkä seurauksena valtioneuvoston kanslia tilasi emeritusprofessori Heikki Ylikankaalta selvityksen sodanaikaisista vankien luovutuksista Saksaan ja Neuvostoliittoon. Ylikankaan selvityksen perusteella aloitettiin Kansallisarkiston rahoittama laaja tutkimusprojekti, *Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955*.²⁰⁸

Projektin seurauksena valmistui joukko tutkimuksia, jotka käsitelivät Suomen osallisuutta holokaustiin natsi-Saksan liittolaisena. Kenties merkittävin näistä on Oula Silvennoisen väitöskirja²⁰⁹, joka toi päivänvaloon Valpon ja Saksasta Suomeen lähetetyn turvallisuuspoliisin erikoisyksikön, *Einsatzkommando Finnlandin* välisen yhteistyön juutalaisiksi tai kommunisteiksi luokiteltujen neuvostoliittolaisten sotavankien surmaamisessa. Holokaustia käsittelevän suomalaisen tutkimuksen lisääntymisestä kertoo myös Helsingin yliopistoon vuonna 2011 perustettu

²⁰³ Kinnunen & Jokisipilä, 474–480.

²⁰⁴ Aunesluoma, 204.

²⁰⁵ Holmila (2012), 552.

²⁰⁶ Ks. esim. Löfström (2011).

²⁰⁷ Käsittelemisen muistopäivän perustamista tarkemmin luvussa 4.1.

²⁰⁸ Worthen & Muir, 12–13.

²⁰⁹ Silvennoinen Oula (2008): *Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

tutkimusverkosto *The Finnish Research Network for Holocaust and Genocide Studies*. Jo moneen otteeseen mainittu Muirin ja Worthenin toimittama artikkelikokoelma *Finland's Holocaust – Silences of History* kokoaa yksiin kansiin suomalaisia tutkimuksia, joita yhdistävät holokaustin eurooppalaiseen muistokulttuuriin kytkeytyvät syyllisyyden, vastuun ja kansallisen historian kriittisen tarkastelemisen teemat. Osoituksia holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin vahvistumisesta ovat niin ikään Suomen liittyminen ITF:n jäseneksi ja holokaustin kirjaaminen koulujen opetussuunnitelmiin samassa yhteydessä vuonna 2010.

Valtiojohtoisten holokaustin muistokulttuuria edistävien tapahtumien perusteella ei voi tehdä johtopäätöksiä siitä, missä määrin holokaustin muisto on todella tullut osaksi suomalaista historiatietoisuutta. Antero Holmila kiinnittää huomiota siihen, että poliittisten päättäjien on mahdollista käyttää holokaustin muistoa pelkkänä retorisenä keinona varmistamaan kuulumista eurooppalaiseen yhteisöön, ilman että sillä olisi aitoa kansallista kaikupohjaa. Hän ilmaisee huolensa siitä, että esimerkiksi vainojen uhrien muistopäivää voidaan käyttää kiillottamaan Suomen kuvaa moraalisesti esimerkillisenä valtiona ja kääntää samalla huomio pois nykypäivän epäkohdista.²¹⁰ Tästä huolimatta voi todeta, että suomalainen toista maailmansotaa koskeva historiakeskustelu on muuttunut moniäänisemmäksi. Perinteisten ja revisionististen historiantulkintojen välille ei ole muodostunut konsensusta, mutta perinteisestä kansallisesta kehyksestä poikkeavat historiantulkinnat ovat alkaneet muuttaa ”jatkosodan kansallisnationalistista historiakuva”.²¹¹ Myös ”tavallisten ihmisten” historiatietoisuutta tutkinut Pilvi Torsti päätyy siihen johtopäätökseen, että jatkosodan historiakuva on monipuolistunut. Erillissotateesin osalta hän toteaa, ettei se ”missään tapauksessa” ole osa ”kansalaisten perustulkintaa jatkosodasta vaan kokonaisuudessaan ilmeisen vaikeasti hahmotettava asia.”²¹²

Vaikka toiseen maailmansotaan liittyvä historiatietoisuus on Suomen osalta yleisesti monipuolistunut, erillissotateesin vaikutukset heijastuvat edelleen siihen, miten Suomen suhde holokaustiin mielletään. Muirin ja Worthenin keskeinen viesti on, että erillisyyssajattelu ja suomalaisen sodanaikaisen antisemitismin huomiotta jättäminen on johtanut tilanteeseen, jossa holokaustiin ja siihen liittyviin syyllisyyskysymyksiin

²¹⁰ Holmila (2012), 553.

²¹¹ Kainulainen, 87.

²¹² Torsti (2012), 154.

suhtaudutaan Suomessa välinpitämättömästi (*insensitive ethos*). Välinpitämättömyys heijastuu heidän mukaansa myös perinteisen, institutionalisoituneen historian tutkimuksen alentuvana suhtautumisena kansallisen kertomuksen haastaviin tuoreisiin tutkimuksiin.²¹³ Vaikka holokausti on kansainvälisessä tutkimuksessa alettu esittää tapahtumaketjuna, johon oli tavalla tai toisella osallisena moni muukin valtio kuin Saksa, Suomessa oma historia ymmärretään Muirin ja Worthenin mukaan edelleen tästä kokonaisuudesta erillisenä tarinana. Ajatus siitä, että Suomi ja suomalaiset eivät osallistuneet millään lailla holokaustin toteuttamiseen, liittyy heidän mukaansa sodanaikaisen antisemitismin tietoiseen unohtamiseen.²¹⁴ Uusista tutkimuksista ja ajoittaisesta julkisesta keskustelusta huolimatta holokausti ei ole Suomessa noussut samanlaiseksi toisen maailmansodan muistamista määrittäväksi aiheeksi kuin monessa muussa Euroopan maassa.²¹⁵

Samaan lopputulokseen päätyy *Luovutetut*-teoksen aiheuttamaa kohua poliittisen historian pro gradu -tutkielmassaan käsittelevä Hannu Savolainen. Hän toteaa, että *Luovutetut* herätti ulkomailla kiinnostusta nimenomaan Suomen mahdollisten holokaustiyhteyksien osalta, kun taas kotimaassa ”kiinnostus holokaustia kohtaan oli verrattain vähäistä”. Savolainen päätelee, että ”holokaustilla ei ole keskeistä asemaa suomalaisten historiatietoisuudessa, kansallisessa identiteetissä tai toisen maailmansodan historiakuvassa”. Hän huomauttaa Holmilan tapaan, että holokaustin julkisen muistamisen taustalla on Suomessa usein ollut kansallisesta historiakulttuurista kumpuavan kiinnostuksen sijaan pyrkimys miellyttää kansainvälisiä toimijoita.²¹⁶

Julkisen muistamisen keskittyminen kansallisen selviytymistarinan ympärille ei ole kansallisvaltion kehyksessä yllättävää tai poikkeuksellista, kuten Tiina Kinnunen ja Markku Jokisipilä toteavat.²¹⁷ Lisäksi on muistettava, että Suomen suora osuus holokaustissa todella oli verrattain pieni, ja siksi myös sillä, miten vahvasti sen muisto voi tulla osaksi kansallista kertomusta, on rajansa. Suomesta Saksaan luovutettujen juutalaispakolaisten määrä oli melko vähäinen. Suomen kansalaisia ei luovutettu, eikä Suomessa otettu käyttöön juutalaisvastaista lainsäädäntöä.²¹⁸ Tämä ei vähennä

²¹³ Worthen & Muir, 16.

²¹⁴ Sama, 5.

²¹⁵ Holmila (2012), 519.

²¹⁶ Savolainen, 111–112.

²¹⁷ Kinnunen & Jokisipilä, 436.

²¹⁸ Holmila (2012), 522; 558.

juutalaispakolaisten luovutusten tai juutalaisiksi tai kommunisteiksi luokiteltujen sotavankien surmien merkitystä – nämä teot yhdistävät Suomen kiistatta holokaustin kokonaiskuvaan. Se kuitenkin osaltaan selittää, miksi holokaustin osuus suomalaisessa historiakulttuurissa on jäänyt niin pieneksi.

Yhteenvedona suomalaisesta holokaustiin liittyvästä historiatietoisuudesta voi todeta, että holokaustin eurooppalainen muistokulttuuri on alkanut näkyä Suomessa, ja keskustelu Suomen osuudesta holokaustissa Saksan liittolaisena on muuttunut moniäänisemmäksi. Holokaustin muisto vaikuttaa kuitenkin suurelta osin jääneen ikään kuin päälle liimatuksi osaksi suomalaista historiakulttuuria. Talvi- ja jatkosotaa muistetaan edelleen usein erillään toisen maailmansodan laajemmasta kehyksestä, lähinnä kansallisina asioina. Vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käyty keskustelu antaa mahdollisuuden tutkia holokaustin eurooppalaista muistokulttuuria suomalaisessa kehyksessä, jossa sitä voi olla osin vaikea sovittaa yhteen kansallisen historiatietoisuuden ainesosien kanssa.

4 Mitkä vainot, mitkä uhrit, mikä muistopäivä?

Edellä on kuvattu analyysini taustalla oleva teoreettinen viitekehys, eli toisaalta holokaustin muistokulttuurin merkittävyys Euroopassa ja toisaalta se kansallinen konteksti, jossa vainojen uhrien muistopäivää vietetään. Nyt siirryn tarkastelemaan vainojen uhrien muistopäivää aineiston pohjalta. Tarkoituksena on ensimmäiseksi selvittää, keitä vainojen uhrien muistopäivänä oikein muistellaan, eli millaiseksi kansainvälisen holokaustin muistopäivän merkitys on Suomessa muotoutunut. Tämän luvun ensimmäisessä alaluvussa käsittelen muistopäivän perustamista ja toisessa alaluvussa Jad vashem Suomen osasto ry:n (myöhemmin HUM), valtioneuvoston kanslian, muiden ministeriöiden sekä suomen kielen kielitoimiston välillä käytyä keskustelua muistopäivän nimestä. Kolmannessa alaluvussa käsittelen sanomalehtiaineiston pohjalta sitä, millaiseksi päivän merkitys on käytännössä muotoutunut.

Aineistosta voi yleisenä huomiona todeta, että vainojen uhrien muistopäivä on Suomessa pieni tapahtuma. Vaikka muistopäivä löytyy kalenterista, sen näkyvyys on jäänyt melko vähäiseksi. HUM:n järjestämistä muistopäivän päätapahtumista ei juuri raportoida Helsingin Sanomien tai Hufvudstadsbladetin palstoilla, ja sanomalehtien muistopäivään kohdistama huomio vaikuttaa tarkastelemallani aikavälillä 2002–2015 vain vähentyneen. Helsingin Sanomissa ei vuosina 2012–2014 ollut yhtään artikkelia, joka olisi suoraan käsitellyt suomalaista vainojen uhrien muistopäivää. Hufvudstadsbladetissa muistopäivä jäi ilman mainintoja vuosina 2003, 2010 ja 2012. Holokaustin muistopäivän näkyvämpi asema Ruotsissa ei näytä antavan vainojen uhrien muistopäivälle enempää palstatilaa Hufvudstadsbladetissa Helsingin Sanomiin verrattuna.

Muistopäivä saa kuitenkin lähes joka vuosi jonkin verran näkyvyyttä suomalaisessa julkisuudessa – siitä huolimatta, että sen kanssa kilpailevia historia-aiheita ovat esimerkiksi Mannerheimin kuoleman sekä sisällissodan alkamisen vuosipäivät. HUM:n järjestämissä muistopäivän tilaisuuksissa ovat puhuneet esimerkiksi pääministerit Paavo Lipponen ja Matti Vanhanen sekä presidentit Tarja Halonen ja Sauli Niinistö, mikä osoittaa muistopäivän saavuttaneen ainakin valtiollisella tasolla suhteellisen merkittävän aseman. Helsingin Sanomien ja Hufvudstadsbladetin palstoilla on muistopäivän tienoilla edellä mainittuja poikkeusvuosia lukuun ottamatta aina jokin siihen liittyvä

artikkeli tai uutinen. Silloinkin, kun suomalaista vainojen uhrien muistopäivää ei suoraan mainita, holokausti ja Auschwitzin vapauttamisen vuosipäivä nostetaan yleensä tammikuun loppupuolella jollain lailla esiin. Selvästi eniten muistopäivään liittyvää kirjoittelua on molemmissa lehdissä vuosina 2005 ja 2015, Auschwitzin vapauttamisen 60- ja 70-vuotispäivien yhteydessä. Hufvudstadsbladetissa on 27.1.2005 jopa holokaustille omistetut teemasivut.

Vainojen uhrien muistopäivään liitetään 14 vuoden aikana monia merkityksiä: toiset korostavat, että muistopäivän tulisi olla pyhitetty holokaustin uhreille, kun taas toiset kiittävät nimen laajuutta siitä, että se antaa mahdollisuuden kaikkien historian vainojen uhrien muisteleminen. Teoreettisella tasolla ajatusten ero liittyy keskusteluun holokaustin ainutkertaisuudesta eli siitä, voiko muita vainoja ja kansanmurhia rinnastaa natsi-Saksan toteuttamaan systemaattiseen, teollistettuun tuhoamispolitiikkaan. Kysymys on myös muistamisen poliittisuudesta eli siitä, mitä historian vainoja ja niiden uhreja eri toimijat pitävät suomalaisten kannalta tärkeimpinä muistaa.

4.1 Vainojen uhrien muistopäivän perustaminen Suomeen

Jad vashem Suomen osasto ry alkoi järjestää holokaustin muistopäivän tilaisuuksia vuonna 1995, kun yhdistyksen puheenjohtajaksi tuli Åbo Akademin Vanhan testamentin eksegetiikan ja judaistiikan professori Karl-Johan Illman. Tilaisuudet järjestettiin aluksi juutalaisen kalenterin mukaisesti *Jom hašoa*:na, nisán-kuun 27. päivänä eli gregoriaanisen kalenterin mukaan liikkuvana päivänä huhti-toukokuussa. Vuonna 1999 yhdistys lähetti ulkoministeri Tarja Haloselle kirjeen, jossa ehdotettiin muistopäivän virallistamista Suomessa, vedoten Euroopan parlamentin vuonna 1995 antamaan suositukseen holokaustin uhrien muistopäivän vuosittaisesta viettämisestä.²¹⁹

Perustamisprosessin käynnisti toden teolla kuitenkin vasta tammikuussa 2000 järjestetty Tukholman konferenssi. Suomesta osallistui konferenssiin valtuuskunta, jonka puheenjohtajana toimi pääministeri Lipponen. Suomen valtuuskunta oli mukana myös valmistelemaan Tukholman julistusta, jossa konferenssin osallistujamaat sitoutuivat holokaustin muistopäivän vuosittaiseen viettämiseen²²⁰. Saman vuoden syyskuussa Jad vashem Suomen osasto ry vetosi uudessa kirjeessään pääministeri Lipposeen muistopäivän virallistamiseksi Suomessa, viitaten sekä Euroopan parlamentin vuoden

²¹⁹ Nurmela (haastattelu).

²²⁰ Tukholman julistus IHRA:n internetsivuilla.

1995 suositukseen että Tukholman konferenssin päätöslauselmaan. Kirjeessä ehdotetaan muistopäiväksi tammikuun 27. päivää, jotta päivämäärä olisi sama kuin muualla Euroopassa.²²¹ Tämän jälkeen perustamisprosessi eteni melko sujuvasti lukuun ottamatta päivän nimeen liittyneitä erimielisyyksiä, joita käsittelen seuraavassa alaluvussa. Lipponen ja valtiosihteeri Rauno Saari allekirjoittivat hallituksen iltakoulussa käsitellyn valtioneuvoston kanslian päätöksen vainojen uhrien muistopäivän perustamisesta 20.2.2001²²², ja muistopäivää vietettiin virallisesti ensimmäisen kerran 27.1.2002.

Muistopäivän perustamisprosessi noudattaa holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin yleisiä kehityslinjoja. Kuten edellä todettiin, kipeään menneisyyteen liittyvät kokemukset olivat 1990-luvulta lähtien lisääntyvän huomion kohteena maailmanlaajuisesti. Holokaustin merkitys kasvoi myös Euroopan unionin historiapolitiikassa 1990-luvulla, ja Jad vashem Suomen osasto ry alkoi järjestää muistopäivän tilaisuuksia samana vuonna, kun Euroopan parlamentti antoi suosituksensa muistopäivän vuosittaisesta viettämisestä. 2000-luvulle siirryttäessä holokaustin universaalin muistokulttuurin kehitys kulminoitui ITF:n perustamiseen ja Tukholman konferenssiin, joiden jälkeen Jad vashem Suomen osasto ry:n oli helppo perustella vaatimustaan perustaa muistopäivä myös Suomeen. Suomessa annettiin erityistä painoarvoa Ruotsin esimerkille, sillä niin Jad vashem Suomen osasto ry:n kirjeessä kuin muistopäivän perustamisen yhteydessä julkaistussa muistiossa viitataan siihen, että Ruotsin pääministeri Göran Persson julisti Auschwitzin vapauttamisen vuosipäivän viralliseksi muistopäiväksi.²²³ Päivämääräksi valittiin yleiseurooppalaista linjaa ja Ruotsin esimerkkiä noudattaen 27.1., joka edustaa Auschwitzin nousemista holokaustin universaalin muistokulttuurin keskiöön.

2000-luvun alku oli myös Suomen osalta sopiva hetki holokaustin muistopäivän perustamiselle. Perustamisprosessi eteni lopulta niin sujuvasti, että Suomi oli muistopäivän virallistamisessa ensimmäisten Euroopan maiden joukossa. Holokaustin muisto oli vuonna 2000 Suomessa muutenkin näkyvästi esillä, kun Tähtitorninmäen

²²¹ Jad vashem Suomen osasto ry:n kirje pääministeri Lipposelle 21.9.2000. VNK/1208/9/2000.

²²² Valtioneuvoston kanslian päätös vainojen uhrien muistopäivän viettämisestä 20.2.2001. VNK/1208/9/2000.

²²³ Jad vashem Suomen osasto ry:n kirje pääministeri Lipposelle 21.9.2000. VNK/1208/9/2000; Valtioneuvoston kanslian muistio 20.2.2001: Vainojen uhrien muistopäivä. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

muistomerkki paljastettiin ja pääministeri Lipponen esitti anteeksipyyntöä Suomen luovuttamista juutalaispakolaisista. Koska Lipponen oli holokaustin muistoon liittyvissä asioissa yleisesti aktiivinen, Risto Nurmela arvelee, että hänen pääministerikautensa oli erityisen otollinen ajankohta muistopäivän perustamiselle Suomeen.²²⁴ Lipposen merkityksestä muistopäivälle kertoo myös se, että kristillisdemokraattien kansanedustaja Bjarne Kallis oli jo kesäkuussa 2000, ennen Jad vashem Suomen osasto ry:tä, lähestynyt kulttuuriministeri Suvi Lindénia kirjallisella kysymyksellä ”juutalaisten kansanmurhan kansallisen muistopäivän” perustamisesta Suomeen.²²⁵ Lindén ei kuitenkaan pitänyt muistopäivän perustamista tarpeellisena²²⁶, ja asia alkoi edetä vasta syyskuussa Jad vashem Suomen osasto ry:n Lipposelle osoittaman kirjeen seurauksena.

4.2 Juutalaisten kansanmurhasta vainojen uhreihin

Vainojen uhrien muistopäivän perustaminen Suomeen sujui siis melko vaivattomasti, yleiseurooppalaisia kehityslinjoja noudatellen. Suomalaiseen historiatietoisuuteen liittyvät kansalliset erityispiirteet tulevat kuitenkin esiin perustamisen yhteydessä käydyssä keskustelussa muistopäivän nimestä. Nimeksi valittu ”vainojen uhrien muistopäivä” herättää edelleen kysymyksiä, ja siitä keskusteltiin Holokaustin uhrien muisto ry:n aloitteesta uudelleen valtioneuvoston kansliassa vuodenvaihteessa 2013–2014. Eniten hämmennystä herätti etenkin perustamisvaiheessa holokausti-sanan käyttö ja merkitys, koska se ei vielä 2000-luvun alussa ollut vakiintunut suomen kielen käsitteeksi. Keskustelua käytiin muun muassa siitä, miten päivän nimessä saataisiin otettua huomioon juutalaisten lisäksi myös muut uhriryhmät. Lisäksi etenkin vuonna 2013 aloitetussa uudessa nimikeskustelussa pohdittiin kysymystä siitä, tulisiko vainojen uhrien muistopäivän merkitys rajata holokaustin uhrien muistelemiseen vai pitäisikö muistopäivän nimen antaa mahdollisuus historian vainojen uhrien muistelemiseen laajemminkin.

Valtioneuvoston kanslian päätöksessä muistopäivän perustamisesta ”vainot” määritellään väljästi: ”– – juutalaisvainojen ja muiden kansanvainojen uhrien muistopäivää ryhdytään viettämään tammikuun 27. päivänä. Päivä nimetään vainojen

²²⁴ Nurmela (haastattelu).

²²⁵ Kirjallinen kysymys KK 553/2000: Juutalaisten kansanmurhan muistopäivä. 8.6.2000, ed. Bjarne Kallis KD, valtiopäivät 2000, Helsinki.

²²⁶ Ministerin vastaus KK 553/2000: Juutalaisten kansanmurhan muistopäivä. 4.7.2000, ministeri Suvi Lindén, valtiopäivät 2000, Helsinki.

uhrien muistopäiväksi.”²²⁷ Päätöksen yhteydessä julkaistussa lehdistötiedotteessa ”kansanvainojen” sisältöä kuitenkin täsmennetään: ”Päivää vietettäisiin juutalaisten ja muiden II maailmansodan aikana kansanmurhan uhreiksi joutuneiden virallisena muistopäivänä.”²²⁸ Lisäksi lehdistötiedotteessa mainitaan, että 27.1. on Auschwitzin vapauttamisen vuosipäivä, joka ”muistuttaa meitä yli 50 vuoden takaisista tapahtumista”. Lehdistötiedotteessa viitataan myös Euroopan parlamentin päätöslauselmaan muistopäivän viettämisestä sekä siihen, että ”Auschwitzin vapautuksen päivää” vietetään jo monissa muissa Euroopan maissa. Näin ollen päivä on selkeästi tarkoitettu suomalaiseksi versioksi kansainvälisestä holokaustin muistopäivästä. Tästä kertoo myös päivän ruotsinkielinen nimi *minnesdagen för förintelsens offer*. *Förintelsen* on käytännössä suora vastine englannin kielen *holocaust*-sanalle, minkä vuoksi muistopäivän ruotsinkielisestä nimestä ei syntynyt samanlaista keskustelua kuin suomenkielisestä nimestä.

Miksi päivä kuitenkin nimettiin niin väljästi? Suurin syy on virallisten pöytäkirjojen mukaan holokausti-sanan vakiintumattomuus suomen kieleen yhdistettynä siihen, että nimen haluttiin sisältävän muutkin natsihallinnon uhrit kuin vain juutalaiset. Jad vashem Suomen osasto ry käytti termiä ”juutalaisten kansanmurhan muistopäivä” syyskuussa 2000 pääministeri Lipposelle lähettämässään ehdotuksessa muistopäivän perustamiseksi,²²⁹ ja valtioneuvoston kanslia käytti samaa muotoilua pyytäessään muilta ministeriöiltä lausuntoja aiheesta. Ministeriöiden vastauksissa pidettiin muistopäivän perustamista kannatettavana ajatuksena, mutta opetusministeriö ja ulkoasiainministeriö kiinnittivät huomiota siihen, että päivän nimen tulisi sisältää muutkin natsihallinnon uhrit kuin juutalaiset.²³⁰ Opetusministeriön lausunnossa nostetaan esiin erityisesti romanien ja muiden vähemmistöryhmien asema holokaustista puhuttaessa:

²²⁷ Valtioneuvoston kanslian päätös vainojen uhrien muistopäivän viettämisestä 20.2.2001. VNK/1208/9/2000.

²²⁸ Valtioneuvoston kanslian lehdistötiedote vainojen uhrien muistopäivästä 20.2.2001. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

²²⁹ Jad vashem Suomen osasto ry:n kirje pääministeri Lipposelle 21.9.2000. VNK/1208/9/2000.

²³⁰ Opetusministeriön lausunto juutalaisten kansanmurhan muistopäivästä 17.11.2000. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki; Oikeusministeriön lausunto juutalaisten kansanmurhan muistopäivästä 21.11.2000. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki; Työministeriön lausunto juutalaisten kansanmurhan muistopäivästä 21.11.2000. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki; Ulkoasiainministeriön lausunto juutalaisten kansanmurhan muistopäivästä 21.11.2000. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki; Sähköpostiviesti ulkoasiainministeriön Mika Kanervavuorelta valtioneuvoston kanslian Auni-Marja Vilavaaralle 16.1.2001. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

Viime tammikuussa Tukholmassa järjestetyssä holokaustia käsitelleessä kansainvälisessä foorumissa Suomi korosti oman ihmisoikeuspolitiikkansa mukaisesti vähemmistöjen asemaa yleensä, muistuttaen erityisesti romaniväestön kärsineen holokaustin aikana suuria menetyksiä useissa Euroopan maissa. Täten kannattanee harkita, missä muodossa suunniteltu muistopäivä toteutetaan. Vaikka terminä holokausti ei ole suomen kielessä vakiintunut, holokaustin muistopäivän viettäminen ottaisi kansanmurhan todellisen laajuuden paremmin huomioon ja mahdollistaisi muistopäivän vakiintumisen yleisemmäksi, syrjintää vastustavaksi muistopäiväksi.²³¹

Myös sosiaali- ja terveysministeriön alainen romaniasiaain neuvottelukunta kommentoi nimiasiaa ja toivoi, että muistopäivä nimettäisiin mahdollisimman laajasti niin, että se sisältäisi ”sekä etnisin perustein tuhotut juutalaiset ja romanit että muilla perusteilla tuhotut vammaiset, seksuaalisesti poikkeavat, poliittiset vangit ym. joukkotuhon kohteena olleet ryhmät.”²³² Neuvottelukunnan ehdotus muistopäivän nimeksi oli ”toisen maailmansodan vainojen uhrien muistopäivä”.

Suomen kielen kielitoimisto antoi valtioneuvoston kanslialle useita nimiehdotuksia, joiden joukossa oli myös ”holokaustin uhrien muistopäivä”. Holokausti-sanana vierasperäisyyden takia kielitoimisto ei kuitenkaan pitänyt tätä selkeimpänä vaihtoehtona, vaan ehdotti ensisijaisesti nimeksi ”juutalaisvainojen uhrien muistopäivää”. Kielitoimiston mukaan ”Muut ryhmät jäävät kyllä näkymättömiin tässä, mutta ei ole yhtä sanaa, joka viittaisi kaikkiin.” Lausunnossa huomautetaan myös, ettei päivän nimestä kannata tehdä liian pitkää, minkä takia kielitoimisto ei pidä parhaana vaihtoehtona esimerkiksi muotoilua ”toisen maailmansodan kansanmurhan uhrien muistopäivä”. Kielitoimisto nostikin esiin kysymyksen siitä, onko päivän merkitys välttämättä rajattava toisen maailmansodan vainoihin, vai voisiko nimi olla laajemmin ”kansanmurhan uhrien muistopäivä” tai jopa ”suvaitsevaisuuden päivä”.²³³

Valtioneuvoston kanslia hylkäsi kielitoimiston suosituksen mukaisesti vierasperäisenä holokausti-sanana muistopäivän nimessä. Opetusministeriön ja romaniasiaain neuvottelukunnan lausuntojen mukaisesti nimeen haluttiin kuitenkin sisällyttää juutalaisten ohella muutkin uhriryhmät, joten myös kielitoimiston suosittelemasta

²³¹ Opetusministeriön lausunto juutalaisten kansanmurhan muistopäivästä 17.11.2000. VNK/1208/9/2000.

²³² Romaniasiaain neuvottelukunnan muistio 2.2.2001: Vuoden 2003 kalenteriin tuleva uusi merkkipäivä. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

²³³ Suomen kielen kielitoimiston lausunto muistopäivän nimestä 19.1.2001. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

”juutalaisvainojen uhrien muistopäivästä” luovuttiin.²³⁴ Myöskään termiä kansanmurha ei otettu lopulliseen muistopäivän nimeen, vaan päädyttiin muotoiluun ”vainouhrien muistopäivä”, jonka kielitoimisto korjasi muotoon ”vainojen uhrien muistopäivä”.²³⁵ Nimestä jäi siis yllättäen kokonaan puuttumaan viittaus toiseen maailmansotaan ja juutalaisten kansanmurhaan.

Jad vashem Suomen osasto ry lähetti heti muistopäivän perustamista seuranneena kesänä valtiosihteeri Rauno Saarelle ja kulttuuriministeri Suvi Lindénille kirjeen, jossa pyydettiin harkitsemaan muistopäivän nimeä vielä uudelleen. Kirjeessä todetaan, että paras vaihtoehto muistopäivän nimeksi olisi ”holokaustin uhrien muistopäivä”, joka viittaisi selkeästi toisen maailmansodan aikaiseen kansanmurhaan, eikä kuitenkaan rajaisi muistelua pelkästään juutalaisiin uhreihin. Lisäksi huomautetaan, että myös esimerkiksi sana ”demokratia” on alkuperältään vierasperäinen, eikä vierasperäisyyden siksi pitäisi olla esteenä myöskään holokausti-sanan käytölle.²³⁶ Yhdistyksen mukaan ”’Vainojen uhrien muistopäivä’ on muotona liian väljä; se ei ilmaise, että kyseessä on nimenomaan Auschwitzin vapautuksen vuosipäivä eikä viittaa lainkaan Suomeakin koskettaneeseen lähihistoriamme murhenäytelmään.”²³⁷ Yhdistys nostaa siis esiin Suomen roolin toisessa maailmansodassa ja holokaustissa, korostaen näin tarvetta muistaa nimenomaan holokaustia myös Suomessa. Valtioneuvoston kanslian vastauksessa todetaan kuitenkin, ettei muistopäivän nimeä lähdetä heti perustamisen jälkeen muuttamaan. Kanslia perustelee päätöstä aiemmin esitettyjen syiden lisäksi sillä, että muistopäivän viettäminen Auschwitzin vapauttamisen vuosipäivänä yhdistää jo itsessään päivän juutalaisten kansanmurhaan.²³⁸

Nimikeskustelu heijastaa holokaustin muistokulttuurin uutta ja vakiintumatonta asemaa Suomessa, mikä näkyy etenkin siinä, ettei holokaustia kuvaamaan löydetty sopivaa termiä. Toisin kuin ruotsin kielessä, jossa termi *förintelsen* oli jo tuolloin vakiintunut, suomen kielessä ei ollut omaa sanaa holokaustille, ja holokausti-sanaa pidettiin liian vierasperäisenä. Sittenkin holokausti on käsitteenä vakiintunut myös suomen kieleen,

²³⁴ Perusteluista muistopäivän lopulliselle nimelle selvitetään valtioneuvoston kanslian vastauksessa Jad vashem Suomen osasto ry:lle 2.8.2001. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

²³⁵ Sähköpostiviesti Suomen kielen kielitoimiston Pirjo Hiidenmaalta valtioneuvoston kanslian Auni-Marja Vilavaaralle 16.2.2001. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

²³⁶ Jad vashem Suomen osasto ry:n kirje valtiosihteeri Rauno Saarelle ja kulttuuriministeri Suvi Lindénille 12.6.2001. VNK/1208/9/2000, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

²³⁷ Sama.

²³⁸ Valtioneuvoston kanslian vastaus Jad vashem Suomen osasto ry:lle 2.8.2001. VNK/1208/9/2000.

ja se löytyy myös kielitoimiston sanakirjasta, joskin hieman suppealla, ainoastaan juutalaisiin uhreihin viittaavalla määritelmällä ”polttohri; (ihmisten) tuhoutuminen tulesa; yl. laaja tuho. *Erik*. Euroopan juutalaisten tuho 2. maailmansodassa.”²³⁹

Lisäksi nimikeskustelussa näkyy tämän tutkielman toisessa luvussa kuvattu ihmisoikeusnäkökulman ja vähemmistöryhmien oikeuksia korostavan identiteettipolitiikan kehitys, joka nousi 1990-luvun kuluessa holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin keskipisteeseen. Suomi pyrki profiloitumaan holokaustikeskustelussa vähemmistöryhmien puolustajaksi, mikä näkyy erityisen selkeästi edellä siteeratussa opetusministeriön lausunnossa. Holokaustin 2000-luvun muistokulttuurille tyypillinen muihin kuin juutalaisiin uhreihin ja erityisesti romanien kansanmurhaan kohdistunut lisääntynyt huomio näkyy suomalaisessa muistopäivän nimeämiskeskustelussa selvästi. Romaniasiaan neuvottelukunnan lausunnolle annettiin nimestä päätettäessä suuri painoarvo, eikä kielitoimiston ensisijaista nimiehdotusta hyväksytty, koska siinä mainittiin pelkästään juutalaisvainot.

Keskustelussa voi nähdä myös suomalaisen holokaustiin liittyvän historiatietoisuuden erityispiirteitä. Hana Worthen ja Simo Muir pitävät kansainvälisen holokaustin muistopäivän nimeämistä vainojen uhrien muistopäiväksi yhtenä osoituksena suomalaisten ongelmallisesta suhtautumisesta holokaustin erityisluonteeseen ja sen sulkemisesta kansallisen identiteettipolitiikan ulkopuolelle. Heidän mukaansa nimi hämärtää muistopäivän todellisen merkityksen mahdollistamalla toisen maailmansodan juutalaisvainojen muistelemisen lisäksi myös Stalinin vainojen ja kaikkien muidenkin poliittisten ja etnisten vainojen muistelemisen.²⁴⁰ Myös Jad vashem Suomen osasto ry:n entinen puheenjohtaja Risto Nurmela on sitä mieltä, että nimivalinta kertoo suomalaisille tyypillisestä erillisyyssajattelusta, jossa holokaustiin liittyviä vastuu- ja syyllisyyskysymyksiä ei haluta käsitellä, vaan huomio kiinnitetään mieluummin Stalinin terroriin. Nurmelan mukaan muistopäivän nimeäminen vainojen uhrien muistopäiväksi oli kaiken kaikkiaan ”hyvin hämärä juttu”. Hän arvelee, että taustalla saattoi olla hallituksen tai joidenkin sen jäsenten tietoinen halu mahdollistaa väljempi tulkinta pelkästään holokaustiin rajoittuvan muistelun sijaan.²⁴¹

²³⁹ Grönros ym.

²⁴⁰ Worthen & Muir, 18.

²⁴¹ Nurmela (haastattelu).

Kuten holokaustin eurooppalaista muistokulttuuria käsittelevässä luvussa todettiin, holokaustin rinnastaminen muihin kansanmurhiin on arka aihe. Siksi on ymmärrettävää, että nimi ”vainojen uhrien muistopäivä” herättää ristiriitoja: siihen sisältyy ajatus holokaustista ”vain” yhtenä vainona muiden joukossa. Nurmelakin korostaa, ettei muita kansanmurhia pidä vähätellä, mutta on sitä mieltä, että kansainvälisen holokaustin muistopäivän nimeäminen vainojen uhrien muistopäiväksi oli harhaanjohtavaa, koska se antaa mahdollisuuden jopa holokaustin jättämiseen kokonaan syrjään muistelusta.²⁴²

Jad vashem Suomen osasto ry lähestyi hallitusta uudelleen nimiasianssa joulukuussa 2013 ja ehdotti jälleen muistopäivän nimen muuttamista ”holokaustin uhrien muistopäiväksi” vedoten siihen, että holokausti oli siihen mennessä jo vakiintunut käsitteenä suomen kieleen.²⁴³ Valtioneuvoston kanslia lähetti nimenmuutospyynnön lausuntokierrokselle, ja ministeriöiden vastauksissa suhtauduttiin myönteisesti nimen muuttamiseen.²⁴⁴ Opetus- ja kulttuuriministeriön lausunnon mukaan ”Nimen muuttaminen Holokaustin uhrien muistopäiväksi selkeyttäisi päivän tarkoitusta ja näin sen merkitys toteutuisi paremmin.”²⁴⁵ Ulkoasiainministeriö korosti tammikuun 27. päivän merkitystä kansainvälisenä holokaustin muistopäivänä:

Kaikissa kansainvälisissä määritelmissä päivän vietto on rajattu natsien vuosina 1933–1945 toimeenpanemien rotuvainojen ja joukkotuhonnan uhreihin. – – EU:n eri jäsenmaissa päivää kutsutaan pääosin juuri holokaustin uhrien muistopäiväksi.²⁴⁶

Ministeriöiden lausuntojen valossa on yllättävää, ettei valtioneuvoston kanslia kuitenkaan lopulta katsonut tarpeelliseksi muuttaa muistopäivän nimeä:

²⁴² Sama.

²⁴³ Holokaustin uhrien muisto ry:n kirje Suomen hallitukselle 6.12.2013, VNK/1397/09/2013, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

²⁴⁴ Opetus- ja kulttuuriministeriön (OKM) lausunto Holokaustin uhrien muisto ry:n ehdotuksesta muuttaa Vainojen uhrien muistopäivä Holokaustin uhrien muistopäiväksi 22.1.2014. OKM/204/050/2013, valtioneuvoston kanslia, Helsinki; Sisäministeriön (SM) lausunto Vainojen uhrien muistopäivän suomenkielisen nimen muuttamisesta Holokaustin uhrien muistopäiväksi 22.1.2014. SM/2013/2117, valtioneuvoston kanslia, Helsinki; Ulkoasiainministeriön (UM) lausunto Holokaustin uhrien muisto ry:n tekemään nimenmuutospyyntöön muuttaa Vainojen uhrien muistopäivän suomenkielinen nimi muotoon Holokaustin uhrien muistopäivä 24.1.2014. VNK/1397/09/2013, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

²⁴⁵ OKM:n lausunto Holokaustin uhrien muisto ry:n ehdotuksesta muuttaa Vainojen uhrien muistopäivä Holokaustin uhrien muistopäiväksi 22.1.2014. OKM/204/050/2013.

²⁴⁶ UM:n lausunto Holokaustin uhrien muisto ry:n tekemään nimenmuutospyyntöön muuttaa Vainojen uhrien muistopäivän suomenkielinen nimi muotoon Holokaustin uhrien muistopäivä 24.1.2014. VNK/1397/09/2013.

Sanalla ”vainot” voidaan viitata monenlaiseen minkä ihmisryhmän tahansa kokemaan vainoon eikä se ole sidottu tiettyyn paikkaan tai aikaan. Nykyisellä vainojen uhrien muistopäivällä voidaan huomioda laajasti ottaen minkä ihmisryhmän kokemia vainoja tahansa, missä tahansa. Se ei tietenkään sulje pois sitä, että vainojen uhrien muistopäivänä muistetaan erityisesti holokaustin uhreja.²⁴⁷

Pääministeri Kataisen johtamassa valtioneuvoston kansliassa haluttiin siis pitää muistopäivän merkitys mahdollisimman laajana. Päätöstä tehtäessä annettiin suurin painoarvo Kotimaisten kielten keskuksen ja Almanakkatoimiston lausunnoille, joissa pidettiin positiivisena asiana sitä, että nimi mahdollistaa monien eri vainojen uhrien muistelemisen. Esimerkkejä muista uhreista, joita muistopäivänä voitaisiin muistella, olivat almanakkatoimiston mukaan armenialaiset sekä jopa maahanmuuttajat, joihin on lähtömaassa kohdistunut vainoa.²⁴⁸ Näiden perustelujen voi toisaalta tulkita ilmentävän holokaustin 2000-luvun muistokulttuuriin kuuluvaa universaalien ihmisoikeuksien ja yleisen suvaitsevaisuusnäkökulman esiintuomista. Samaan aikaan voi kuitenkin todeta, että muistopäivän alkuperäinen merkitys holokaustin uhrien muistopäivänä on Kataisen allekirjoittamassa päätöksessä hämärtnyt Worthenin, Muirin ja Nurmelan tarkoittamalla tavalla.

4.3 ”Auschwitzin päivä”

Muistopäivää perustettaessa ja sen nimeä pohdittaessa ristiriidat liittyivät siis siihen, tulisiko päivä omistaa yksinomaan holokaustin vai myös muiden ”vainojen” uhreille. Muiden vainojen sisällyttäminen muistopäivän nimeen kertoo näkökulmasta riippuen toisaalta halusta korostaa muistopäivän merkitystä yleismaailmallisten ihmisoikeuksien ja suvaitsevaisuuden symbolina, toisaalta holokaustin muistokulttuurin vakiintumattomasta asemasta Suomessa ja holokaustin näkemisestä suomalaisille etäisenä asiana. Tätä taustaa vasten on kiinnostavaa tarkastella sitä, millaiseksi muistopäivän merkitys on sen perustamisen jälkeen käytännössä muodostunut. Liitetäänkö muistopäivä sanomalehdissä holokaustiin vai myös muihin vainoihin? Jos muita vainoja tuodaan esiin, mitä ne ovat, ja mitä tämä mahdollisesti kertoo suomalaisen kansallisen kertomuksen erityispiirteistä tai holokaustin muistokulttuurista

²⁴⁷ Ehdotus vainojen uhrien muistopäivän nimen muuttamisesta Holokaustin uhrien muistopäiväksi. Valtioneuvoston kanslian päätös 25.3.2014. VNK/1397/09/2013, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

²⁴⁸ Kotimaisten kielten keskuksen lausunto vainojen uhrien muistopäivän nimen muuttamisesta 24.1.2014. VNK/1397/09/2013, valtioneuvoston kanslia, Helsinki; Yliopiston almanakkatoimiston lausunto nimenmuutospyyntöstä 23.1.2014. VNK/1397/09/2013, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

Suomessa? Näkykö halu korostaa juutalaisten ohella muita holokaustin uhreja, erityisesti romaneja, myös sanomalehtiaineistossa? Jätän tässä alaluvussa muistopäivän puheet analyysin ulkopuolelle ja keskityn vain sanomalehtiaineistoon, sillä Jad vashem Suomen osasto ry:n (myöhemmin HUM:n) järjestämissä tilaisuuksissa pidetyt puheet liittyvät nimenomaan holokaustin muistamiseen eivätkä kerro siitä, millaisia merkityksiä päivään liitetään yleisessä julkisessa keskustelussa.

Sanomalehdistä välittyy yleisesti ottaen melko selkeä kuva vainojen uhrien muistopäivästä kansainvälisen holokaustin muistopäivän suomalaisena versiona. Etenkin alkuvaiheessa lehtijutut painottuvat lyhyisiin tietoiskuihin, joissa kerrotaan muistopäivän perustamisesta ja sen luonteesta Auschwitzin vapauttamisen vuosipäivänä. Muistopäivän suomenkielisen nimen vuoksi erityisesti Helsingin Sanomien artikkeleissa selvennetään lukijoille päivän yhteyttä kansainväliseen holokaustin muistopäivään. Holokausti-sanaa ei tosin vielä 2000-luvun alkuvuosien artikkeleissa juuri käytetä, vaan sen sijaan puhutaan ”toisen maailmansodan vainojen” tai juutalaisvainojen uhreista.²⁴⁹ Päivän suomenkieliseen nimeen suhtaudutaan osassa kirjoituksista kriittisesti: ”Muistopäivän epämääräinen suomalainen nimikin hämärtää varmasti monilta, mistä todella on kysymys: toisen maailmansodan uhrien ja ennen kaikkea juutalaisten kansanmurhan muistosta.”²⁵⁰

Muistopäivän suomenkielinen nimi voi olla osasy syy myös siihen, ettei se saa lehdistössä kovin suurta näkyvyyttä. Usein viitataan Auschwitzin vapauttamisen vuosipäivään ja siihen liittyviin kansainvälisiin muistotilaisuuksiin mainitsematta sitä, että muistopäivää vietetään myös Suomessa. Esimerkiksi Helsingin Sanomien pääkirjoitussivulla 27.1.2005 kirjoitetaan ”Auschwitzin päivästä” ilman mainintaa vainojen uhrien muistopäivästä.²⁵¹ Tässä mielessä voi sanoa, että nimivalinta on hämärtänyt muistopäivän merkitystä vähentämällä sen tunnettuutta holokaustin muistopäivänä. Toisaalta muistopäivän suomalainen vietto jää usein kokonaan huomiotta myös ruotsinkielisessä Hufvudstadsbladetissa, ja ilmiö saattaakin kertoa yleisemmin

²⁴⁹ Esim. Forsström Raija: Kansanvainojen uhrien ensimmäinen muistopäivä. Helsingin Sanomat (HS) 21.1.2002; Tukkimäki Paavo: Kaikkien vainottujen muistopäivä? HS 26.1.2004.

²⁵⁰ Snellman Saska: Inhimillisyyden absoluuttinen nollapiste. HS 27.1.2004. Ks. myös Tukkimäki Paavo: Kaikkien vainottujen muistopäivä? HS 26.1.2004.

²⁵¹ Sadeniemi Pentti: Auschwitzin päivä varoittaa aliarvioimasta pahan mahtia. HS 27.1.2005. Ks. myös Immonen Petri: Auschwitz synnytti kirjallisen genren. HS 25.1.2005.

taipumuksesta mieltää holokausti kansallisen kehyksen ulkopuoliseksi, ”kansainvälistä yhteisöä” koskevaksi asiaksi. Käsittelen tätä näkökulmaa tarkemmin luvussa kuusi.

Sanomalehtiaineisto jakautuu melko tasaisesti kahtia sen suhteen, yhdistetäänkö vainojen uhrien muistopäivä pelkästään holokaustiin vai myös muihin historian tai nykypäivän vainoihin. Noin puolet kirjoittajista puhuu muistopäivän yhteydessä ainoastaan holokaustista, eli näkee vainojen uhrien muistopäivän suorana vastineena kansainväliselle holokaustin muistopäivälle. Osa kirjoittajista ottaa esiin myös kysymyksen holokaustin ainutlaatuisuudesta suhteessa muihin vainoihin: esimerkiksi Hufvudstadsbladetin pääkirjoituksessa 27.1.2005 todetaan ”rasistisin motiivein suoritetun juutalaisten systemaattisen kansanmurhan” olevan ”historiassa vertaansa vailla”²⁵².

Juutalaisuus ja juutalainen kulttuuri ovat näkyvästi esillä muistopäivän ympärillä julkaistuissa artikkeleissa, mitä voi pitää osoituksena siitä, että 27.1. yhdistetään päivämääränä holokaustiin silloinkin, kun vainojen uhrien muistopäivää ei suoraan mainita. Helsingin Sanomat julkaisi vuonna 2015 kokonaisen juttusarjan, joka käsitteli ”juutalaisten tilannetta Länsi-Euroopassa nyt, kun Auschwitzin keskitysleirin vapauttamisesta tulee kuluneeksi 70 vuotta.”²⁵³ Hufvudstadsbladetissa useampana vuonna muistopäivän yhteydessä keskustelupalstalle kirjoittanut Tomas Sandell korostaa holokaustin merkitystä ”juutalaisen kansan” tragediana ja Israelin valtion roolia uuden holokaustin estämisessä.²⁵⁴ Sandell on Euroopan unionin läheisemmän Israel-suhteen puolesta vaikuttamistyötä tekevän *European Coalition for Israelin* johtaja ja perustaja, ja palaan hänen kirjoitustensa historiapoliittiseen ulottuvuuteen seuraavassa luvussa.

Muista uhreista etenkin romanit, homoseksuaalit ja poliittiset uhrit mainitaan sanomalehdissä usein, mutta yleensä lyhyesti ja luettelonomaisesti.²⁵⁵ Monissa

²⁵² ”Det rasistiskt motiverade systematiska folkmordet på judarna saknar sin like i historien – –”. Också det civiliserade samhället förintades. Pääkirjoitus. Hufvudstadsbladet (HBL) 27.1.2005. Suomennos on omani.

²⁵³ Juttusarja Juutalaiset Länsi-Euroopassa. HS 20.–25.1.2015.

²⁵⁴ Sandell Tomas: Förintelsen högaktuell i Europa. HBL 27.1.2007; Sandell Tomas: En repris av förintelsen måste förhindras. HBL 27.1.2014; Sandell Tomas: 70 år efter Auschwitz ökar judehatet i Europa. HBL 27.1.2015.

²⁵⁵ Esim. Hämäläinen Timo: Ettei tuho, hävitys ja kuolema unohtuisi. HS 27.1.2004; Baer Katarina: Maailma muistaa holokaustin uhreja. HS 27.1.2011; Svartström Anna: För att vi inte ska glömma. HBL 27.1.2013.

artikkeleissa tuodaan siis esiin se, etteivät juutalaiset olleet holokaustin ainoita uhreja. ”Holokaustin kaikki juutalaiset olivat uhreja, mutta kaikki uhrit eivät olleet juutalaisia.”²⁵⁶, toteaa esimerkiksi Helsingin juutalaisen seurakunnan puheenjohtaja Rony Smolar Helsingin Sanomien haastattelussa 27.1.2008. Silti muistopäivään liittyvät kirjoitukset keskittyvät pääosin juutalaisiin, eikä muita uhriryhmiä aina mainita lainkaan.²⁵⁷ Artikkeleita, joissa nostettaisiin pääosaan esimerkiksi romanien *porajmos*, ei löydy muistopäivän ympärillä Helsingin Sanomien tai Hufvudstadsbladetin sivuilta. Tämä on ristiriidassa muistopäivän perustamiseen liittyvien asiakirjojen kanssa, joissa nimenomaan korostettiin kaikkien uhrien ja erityisesti romanien huomioimista.

Artikkeleissa yleinen tapa tuoda esiin erityisesti juutalaisten kohtalo ja mainita muut uhrit lyhyesti kuvastaa kenties holokaustin eurooppalaiselle muistokulttuurille tyypillistä tasapainoilua ”juutalaisen kansan” tragedian ja muiden vähemmistöryhmien kokemusten huomioon ottamisen välillä. Etenkin silloin, kun jutuihin viitataan vainojen uhrien muistopäivän sijaan kansainväliseen holokaustin muistopäivään, muiden uhrien huomiotta jättäminen osassa artikkeleista saattaa liittyä yksinkertaisesti epäselvyyksiin holokausti-sanan merkityksestä. Osa kirjoittajista tulkitsee holokaustin tarkoittavan ainoastaan juutalaisten kansanmurhaa tai ”joukkotuhoa”. Lisäksi holokausti kohdistui voimakkaimmin juutalaisiin, eikä siksi ole yllättävää, että juutalaisista uhreista puhutaan myös muistopäivän yhteydessä eniten.

Noin puolet kirjoittajista nostaa holokaustin lisäksi myös muita vainoja tai kansanmurhia osaksi vainojen uhrien muistopäivää. Muista vainoista mainitaan yleisimmin Ruandan kansanmurha, Balkanin sotien etniset puhdistukset, Punaisten Khmerien hirmuhallinto Kambodzhassa sekä Darfurin kriisi Sudanissa. Hufvudstadsbladetissa on vuonna 2004 näkyvästi esillä Tukholmassa holokaustin muistopäivän ympärillä järjestetty kansanmurhien ehkäisemiseen pyrkinyt kansainvälinen konferenssi.²⁵⁸ Olli Kivinen ottaa kantaa muiden vainojen ja kansanmurhien muistamisen puolesta Helsingin Sanomien kolumnissaan vuonna 2005: ”Muistopäivä velvoittaa muistamaan kaikkien vainojen uhreja; kaikkien muistaminen ei

²⁵⁶ Stenbäck Irma: Kansa, joka jäi henkiin. HS 27.1.2008.

²⁵⁷ Esim. Nousiainen Anu: Kuusi miljoonaa juutalaista. HS 23.1.2005; Också det civiliserade samhället förintades. Pääkirjoitus. HBL 27.1.2005.

²⁵⁸ Esim. Lampi Niklas: Annan föreslår organ mot folkmord. HBL 27.1.2004; Lampi Niklas: Risk för folkmord i 13 länder. HBL 28.1.2004.

vähättele pahiten kärsineiden kärsimyksiä.”²⁵⁹ Usein kirjoittajien tarkoituksena on kiinnittää huomio nykypäivän epäkohtiin ja osoittaa, ettei holokausti valitettavasti ollut historian viimeinen kansanmurha. Ajatuksen kiteyttää Pentti Sadeniemi Helsingin Sanomien pääkirjoitussivulla 27.1.2005:

Auschwitzin vapautuksen jälkeinen maailma ei anna aihetta kovin suureen optimismiin eikä myöskään oikeutta rauhalliseen omatuntoon. Ihmisten teollisesti organisoitua joukkotuhoamista ei aivan natsivallan mitassa ole ehkä sen jälkeen koettu, mutta käsittämättömiin lukuihin yltäviä massamurhia kylläkin.²⁶⁰

Muista kansanmurhista puhuminen ei välttämättä kerro muistopäivän merkityksen hämärtymisestä tai suomalaisen historiatietoisuuden erityispiirteistä, sillä kuten edellä todettiin, universaaleja ihmisoikeuksia ja historian ”opetuksia” korostava näkökulma on tärkeä osa holokaustin 2000-luvun kansainvälistä muistokulttuuria. Aineistossa holokausti mainitaan lähes aina lähtökohtana silloinkin, kun huomio kiinnitetään sen jälkeen muihin vainoihin ja kansanmurhiin. Risto Nurmelan mainitsema pelko siitä, että holokausti jäisi muistopäivän nimen vuoksi kokonaan muistelusta pois, ei siis tämän aineiston perusteella ole toteutunut, vaan pikemminkin holokausti toimii lähtökohtana, johon viitaten osa kirjoittajista kiinnittää huomiota maailmassa edelleen tapahtuviin ihmisoikeusloukkauksiin.

Toisaalta aineistossa on nähtävissä myös suomalaiseen kansalliseen kertomukseen liittyvä Hitlerin muistoa voimakkaampi ”Stalinin varjo” eli kommunistihallinnon rikosten muisto, jolle osa kirjoittajista toivoo suurempaa huomiota myös vainojen uhrien muistopäivänä. Kirjailija Osmo Pekonen kirjoittaa Helsingin Sanomien mielipidepalstalla 27.1.2003 Neuvostoliitossa ja muissa kommunistimaissa vainon kohteiksi joutuneista kristityistä. Hän aloittaa toteamalla, että juutalaisten kansanmurha on tuki ”maailmanhistorian hirveimpiä rikoksia” ja ansaitsee oman muistopäivän. Pekonen kuitenkin viittaa vuonna 1997 alun perin ranskaksi ilmestyneeseen *Kommunismen mustaan kirjaan* ja on sitä mieltä, että kommunismin kristittyihin kohdistamat rikokset ovat holokaustiin verrattuna jääneet liian vähälle huomiolle.

²⁵⁹ Kivinen Olli: Kaikkien uhrien muisto. HS 1.2.2005.

²⁶⁰ Sadeniemi Pentti: Auschwitzin päivä varoittaa aliarvioimasta pahan mahtia. HS 27.1.2005. Ks. myös Nousiainen Anu: Unohtaa ei saa. HS 23.1.2005; Kivinen Olli: Kaikkien uhrien muisto. HS 1.2.2005; Feodorow Sauli: Kansanmurhat ovat edelleen mahdollisia. HS 26.1.2010.

Maailmassa on vainottu, ja jatkuvasti vainotaan, mitä erilaisimpia ihmisryhmiä. Natsi-Saksan juutalaisvainot on korotettu erityisasemaan, ja niitä muistellaan loputtomasti. Kristittyjen vainot sen sijaan ovat tabu, josta Suomessa vaikenivat kuin yhteisestä sopimuksesta presidentti, hallitus, kirkko, media ja älymystö. Neuvostoystävyyden vuosina hyvin opittu suomettuminen jatkuu tässä asiassa yhä. Sanokaa miksi sen pitää olla näin?²⁶¹

Pekonen ei ole ainoa, joka kyseenalaistaa holokaustin ainutlaatuisuutta korostavan muistokulttuurin ja sitä myötä holokaustin asettamisen erityisasemaan vainojen muistelussa. Tampereen yliopiston historiatieteen ja filosofian laitoksen yliopistonlehtori Marko Nenonen kirjoittaa tavallisten ihmisten vastuusta vainojen toteutumisessa Helsingin Sanomissa 27.1.2008 ja kysyy, olivatko natsit lopulta sen pahempia kuin esimerkiksi noitavainoihin yltyneet, Stalinin vainoissa avustaneet tai Jugoslavian hajoamissodissa hirmutekoihin osallistuneet ihmiset.²⁶² Myös historioitsija Henrik Meinander kirjoittaa vuonna 2011 Hufvudstadsbladetin kolumnissaan, että toisesta maailmansodasta muistetaan nykyään ainoastaan holokausti, joka on Meinanderin mukaan saanut muun muassa viihdeteollisuudessa sellaiset mittasuhteet, että ”aito” keskustelu eurooppalaisesta menneisyydestä on jäänyt.²⁶³ Näiden kirjoitusten perusteella voi sanoa, että vainojen uhrien muistopäivän lähtökohta holokaustin muistopäivänä kyllä tunnetaan, mutta osa kirjoittajista on sitä mieltä, että holokaustia ei pitäisi nostaa tällaiseen erityisasemaan, vaan muistopäivänä tulisi muistella myös esimerkiksi kommunismin uhreja. Erillisyyssajattelu, jossa holokausti nähdään suomalaisille vieraana asiana, tulee siis aineistossa paikoitellen esiin.

Yhteenvetona voi todeta, että vainojen uhrien muistopäivän merkitys kansainvälisen holokaustin muistopäivän suomalaisena versiona on toimittajille, kolumnisteille ja muille aiheita sanomalehdissä käsitteleville kirjoittajille keskimäärin selkeä. Holokaustin erityisasemaa kritisoivia ääniä on, mutta ne ovat melko harvinaisia. 27.1. liitetään päivämääränä selvästi Auschwitziin ja sitä kautta holokaustiin. Muistopäivän läheisyydessä julkaistaan usein Auschwitzin ja muiden keskitysleirien olosuhteita kuvailevia artikkeleita²⁶⁴, ja kansainvälinen Auschwitzin vapauttamisen muistopäivä

²⁶¹ Pekonen Osmo: 1900-luku oli vainojen vuosisata. HS 27.1.2003.

²⁶² Nenonen Marko: Joukkovainoissa yksilön vastuu on suurempi kuin uskottelemme. HS 27.1.2008.

²⁶³ Meinander Henrik: Förintelsens banalisering. HBL 27.1.2011.

²⁶⁴ Ks. esim. Björn Sylvia: Hur kunde nazisterna hata judarna så? HBL 27.1.2005; Kause Pilvikki: ”Kuljen leiriportin läpi vapaana ihmisenä”. HS 28.1.2005; Aittokoski Heikki: Kylmä, kaukainen aurinko. HS 25.1.2015

näkyä sanomalehdissä lähes joka vuosi. Muihin vainoihin kuin holokaustiin viitataan useimmiten pohdittaessa sitä, onko ihmiskunta oppinut Auschwitzin jälkeen mitään. Ongelmana näyttää kuitenkin olevan suomalaisen muistopäivän yleinen tuntemattomuus: Auschwitzin vapauttamisen muistopäivää ja vainojen uhrien muistopäivää ei aina liitetä yhteen, ja vainojen uhrien muistopäivän kotimainen vietto jää usein kokonaan huomiotta. Holokaustin eurooppalainen muistokulttuuri ei siis kovin vahvasti linkity suomalaisen yhteiskuntaan. Käsittelen tätä näkökulmaa tarkemmin luvussa 6.2. Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan niitä holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin piirteitä, jotka kaikesta huolimatta heijastuvat vainojen uhrien muistopäivän viettoon sekä siihen liittyvään keskusteluun.

5 ”Ei koskaan enää”: vainojen uhrien muistopäivä ja eurooppalainen historiakulttuuri

Päivä muistuttaa meitä yli 50 vuoden takaisista tapahtumista, joiden kukaan ei soisi toistuvan ihmiskunnan historiassa. Ihmisen muisti on kuitenkin rajallinen. Sen vuoksi noista vuosikymmenten takaisista tapahtumista tulee kertoa. Nuorisolla on oltava riittävästi tietoa, jotta ihmisarvoa ja suvaitsevaisuutta ei unohdeta.²⁶⁵

Holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin tunnukseksi muodostunut ”ei koskaan enää” -ajattelu näkyy selvästi valtioneuvoston kanslian vainojen uhrien muistopäivän perustamisen yhteydessä julkaisemassa lehdistötiedotteessa. Ajatus toistuu myös muussa muistopäivän ympärillä käydyssä keskustelussa. Muistamista pidetään yhteisenä velvollisuutena, jonka siirtäminen seuraaville sukupolville koetaan tärkeäksi. Ihmisoikeuksia, suvaitsevaisuutta ja demokratian suojelemisen tärkeyttä korostetaan, jottei holokaustiin johtanut historia toistaisi itseään. Koko ”ihmiskunnan” ohella holokaustin merkitys erityisesti Euroopan historiassa tulee usein esille.

Historiapoliittisesta näkökulmasta holokaustia käytetään argumentaation tukena, kun puolustetaan avointa, suvaitsevaista yhteiskuntaa tai eurooppalaisen yhteistyön tärkeyttä. Mikael Tossavaisen väitöskirjassaan esittelemät holokaustista johdettavat opetukset eli historian käytön muodot ovat tässä kohtaa hyödyllisiä myös suomalaisen vainojen uhrien muistopäivään liittyvän keskustelun jäsentämisessä. Keskustelu heijastelee pitkälti holokaustiin liitettäviä universaaleja opetuksia, mutta myös Israelin valtioon yhdistettäviä opetuksia kuuluu usein suomalaisessa keskustelussa. Vaikka holokaustin käyttö Israeliin liittyvässä historiapolitiisessa argumentoinnissa ei ole holokaustin eurooppalaiselle historiakulttuurille kaikkein tyypillisintä, sen esiin tuleminen vainojen uhrien muistopäivän yhteydessä kuvaa hyvin sitä, ettei ”eurooppalainen historiakulttuuri” ole muusta maailmasta irrallinen kokonaisuus.

Tässä luvussa esittelen niitä suomalaisesta aineistosta esiin nousevia teemoja, jotka edustavat holokaustin eurooppalaista, kansallisuusrajat ylittävää muistokulttuuria sekä siihen liittyviä historiapolitiisia ulottuvuuksia. Ensimmäisessä alaluvussa käsittelen muistamisen vastuuta ja historian opetusten tärkeyttä yleisellä tasolla korostavia puheenvuoroja. Sen jälkeen tarkastelen holokaustista johdettuja ihmisoikeuksiin,

²⁶⁵ Valtioneuvoston kanslian lehdistötiedote vainojen uhrien muistopäivästä 20.2.2001. VNK/1208/9/2000.

suvaitsevaisuuteen ja demokratiaan liittyviä universaaleja opetuksia, jotka ovat keskeinen osa holokaustin 2000-luvun muistokulttuuria niin Euroopassa kuin laajemminkin. Tässä yhteydessä käsittelen lyhyesti oman alalukunaan myös muistopäivän yhteydessä esiin nousevia historiapolittisia, Israelin valtioon liittyviä viittauksia. Lopuksi arvioin, missä määrin vainojen uhrien muistopäivään liittyvässä keskustelussa näkyy holokaustin rooli sotien jälkeen rakennetun, uuden ja paremman Euroopan jälkikäteisen luotuna perustamismyyttinä.

5.1 ”Unohtaa ei saa”: historian opetukset ja muistamisen vastuu

Kuten luvussa kaksi todettiin, holokaustiin liittyvän eurooppalaisen historiatietoisuuden keskiössä on ajatus historian opetusten siirtämisestä uusille sukupolville. Tavoitteena on varmistaa, ettei tapahtunut unohdu silloinkaan, kun selviytyjiä ei enää ole siitä kertomassa, ja tämän vuoksi holokaustista halutaan opettaa erityisesti lapsille ja nuorille. Taustalla on ajatus muistamisesta yhteisenä vastuuna, jota kantamalla yritetään pitää huolta siitä, etteivät holokaustiin johtaneet kehityskulut pääse toistumaan. Koska holokausti tapahtui Euroopassa, myös vastuu siihen liittyvien historian opetusten muistamisesta koetaan erityisesti eurooppalaisten velvollisuutena.

Holokaustitietouden lisääminen ja siirtäminen seuraaville sukupolville nousevat keskeisinä teemoina esiin myös suomalaisessa vainojen uhrien muistopäivään liittyvässä aineistossa. Jo muistopäivän perustamista edeltäneellä lausuntokierroksella erityisesti työministeriön lausunnossa tuotiin ilmi huoli suomalaisnuorten holokaustitietämyksen tasosta yhtenä perusteena muistopäivän perustamisen tärkeydelle.²⁶⁶ Päätöksen yhteydessä valtioneuvoston kanslia esitti, että opetusministeriö huolehtisi päivän huomioon ottamisesta kouluopetuksessa²⁶⁷, ja tämän toteuttamiseksi opetusministeriö ehdotti Opetushallitukselle ”teeman ja opetuksen yhteyttä käsitteleviä seminaareja”, oppilaitosten kehottamista muistopäivän huomioimiseen esimerkiksi aamunavauksissa, ”teeman” huomioimista opettajien täydennyskoulutuksessa sekä ”tarvittavasta teemaa käsittelevästä oppiaineistosta” huolehtimisesta.²⁶⁸ Näitä toimenpiteitä toteuttaessaan Opetushallitus voi ministeriön mukaan ”käyttää hyödykseen kansalaisyhteiskunnan asiaa koskevaa osaamista ja yhteistyösuhteita”, ja

²⁶⁶ Työministeriön lausunto juutalaisten kansanmurhan muistopäivästä 21.11.2000. VNK/1208/9/2000.

²⁶⁷ Valtioneuvoston kanslian päätös vainojen uhrien muistopäivän viettämisestä 20.2.2001. VNK/1208/9/2000.

²⁶⁸ Opetusministeriön kirje Opetushallitukselle 4.10.2001. VNK/29/001/2001, valtioneuvoston kanslia, Helsinki.

Jad vashem Suomen osasto ry onkin ollut mukana järjestämässä opettajille suunnattuja seminaareja ja koulutustilaisuuksia yhteistyössä Opetushallituksen kanssa²⁶⁹. Nämä toimet ovat yhdenmukaisia IHRA:n toimintaperiaatteiden kanssa: esimerkiksi Tukholman julistuksen neljäs ja viides pykälä viittaavat suoraan holokaustista opettamisen ja kouluttamisen tärkeyteen.²⁷⁰

Vainojen uhrien muistopäivään liittyvässä sanomalehtiaineistossa korostetaan historian tuntemisen, siitä oppimisen ja muiston jatkuvuuden periaatteita. Esimerkiksi Hufvudstadsbladetin pääkirjoituksella ollaan vuonna 2005 huolissaan holokaustitietoisuuden vähenemisestä ja ”tietoisestakin historian kieltämisestä”. Kirjoituksessa painotetaan, että myös ”sivistynyt yhteiskunta” voi sortua hirmutekoihin, ellei vaarallisia kehityskulkuja tunnisteta.²⁷¹ Ulkoasiainministeriön ihmisoikeus- ja demokratiasuurlähettiläs Sauli Feodorow kirjoittaa Helsingin Sanomien Vieraskynä-palstalla vuonna 2010 samansuuntaisesti, että ”Vainojen uhrien muiston kunnioittaminen on taistelua tietämättömyyttä ja välinpitämättömyyttä vastaan”²⁷². Feodorow korostaa holokaustiin liittyvän tutkimuksen ja opetuksen tärkeyttä ja mainitsee tässä yhteydessä ITF:n, jonka jäseneksi Suomi liittyi myöhemmin samana vuonna. Feodorow toimi ITF:n suomalaisen toimeenpanoverkoston puheenjohtajana liittymisvaiheessa ja sen jälkeen.

Useassa artikkelissa haastatellaan keskitysleirit henkilökohtaisesti kokeneita selviytyjiä ja kuvaillaan, miten nämä kiertävät kouluissa kertomassa menneisyydestään nuorille.²⁷³ Helsingin Sanomissa on vuonna 2005 ennen muistopäivää pitkä artikkeli Auschwitzista selviytyneen Mayer Franckin vierailusta Svenska Normallyceumiin. Artikkelissa kuvaillaan, miten Franck vie Auschwitzin muistoa ”eteenpäin seuraavalle sukupolvelle” ja pohditaan, opetetaanko Suomen kouluissa aiheesta tarpeeksi. Artikkelissa haastatellaan myös Turun yliopiston historian lehtoria, Jad vashem Suomi ry:n varapuheenjohtajaa Eero Kugarista, joka toistaa yhden holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin ydinajatuksista: ”Se, mikä tapahtui kerran, voi tapahtua uudestaan. —

²⁶⁹ Ks. esim. Jad vashem, Suomen osasto ry:n toimintakertomus vuodelta 2004. Jad vashem 1999-, HUM:n arkisto, Helsinki; Toimintakertomus 2010. Pöytäkirjat, HUM (Jad vashem Suomen osasto ry) 2008–10, HUM:n arkisto, Helsinki.

²⁷⁰ Tukholman julistus IHRA:n internetsivuilla.

²⁷¹ ” — det rör sig också om medveten historieförnekelse.” Också det civiliserade samhället förintades. Pääkirjoitus. HBL 27.1.2005. Suomennos on omani.

²⁷² Feodorow Sauli: Kansanmurhat ovat edelleen mahdollisia. HS 26.1.2010.

²⁷³ Esim. Nousiainen Anu: Unohtaa ei saa. HS 23.1.2005; Björn, Sylvia: Hur kunde nazisterna hata judarna så? HBL 27.1.2005; Överlevare återvände till helvetet. HBL 28.1.2015.

Siksi *Vergessen darf man nicht*. Unohtaa ei saa.”²⁷⁴ Myös Hufvudstadsbladetissa julkaistiin samana vuonna artikkeli, joka kertoo Franckin vierailusta Helsingin Skolanin yläasteelle. ”Jos nuoret eivät tiedä, jos he eivät osaa tätä asiaa, silloin asiat ovat huonosti”²⁷⁵, artikkelissa todetaan.

Nuorison roolin lisäksi sanomalehtiaineistossa tuodaan vainojen uhrien muistopäivän yhteydessä esiin eurooppalaisten erityistä vastuuta holokaustin muistamisesta. Ajatus on keskeinen holokaustin eurooppalaisessa muistokulttuurissa: ”ei koskaan enää” tarkoittaa velvollisuutta muistaa. Pentti Sadeniemi ilmaisee tämän Helsingin Sanomien pääkirjoitussivulla 27.1.2005 seuraavasti:

Teollisen kansanmurhan polttouunit eivät savunneet islamilaisessa maailmassa, eivät Afrikassa eivätkä Amerikassakaan, vaan kulttuuriltaan kristillisen Euroopan sydänmailla. Tänne kuuluu sen vuoksi myös ensimmäisenä velvoitus huolehtia, ettei Auschwitz milloinkaan toistu.²⁷⁶

Eurooppalaisten velvollisuus muistaa toistuu myös Heikki Aittokosken Auschwitzista kertovassa Helsingin Sanomien artikkelissa vuonna 2015: ”Rikos oli saksalaisten, mutta muistaminen on koko Euroopan velvollisuus.” Vaikka Aittokoski liittää alkuperäisen rikoksen vain saksalaisiin, muistamisen vastuu laajenee koskemaan koko Eurooppaa. Aittokoski viittaa kirjoituksessaan erilaisiin nykypäivän ilmiöihin kuten rasismiin ja antisemitismiin, joiden vuoksi holokaustin muistaminen on hänen mukaansa tärkeää. Hän kuitenkin argumentoi myös sen puolesta, ettei muistamiselle tarvitse olla mitään nykypäivään liittyvää, historian opetuksiin tai sen käyttöön liittyvää syytä: ”Riittävän järeä syy Auschwitzin muistamiseen on Auschwitz itse.”²⁷⁷

Holokaustin muistamisen merkitystä korostetaan luonnollisesti erityisen paljon vainojen uhrien muistopäivän tilaisuuksissa pidetyissä puheissa. Puhujat tuovat esiin esimerkiksi holokaustia koskevan historian tutkimuksen ja -opetuksen tärkeyttä.²⁷⁸ Heidän välillään

²⁷⁴ Nousiainen Anu: Unohtaa ei saa. HS 23.1.2005.

²⁷⁵ ”Om de unga inte vet, om de inte kan det här, då är vi illa ute.” Björn Sylvia: Hur kunde nazisterna hata judarna så? HBL 27.1.2005. Suomenkos on omani.

²⁷⁶ Sadeniemi Pentti: Auschwitzin päivä varoittaa aliarvioimasta pahan mahtia. HS 27.1.2005.

²⁷⁷ Aittokoski Heikki: Kylmä, kaukainen aurinko. HS 25.1.2015.

²⁷⁸ Ks. esim. Presidentti Tarja Halosen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2004.

Tasavallan presidentti Tarja Halosen arkistoidut internetsivut

<http://www.presidentti.fi/halonen/Public/defaultac30->

[2.html?contentid=174627&nodeid=41417&contentlan=1&culture=fi-FI](http://www.presidentti.fi/halonen/Public/defaultac30-2.html?contentid=174627&nodeid=41417&contentlan=1&culture=fi-FI). (viitattu 12.12.2016);

Pääministeri Matti Vanhasen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2005. Ulkopoliittisen instituutin Eilen-verkkoarkisto <http://www.eilen.fi/fi/432/>. (viitattu 12.12.2016)

on eroja siinä, korostavatko he muistamista koko maailman vai erityisesti eurooppalaisten vastuuna. Presidentit Halonen ja Niinistö puhuvat ”ihmiskunnan” ja ”kansainvälisen yhteisön” vastuusta²⁷⁹, kun taas pääministerit Lipponen ja Vanhanen korostavat muistamisen merkitystä erikseen myös Euroopassa²⁸⁰. Joka tapauksessa muistamisen välttämättömyys on puheista vahvimmin välittyvä viesti.

Unohtamisen välttäminen siirtämällä holokaustitietoutta seuraaville sukupolville on puheissa usein esiintyvä teema, jota painottavat erityisesti pääministerit Lipponen ja Vanhanen sekä opetusministeri Henna Virkkunen.²⁸¹ ”Uusien sukupolvien on ymmärrettävä holokaustin todellisuus ja mittasuhteet”, Lipponen toteaa. Vanhanen ja Virkkunen korostavat lisäksi erikseen kouluopetuksen merkitystä holokaustitietoisuuden lisäämisessä. Historian opetukset ja niiden siirtäminen eteenpäin saavat puheissa suuren painoarvon:

Joukkotuho tapahtui siksi, että sinun ja minun kaltaiset ihmiset suunnittelivat ja toteuttivat joukkomurhia useiden vuosien aikana. He olisivat voineet valita toisin. Heidän olisi pitänyt tehdä se. Sen vuoksi vanhempien, opettajien, poliitikkojen ja kaikkien aikuisten vastuulla on alati opettaa lapsilleen ja heidän omille lapsilleen, että aina on olemassa hyvä vaihtoehto – mutta vain jos tietää ja oivaltaa, mihin huono valinta voi johtaa. Siksi on niin tärkeää, että opimme historiasta.²⁸²

Muistamisen vastuu ja historian opetusten eteenpäin siirtäminen on siis vainojen uhrien muistopäivän yhteydessä vahvana toistuva teema. Käsittelen luvussa 6.2 tarkemmin sitä, missä määrin tämä muistamisen vastuu liitetään retoriikan tasolla yhteisen eurooppalaisen tai yleismaailmallisen velvollisuuden lisäksi myös Suomeen ja suomalaisiin. Joka tapauksessa holokaustin eurooppalaiseen muistokulttuuriin sisältyvä ajatus yhteisestä, eurooppalaisesta velvollisuudesta muistamiseen näkyy selvästi myös Suomessa. Seuraavaksi siirryn käsittelemään holokaustista johdettavien historian

²⁷⁹ Presidentti Halosen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2004; Presidentti Sauli Niinistön puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2015. Tasavallan presidentin internetsivut <http://www.presidentti.fi/public/default.aspx?contentid=320235>. (viitattu 12.12.2016)

²⁸⁰ Pääministeri Lipponen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2003. Hallitusarkisto nro 67 Lipponen II, valtioneuvoston kanslia (VNK), Helsinki; Pääministeri Vanhasen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2005.

²⁸¹ Pääministeri Lipponen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2003. VNK; Pääministeri Vanhasen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2005; Opetusministeri Henna Virkkusen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2011. Muistopäivä, HUM 2011–12, HUM:n arkisto, Helsinki.

²⁸² Opetusministeri Virkkusen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2011. HUM:n arkisto.

opetusten sisältöä eli sitä, mihin nykyajan ilmiöihin kirjoittajat ja puhujat haluavat muistopäivän yhteydessä kiinnittää huomiota, jotta ”ei koskaan enää” -tavoitteeseen päästäisiin.

5.2 Ihmisoikeuksien, suvaitsevaisuuden ja demokratian puolesta

Antero Holmilan ilmaisema huoli siitä, että vainojen uhrien muistopäivää käytettäisiin yksinomaan siirtämään huomio pois nykypäivän epäkohdista, vaikuttaa aineiston perusteella ainakin osittain liioitellulta. Päinvastoin, holokaustiin viittaamalla pyritään usein kiinnittämään huomiota maailmassa edelleen tapahtuviin vääryyksiin. Sanomalehdissä moni kirjoittaja on huolissaan rasismien ja muukalaisvihan lisääntymisestä Euroopassa. Tämän vuoksi holokaustin ja muiden vainojen muistamista pidetään erityisen ajankohtaisena. Esimerkiksi Auschwitz-selviytyjä Mayer Franckin kouluvierailusta kertovassa Helsingin Sanomien artikkelissa otetaan jo vuonna 2005 esiin internetissä lisääntynyt rasistinen vihapuhe. Artikkelissa haastateltu Eero Kuparinen toteaa, että mikäli menneisyydestä ei oteta oppia, se toistaa herkästi itseään. ”Holokausti näyttää, mihin väestön kiihottaminen ja negatiivinen rodullinen käyttäytyminen voi johtaa”.²⁸³ Israelilainen dokumenttiohjaaja Eyal Sivan rinnastaa Helsingin Sanomien haastattelussa Euroopassa vallitsevan ”islamin vastaisen diskurssin” toisen maailmansodan aikaiseen juutalaisvastaiseen retoriikkaan.²⁸⁴

Äärioikeistolaisen ja toisaalta myös ääri-islamistisen antisemitismin noususta ovat huolissaan muutkin kirjoittajat. Pentti Sadeniemi korostaa näihin ilmiöihin liittyen poliitikkojen ja mielipidejohtajien vastuuta ”inhimillisyyden puolustamisessa”, antisemitismin torjumisessa sekä ihmisoikeuksien loukkaamattomuuden varjelemisessa, ”etniseen taustaan ja uskontoon katsomatta”.²⁸⁵ Myös Sauli Feodorow kirjoittaa äärioikeiston aktivoitumisesta ja tarpeesta reagoida siihen erityisesti muistamalla holokaustia. Hän huomauttaa juutalaisiin ja romaneihin Euroopassa edelleen kohdistuvasta väkivallasta.²⁸⁶ ”Suvaitsemattomuus elää kehittyneimmissäkin demokratioissa, ja sitä vastaan täytyy kamppailla kaikkialla ja jatkuvasti”²⁸⁷, muotoilee Olli Kivinen Helsingin Sanomissa vuonna 2005.

²⁸³ Nousiainen Anu: Unohtaa ei saa. HS 23.1.2005.

²⁸⁴ Silfverberg Anu: Sorto nousee keskeltä, ei laidoilta. HS 28.1.2012.

²⁸⁵ Sadeniemi Pentti: Auschwitzin päivä varoittaa aliarvioimasta pahan mahtia. HS 27.1.2005.

²⁸⁶ Feodorow Sauli: Kansanmurhat ovat edelleen mahdollisia. HS 26.1.2010.

²⁸⁷ Kivinen Olli: Kaikkien uhrien muisto. HS 1.2.2005.

Holokaustin universaalit opetukset, etenkin ihmisoikeudet, suvaitsevaisuus ja demokratia, ovat paljon esillä myös vainojen uhrien muistopäivän tilaisuuksissa pidetyissä puheissa. Pääministeri Lipponen ja presidentti Halonen siteeraavat molemmat puheissaan YK:n yleismaailmallista ihmisoikeuksien julistusta. Presidentit Halonen ja Niinistö puhuvat lähes identtisin sanamuodoin demokraattisen, avoimen ja oikeusvaltioperiaatteeseen nojaavan yhteiskunnan tärkeydestä. Etenkin Halonen tuo voimakkaasti esiin ihmisoikeusnäkökulmaa, ja hän puhuu myös rauhankasvatuksen ja monikulttuurisen yhteiskunnan puolesta. Maahanmuutto- ja eurooppaministeri Astrid Thors rinnastaa holokaustin puheessaan suorasukaisimmin nykyhetkeen tuomalla esiin romanikerjäläisiin ja laittomasti maahan tulleisiin turvapaikanhakijoihin liittyviä ihmisoikeuspoliittisia kysymyksiä.²⁸⁸

Rasismin, muukalaisvihan, vihapuheen ja syrjinnän vastustaminen on puheissa erityisen vahvasti esillä. Moni puhuja ilmaisee huolensa näiden ilmiöiden lisääntymisestä Euroopassa.²⁸⁹ Esimerkiksi ministeri Thors nostaa esiin ”koventuneet asenteet monessa Euroopan maassa maahanmuuttajiin” sekä lisääntyvän ”rasismin ja vihan lietsomisen tietoverkoissa”. Oikeusministeri Tuija Brax puhuu pitkään ja yksityiskohtaisesti eurooppalaisesta rasistisiin rikoksiin liittyvästä lainsäädännöstä, kuten kiihottamisesta kansanryhmää vastaan.²⁹⁰ Suvaitsevaisuuden ja avoimen yhteiskunnan puolustaminen ei siis jää pelkiksi kauniiksi korulauseiksi ainakaan kaikissa puheissa, vaan niissä viitataan myös suoraan nykyajan yhteiskunnallisiin epäkohtiin sekä niihin puuttumisen keinoihin.

Pääministeri Lipponen ja presidentti Halonen tuovat esiin sosiaalisen oikeudenmukaisuuden merkitystä ääriliikkeiden torjumisessa. Lipponen korostaa erikseen hyvinvointivaltion ja peruspalvelujen tärkeyttä.²⁹¹ Ei varmasti ole sattumaa, että juuri sosiaalidemokraattinen pääministeri ja samasta puolueesta lähtöisin oleva

²⁸⁸ Pääministeri Lipposen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2003. VNK; Presidentti Halosen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2004; Ministeri Thorsin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2008. Muistopäivä 27.1., HUM (Jad vashem Suomen Osasto ry) 2008–10, HUM:n arkisto, Helsinki; Presidentti Niinistön puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2015.

²⁸⁹ Ks. erityisesti Presidentti Halosen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2004; Ministeri Thorsin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2008. HUM:n arkisto; Presidentti Niinistön puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2015.

²⁹⁰ Ministeri Tuija Braxin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2009. Oikeusministeriön internetsivut <http://oikeusministerio.fi/fi/index/ajankohtaista/puhearkisto/2009/01/oikeusministerituijabraxvainoj.ht ml>. (viitattu 12.12.2016)

²⁹¹ Pääministeri Lipposen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2003. VNK; Presidentti Halosen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2004.

presidentti tuovat tätä näkökulmaa esiin. Toisaalta myös presidentti Niinistö puhuu ”väkivallan ja vihatekojen takaa” löytyvästä ”taloudellisesta epävakaudesta” ja ”ylisukupolvisesta huono-osaisuudesta”.²⁹² Vuonna 2015 puhunut Niinistö mainitsee aikaisempien vuosien puhujista poiketen uutena uhkana myös terrorismin – hän piti puheensa kolme viikkoa Charlie Hebdo -satiirilehden toimitukseen ja kosher-kauppaan Pariisissa tehtyjen terrori-iskujen jälkeen.

Koska vainojen uhrien muistopäivä yhdistetään yleisesti holokaustiin, antisemitismi nostetaan siihen liittyvissä puheissa ja sanomalehtiartikkeleissa tyypillisesti erikseen esiin yleisemmän rasismien ja suvaitsemattomuuden tuomitsemisen ohella. Myös romaneihin edelleen kohdistuva syrjintä mainitaan silloin tällöin²⁹³, mutta etenkin sanomalehdissä se jää lähes aina lyhyen maininnan tasolle, kun taas antisemitismia ja juutalaisten tilannetta 2000-luvun Euroopassa analysoidaan laajemmin ja yksityiskohtaisemmin²⁹⁴. Useimmiten antisemitismistä puhutaan osana holokaustin universaaleja, ihmisoikeuksiin, demokratiaan ja suvaitsevaisuuteen liittyviä opetuksia. Ajoittain keskustelu liitetään myös Israelin valtioon, jolloin se sisältää joskus voimakastakin historiapolitiittista argumentointia. Israeliin, antisemitismiin ja holokaustin muiston historiapolitiittisiin ulottuvuuksiin liittyvä keskustelu on monisyinen aihe, jota ei tämän tutkielman puitteissa ole mahdollista käsitellä kattavasti. Sen rajaaminen täysin pois käsittelystä vääristäisi kuitenkin vainojen uhrien muistopäivästä muodostuvaa kokonais kuvaa, joten pyrin seuraavaksi tuomaan lyhyesti esiin niitä Israelin valtioon ja historian käyttöön liittyviä teemoja, jotka näkyvät selvimmin suomalaisessa muistopäivään liittyvässä keskustelussa.

5.2.1 Vainojen uhrien muistopäivä, Israel ja historiapolitiikka

Mikael Tossavaisen israelilaisesta holokaustitietoisuudesta esiin nostama valtiollinen opetus (*statist lesson*) painottaa Israelin valtion roolia ”juutalaisen kansan” aseman turvaamisessa ja uuden holokaustin välttämiseksi. Sen viesti on positiivinen, koska se perustuu ajatukseen siitä, että kaikki on juutalaisvaltion perustamisen jälkeen toisin kuin ennen, ja juutalaisten tulevaisuus on oman valtion myötä turvattu. Turvallisuusopetus

²⁹² Presidentti Niinistön puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2015.

²⁹³ Ks. esim. ministeri Thorsin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2008. HUM:n arkisto; Feodorow Sauli: Kansanmurhat ovat edelleen mahdollisia. HS 26.1.2010; Ginman Susanna: Vi måste alltid minnas och påminnas. Pääkirjoitus. HBL 27.1.2015.

²⁹⁴ Ks. esim. Luoma Jukka: Juutalaisuus elpyy Saksan sydämessä. HS 26.1.2005; Stenbäck Irma: Kansa, joka jäi henkiin. HS 27.1.2008; Juutalaiset Länsi-Euroopassa -juttusarja. HS 20.–25.1.2015.

(*security lesson*) on lähellä valtiollista siinä, että sekin pitää tärkeänä vahvaa Israelin valtiota. Sen viesti on kuitenkin siinä mielessä päin vastainen, että se ei luota siihen, että juutalaiset olisivat nykyään sen enempää turvassa muulta maailmalta kuin holokaustin aikaan. Diasporassa eläneiden juutalaisten vainottu asema yhdistetään Israelin tilanteeseen: valtion nähdään olevan vihollisten ympäröimä, ja siispä sen täytyy jatkuvasti vahvistua ja pysyä valppaana.²⁹⁵

Heijastuksia näistä ajatuksista voi havaita myös suomalaisessa vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käydyssä keskustelussa. Erityisen aktiivisesti keskusteluun osallistuu Hufvudstadsbladetin mielipidepalstalla Tomas Sandell. Sandellin kirjoitukset edustavat holokaustista johdettuja turvallisuusopetuksia, sillä niissä todetaan, että Israelin valtion kritisoimisessa ja boikotoimisessa piilee juutalaisvihan ja uuden holokaustin siemen.²⁹⁶ Sandell on huolissaan erityisesti Euroopassa lisääntyneestä Israelin vastaisesta ilmapiiristä. Hän toteaa, että antisemitismiin syyllistyvät Euroopassa etupäässä ”radikaalit muslimit” ja äärioikeisto, mutta hän syyttää myös vasemmistoa Israelin valtion ja sionismin vastustamisesta, joita hän pitää antisemitismin muotoina.²⁹⁷ Elokuvaohjaaja Klaus Härö painottaa Sandellin tapaan Israelin valtion merkitystä juutalaisen kansan turvapaikkana Helsingin Sanomien haastattelussa vuonna 2007. Härö kertoo olevansa närkästynyt siitä, että Israel esitetään päivittäisissä uutisissa usein syyllisenä. ”On unohdettu, miksi Israel perustettiin; jotta juutalaiset voisivat hoitaa itse omia asioitaan.”²⁹⁸

Myös Israelin politiikkaa vastustavat kirjoittajat käyttävät holokaustia historiapolitiittisen argumentaation välineenä. Erityisen aktiivista keskustelua käydään etenkin Hufvudstadsbladetin mielipidepalstalla tammikuussa 2009, Israelin Gazaan kohdistaman maahyökkäyksen jälkeen. Sosiaalipolitiikan emeritusprofessori J. P. Roos rinnastaa tuolloin mielipidekirjoituksessaan Israelin palestiinalaisiin kohdistaman politiikan natsien juutalaispolitiikkaan.²⁹⁹ Roosin kirjoitus kirvoittaa useita vastineita, joissa puolustetaan Israelin oikeutta olemassaoloon ja omien kansalaistensa

²⁹⁵ Tossavainen, 224–225.

²⁹⁶ Ks. esim. Sandell Tomas: Förintelsen högaktuell i Europa. HBL 27.1.2007; Sandell Tomas: En repris av förintelsen måste förhindras. HBL 27.1.2014.

²⁹⁷ Sandell Tomas: 70 år efter Auschwitz ökar judehatet i Europa. HBL 27.1.2015.

²⁹⁸ Lehtonen Veli-Pekka: Näkymätön Gertrud puolustaa ihmisarvoaan. 28.1.2007.

²⁹⁹ Roos J. P.: En sekulär, demokratisk stat lösningen. HBL 22.1.2009.

suojelemiseen.³⁰⁰ Kai Lindros tuo vainojen uhrien muistopäivän osaksi keskustelua aloittamalla kirjoituksensa viittaamalla muistopäivään ja siihen, ettei holokausti saa koskaan toistua. Lindros argumentoi kuitenkin Israelin politiikkaa vastaan ja löytää Roosin tapaan Gazan eristämisestä yhtymäkohtia Varsovan gettoon: ”Mitä palestiinalaiset tekivät? Saman minkä juutalaiset Varsovassa: puolustautuivat miten pystyivät.”³⁰¹ Lindros ja Roos siis käyttävät holokaustin universaaleja, ihmisoikeuksiin liittyviä opetuksia Israelin ulkopoliitiikan arvostelemisen tukena.

Vainojen uhrien muistopäivänä pidetyissä puheissa tasapainoillaan Israel-myönteisyyden ja Lähi-idän konfliktiin liittyvien ihmisoikeuskysymysten välillä. Israelin suurlähettiläs tai hänen edustajansa puhuu tilaisuudessa joka vuosi, mutta nämä puheet eivät kuvasta suomalaisen yhteiskunnan historiakulttuuria, enkä sen vuoksi käsittele niitä tässä. Israelin edustajien ja juutalaisyhteisön läsnäolo vaikuttanee kuitenkin Suomen valtion edustajien puheiden sisältöihin, mikä näkyy selkeimmin vuosina 2003 ja 2005 pääministeri Lipposen ja pääministeri Vanhasen puheissa. Vanhanen kiteyttää puheessaan holokaustin Israeliin liittyvän valtiollisen opetuksen puhuessaan toisen maailmansodan seurauksena perustetusta juutalaisvaltiosta ”joka on tarjonnut turvapaikan hädänalaisille juutalaisille läpi vuosien.”³⁰²

Pääministeri Lipponen ottaa suoraan esiin Israelin ja Palestiinan välisen konfliktin ja toteaa, ettei Suomi ”hyväksy minkään osapuolen väkivaltaa”. Hän kehottaa Israelin hallitusta ”välttämään suhteetonta voiman käyttöä”. Tasapainoilu Israel-myönteisyyden ja ihmisoikeusnäkökulman välillä tulee Lipposen puheessa erityisen selvästi esiin. Heti väkivallan ja voimankäytön tuomittuaan hän jatkaa:

Suomalaiset tuntevat luontaista sympatiaa Israelin kansaa kohtaan. Suomi ja Israel ovat kokeneet vaikeita aikoja, myös pienen kansan yksinäisyyttä suurvaltojen maailmassa. Kun me tunnemme tuskaa Palestiinan arabiväestön kärsimysten johdosta, haluamme alueen kaikille väestöryhmille parempaa tulevaisuutta.³⁰³

³⁰⁰ Ks. esim. Kahan Semy: Hämninglös debattattack på Israel. HBL 27.1.2009; Lindroos Stina: Varför alltid Israel? HBL 27.1.2009.

³⁰¹ ”Vad gjorde palestinerna? Detsamma som judarna i Warszawa: försvarade sig med vad de kunde.” Lindros Kai: Palestinierna gjorde precis som judarna. HBL 31.1.2009. Suomennos on omani.

³⁰² Pääministeri Vanhasen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2005.

³⁰³ Pääministeri Lipposen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2003. VNK.

Vertaamalla kahden ”pienen kansan”, Suomen ja Israelin, kärsimyksiä Lipponen pyrkii näin säilyttämään hyvät suhteet Israeliin samaan aikaan, kun hän arvostelee sen harjoittamaa voimankäyttöä ja puhuu Israelin politiikan aiheuttamista arabiväestön kärsimyksistä alueella. Kenties hänelle on vasemmistopuolueen pääministerinä keskustalaista Vanhasta tärkeämpää tuoda puheessaan esiin myös palestiinalaisnäkökulmaa ja tuomita kohtuuton voimankäyttö.

Vainojen uhrien muistopäivään liittyvässä keskustelussa vedetään siis monenlaisia yhteyksiä historian ja nykyhetken välille. Useimmiten historian käyttö liittyy holokaustin universaaleihin opetuksiin, jotka ovat 2000-luvulla nousseet holokaustin muistokulttuurin ytimeen niin Euroopassa kuin muuallakin maailmassa. Erityisesti rasismien, suvaitsemattomuuden ja vihapuheen lisääntyminen sekä niiden mahdolliset seuraukset nostetaan toistuvasti esiin historian opetuksista keskusteltaessa. Muistopäivän tilaisuuksissa pidetyissä puheissa korostetaan näiden lisäksi yleismaailmallisia ihmisoikeuksia ja demokraattisen yhteiskuntajärjestyksen tärkeyttä. Antisemitismin yleisen tuomitsemisen lisäksi holokaustiin vedoten sekä puolustetaan että vastustetaan Israelin valtion ulkopoliittikkaa. Seuraavaksi käsitellen vielä niitä muistopäivän yhteydessä esiin tulevia teemoja, jotka liittyvät yleismaailmallisten tai Israeliin liittyvien opetusten sijaan holokaustin merkitykseen nimenomaan eurooppalaisen identiteetin määrittelijänä.

5.3 Holokausti paremman Euroopan lähtöpisteenä?

Holokaustitietoisuuden nousua Euroopassa käsittelevässä luvussa kuvattiin, miten Euroopan taloudellista ja poliittista integraatiota seurasi 1990-luvulla kulttuurinen integraatio, johon liittyi pyrkimys kanonisoida yhteistä, eurooppalaista historiaa. Holokaustista muodostettiin Euroopan unionin historiapolitiikassa eräänlainen yhteinen nollakohta, perustelu eurooppalaisen yhteistyön ja unionin olemassaolon tärkeydelle. Tästä näkyy viitteitä myös vainojen uhrien muistopäivän yhteydessä ”ei koskaan enää” -teemalla käydyssä keskustelussa. Vaikka kansainvälisen oikeuden ja ihmisoikeuksia turvaavien instituutioiden kehitystä toisen maailmansodan jälkeen korostetaan paljon myös yleisesti, koko maailman mittakaavassa, aineistossa on sen lisäksi nähtävissä holokaustin jälkeen rakennettua uutta, parempaa Eurooppaa ylistävää historiapolitiittista retoriikkaa.

Sanomalehdissä holokaustin merkitys eurooppalaisille liitetään usein yksinkertaisesti muistamisen vastuuseen, jota käsiteltiin edellisissä alaluvuissa. Suoria yhteyksiä Euroopan sodanjälkeisen kehityksen ja holokaustin välille johdetaan vähemmän, mutta muutamia esimerkkejä tästäkin löytyy. Olli Kivinen kirjoittaa kolumnissaan Helsingin Sanomissa, että tärkein askel ”ei koskaan enää -tiellä” on ollut ”Euroopan unionin perustaminen varmistamaan demokratian ja yhteistyön avulla, etteivät perinteiset viholliset enää koskaan päädy viime vuosisadan maailmansotien tapaisiin järjestömyyksiin.”³⁰⁴ Myös Tomas Sandell toteaa Hufvudstadsbladetissa Auschwitzin vapauttamisen merkinneen samalla ”lähtölaukausta uuden Euroopan jälleenrakentamiselle”³⁰⁵. Sandell ei tosin pidä Euroopan nykytilaa auvoisena, vaan näkee viimeaikaisessa kehityksessä uuden holokaustin siemenen. Helsingin juutalaisen seurakunnan puheenjohtaja Rony Smolar suhtautuu Euroopan tulevaisuuteen positiivisemmin: ”Auschwitz on totta sivistyneessä Euroopassa. Mutta Auschwitzin tuhka kasvoi hedelmällinen maaperä.”³⁰⁶

Vainojen uhrien muistopäivän puheissa korostuu ensisijaisesti toisen maailmansodan jälkeen luotu kansainvälinen normisto uusien ihmisoikeusloukkauksien ja kansanmurhien välttämiseksi, laajemmassa kuin vain Euroopan mittakaavassa. Sodan jälkeen luotu yleismaailmallisten ihmisoikeuksien normisto otetaan esiin useimmin³⁰⁷, mutta myös YK:n kansanmurhien vastainen yleissopimus ja Nürnbergin oikeudenkäynneissä alkunsa saanut kansainvälisen oikeuden perusnormisto³⁰⁸ sekä YK:n pakolaissopimus vuodelta 1951³⁰⁹ mainitaan. Sodan jälkeen kehitetyn kansainvälisen ihmisoikeusnormiston merkitystä korostavat erityisesti pääministerit Lipponen ja Vanhanen. Presidentit Halonen ja Niinistö puhuvat niin ikään kansainvälisen yhteistyön ja ihmisoikeuksien tärkeydestä, mutta heidän puheissaan keskitytään pitkälti nykypäivään, eikä holokaustin tai muiden vainojen roolia

³⁰⁴ Kivinen Olli: Kaikkien uhrien muisto. HS 1.2.2005.

³⁰⁵ Sandell Tomas: Förintelsen högaktuell i Europa. HBL 27.1.2007.

³⁰⁶ Stenbäck Irma: Kansa, joka jäi henkiin. HS 27.1.2008.

³⁰⁷ Ks. esim. Pääministeri Lipposen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2003. VNK; Pääministeri Vanhasen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2005; Ministeri Thorsin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2008. HUM:n arkisto.

³⁰⁸ Pääministeri Vanhasen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2005.

³⁰⁹ Ministeri Thorsin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2008. HUM:n arkisto.

lähtökohtana kansainvälisen yhteistyön ja valvonnan tiivistymiselle oteta erikseen esiin.³¹⁰

Eurooppalainen perspektiivi näkyy selkeimmin ministeri Thorsin ja ministeri Braxin puheissa. Maahanmuutto- ja eurooppaministerin roolissa puhunut Thors kiinnittää huomiota holokaustiin nimenomaan eurooppalaisten yhteisenä menneisyytenä kuvailemalla, miten sen muisto ”elää voimakkaana tunteena edelleen Euroopan parlamentissa.” Thors korostaa Euroopan unionin tehtävää toisen maailmansodan jälkeen aloitetun ihmisoikeustyön jatkajana: ”Ymmärrämmekö, että kun viime vuoden lopulla Euroopan johtajat hyväksyivät EU:n perusoikeuskirjan, tämä oli jatke sille määrätietoiselle työlle, joka alkoi Nürnbergin oikeudenkäynnistä?” Thors on huolissaan tätä tehtävää uhkaavista ”koventuneista asenteista” etenkin Eurooppaan pyrkiviä pakolaisia ja turvapaikanhakijoita kohtaan, ja hyödyntää näin vainojen uhrien muistopäivää ja holokaustia EU:n yhteisen ihmisoikeuspolitiikan merkityksen esiin tuomisessa.³¹¹

Oikeusministeri Tuija Brax ottaa uuden holokaustin estämiseksi luodut toimenpiteet Euroopassa koko puheensa lähtökohdaksi. ”Toisen maailmansodan kauhujen jälkeen päätettiin, että on luotava parempi kansainvälinen järjestelmä jotta tällaista ei koskaan enää pääsisi tapahtumaan”, hän perustelee. Brax aloittaa esittelemällä yksityiskohtaisesti Euroopan neuvoston historiaa ja tehtäviä, joihin kuuluu ”ihmisoikeuksien, moniarvoisen demokratian ja oikeusvaltioperiaatteen turvaaminen”. Hän esittelee lisäksi erityisesti Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen toimintaperiaatteita. Puhe on luonteeltaan kuvaileva, mutta Braxin aihevalinta perusteluineen edustaa selkeästi näkemystä holokaustista paremman Euroopan lähtöpisteenä. Brax ei kuitenkaan keskity pelkästään eurooppalaisten järjestelmien kuvailemiseen, vaan siirtyy puheensa lopuksi käsittelemään suomalaista rasisminvastaista lainsäädäntöä.³¹²

Kokonaisuutena voi sanoa, ettei Euroopan integraatio menestystarinana ole keskeisin vainojen uhrien muistopäivän yhteydessä esiin nouseva viesti. Toisen maailmansodan merkitystä kansainvälisen ihmisoikeusnormiston muodostumiselle korostetaan paljon, ja Euroopan osalta painotetaan usein yksinkertaisesti velvollisuutta muistaa. Osassa

³¹⁰ Presidentti Halosen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2004; Presidentti Niinistön puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2015.

³¹¹ Ministeri Thorsin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2008. HUM:n arkisto.

³¹² Ministeri Braxin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2009.

kirjoituksista ja puheista ajatus holokaustista uuden, mahdollisesti myös paremman, Euroopan lähtöpisteenä tulee kuitenkin selkeästi esiin. Puheissa korostuu erityisesti eurooppalaisten instituutioiden rooli ihmisoikeuksien toteutumisen valvonnassa, ja tähän liitetään usein myös nykypäivän rasismista ja muukalaisvihasta varoittava viesti. Seuraavaksi siirryn käsittelemään yleisen muistamisen vastuun sekä holokaustista johdettujen eurooppalaisten, yleismaailmallisten tai Israelin valtioon liittyvien opetusten sijaan nimenomaan suomalaisen historiatietoisuuden ja holokaustin muistokulttuurin vuorovaikutusta.

6 Osallisia vai ei? Vainojen uhrien muistopäivä ja erillisyyssajattelu

Edellisessä luvussa todettiin, että holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin piirteet näkyvät monin tavoin vainojen uhrien muistopäivään liittyvässä keskustelussa. Tässä luvussa siirryn tarkastelemaan muistopäivän suhdetta suomalaiseen kansalliseen kertomukseen. Luvussa kolme esitellyn aikaisemman tutkimuksen perusteella erillissotateesin myötä kehittynyt erillisyyssajattelu on osoittautunut kestäväksi. Neuvostoliiton uhka on hallinnut suomalaista toisen maailmansodan muistamista, ja holokausti on jäänyt taustalle asiana, jonka ei ajatella koskettaneen suomalaisia kansakuntana. Vaikka jatkosotaan liittyvä historiatietoisuus on muuttunut moniäänisemmäksi, ajatus holokaustista Euroopan laajuisena tapahtumaketjuna ei ole integroitunut osaksi suomalaista kansallista kertomusta. Holokaustin muistokulttuuria on usein vahvistettu Suomessa kansainvälisen paineen alla tai halusta olla mukana muun Euroopan kehityksessä.

Tämän luvun tarkoituksena on tutkia, näkyykö vainojen uhrien muistopäivään liittyvässä keskustelussa suomalaisen erillisyyssajattelun piirteitä. Onko muistopäivään liittyvä holokaustin muistelu jäänyt ”päälle liimatuksi” osaksi suomalaista historiakulttuuria, vai nouseeko muistopäivän yhteydessä keskusteluun myös omaan holokaustisuhteeseemme liittyviä kipupisteitä? Pyritäänkö muistelulla yksinomaan vahvistamaan yhteyttä kansainväliseen yhteisöön, vai koetaanko se myös Suomen ja suomalaisten asiana? Käsittelen ensin holokaustin eurooppalaiseen muistokulttuuriin vahvasti kuuluvia vastuu- ja syyllisyyskysymyksiä suomalaisessa ympäristössä: nähdäänkö Suomi osallisena holokaustiin vai ei? Sen jälkeen tarkastelen sitä, puhutaanko muistopäivästä enimmäkseen kansainvälisenä asiana vai nähdäänkö Suomi itse aktiivisena toimijana holokaustin muistokulttuurissa.

6.1 Vaaleita värejä ja tummia läikkiä

Kuten edellä on esitetty, holokaustin 2000-luvun eurooppalaiselle muistokulttuurille on ominaista ”yhteenotto” holokaustin kanssa. Saksan lisäksi myös muissa valtioissa on nostettu esiin holokaustiin liittyviä syyllisyys- ja vastuukysymyksiä. Vaikka ”suoraa” yhteyttä holokaustiin ei olisikaan, esimerkiksi taloudellinen yhteistyö ja ideologiset yhteydet natsi-Saksaan ovat nousseet keskustelun kohteiksi. Ilmiö on osa

maailmanlaajuisesti yleistynyttä historiallisen hyvittämisen ja anteeksipyyntöjen politiikkaa.

Holokaustiin liittyvien syyllisyyskysymysten muuttuminen Saksan sisäisestä asiasta eurooppalaiseksi asiaksi näkyy myös Suomessa, mistä kertovat esimerkiksi luovutettujen juutalaispakolaisten muistomerkki sekä pääministeri Lipposen sen paljastamisen yhteydessä esittämä anteeksipyyntö. Kuten luvussa 3.2 todettiin, suomalainen toiseen maailmansotaan liittyvä historiakeskustelu on muuttunut moniäänisemmäksi. Pilvi Torstin *Suomalaiset ja historia* -kyselyyn vastanneista lähes 40 prosenttia oli ainakin osittain eri mieltä väitteen ”Suomella ei ole anteeksipyydeltävää sodanaikaisessa juutalaispolitiikassa” kanssa, ja yli 70 prosenttia oli ainakin osittain samaa mieltä väitteen ”Suomen johto tiesi juutalaisten julmasta kohtelusta Saksassa ennen sotia / sotien aikana” kanssa.³¹³ Vainojen uhrien muistopäivän yhteydessä käyty historiakeskustelu on otollinen aineisto tutkia, missä määrin erillisyyssajattelun ja perinteisen kansallisen kertomuksen kyseenalaistavat tulkinnat näkyvät suomalaisessa holokaustiin liittyvässä julkisessa keskustelussa.

Toiseen maailmansotaan liittyvän historiatietoisuuden monisävyistyminen kuuluu vainojen uhrien muistopäivän puheissa, joissa kansallisen historian kipukohtiin viitataan ainakin epäsuorasti melko usein. Hieman yllättäen holokaustin muistokulttuuria aktiivisesti edistänyt ja anteeksipyyntöön juutalaispakolaisten luovutuksesta esittänyt pääministeri Lipponen ei mainitse Suomen ja Saksan sodanaikaista yhteistyötä lainkaan vuoden 2003 puheessaan. Seuraavana vuonna puhunut presidentti Halonen sen sijaan nostaa esiin edellisenä syksynä ilmestyneen *Luovutetut*-teoksen ja professori Ylikankaan johdolla tämän jälkeen käynnistetyn selvityksen. Halonen vetoaa ”avoimen demokraattisen yhteiskunnan” toimintaperiaatteisiin sekä suomalaisten yhteiseen etuun argumentoidessaan sen puolesta, että myös historian kipukohdat on sisällytettävä ”kansakunnan” historiatietoisuuteen. ”On kansakunnan itsetunnon kannalta välttämätöntä, ettei sen yhteiseen mieleen jää selvittämättömiä asioita”, hän toteaa.³¹⁴

Halosen puheen sisältöön vaikuttaa sen ajankohta tammikuussa 2004, keskellä *Luovutetut*-teoksen herättämää keskustelua. Sama näkyy myös pääministeri Vanhasen puheessa vuonna 2005: Vanhanen tuo esiin Ylikankaan selvityksen perusteella aloitetun

³¹³ Torsti (2012), 138–139.

³¹⁴ Presidentti Halosen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2004.

laajemman sotavankien kohtelua ja ihmisluovutuksia käsitelleen tutkimushankkeen. Hän päättää puheensa korostamalla Halosen tapaan historian avoimen käsittelemisen merkitystä yhteiskunnan hyvinvoinnille:

Vain yhteiskunta, joka uskaltaa nähdä menneeseen ja analysoida sitä rehellisesti ja monilta näkökannoilta, pystyy rakentamaan tulevaisuutta, joka perustuu tosiasioille ja eletylle elämälle, ei valikoidulle perimätiedolle.³¹⁵

Syyllisyyskysymyksiä käsitellään puheissa kuitenkin myös luovutuksia koskeneen kohun laantumisen jälkeen. Pitkällisimmin niitä pohtii vuonna 2007 entinen eduskunnan oikeusasiamies ja Euroopan oikeusasiamies Jacob Söderman, joka tosin päätyy siihen lopputulokseen, että Suomi ansaitsee ”kohtuullisen hyvän arvosanan” juutalaisten kohtelusta toisen maailmansodan aikana. Söderman tasapainoilee erillissotateesiin kriittisesti suhtautuvan ja ”rautkalliolaisen” näkemyksen välillä. Hän puhuu juutalaisvastaisuuden lisääntymisessä Suomessa natsien noustua valtaan Saksassa ja mainitsee erityisesti ”valtiollisissa poliisissa ja muissa viranomaisissa” esiintyneen antisemitismin. Tämän jälkeen hän kuitenkin toteaa, ettei Suomessa ”vastuullisissa poliittisissa piireissä” missään vaiheessa aiottu luovuttaa oman maan kansalaisia Saksaan, ja että Suomen juutalaiset taistelivat sen sijaan rintamalla niin talvi- kuin jatkosodassa. Södermanille juuri se, ettei oman maan kansalaisia luovutettu Saksaan, asettaa Suomen laajassa kuvassa hyvien puolelle, vaikka hän kuvailee puheessaan myös juutalaispakolaisten luovutukseen johtaneita poliittisia valintoja. ”Löytyy siinä tummia läikkiäkin, mutta vaaleat värit hallitsevat”, hän tiivistää Suomen holokaustisuhteen.³¹⁶

Opetusministeri Virkkunen ottaa vahvimmin kantaa erillisyyssajattelua vastaan vuoden 2011 puheessaan. Hän vaihtelee yleisön kansainvälisyydestä johtuen puheensa kieltä suomen, englannin ja ruotsin välillä ja toteaa ensin suomeksi, ettei Suomen historia ole muusta Euroopasta erillinen saareke. Hän painottaa, että on ”tärkeää ymmärtää, miltä osin Suomen historia on osa Euroopan historiaa.” Kansainväliselle yleisölle hän esittelee Helsingin yliopistoon perustettua holokaustitutkimuksen verkostoa ja toteaa, että Suomen suhdetta holokaustiin on tähän asti tutkittu liian vähän. Virkkunen asettelee sanansa englanniksi puhuessaan huomattavasti suoremmin kuin suomeksi ja on

³¹⁵ Pääministeri Vanhasen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2005.

³¹⁶ Jacob Södermanin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2007. Jad vashem 1999-, HUM:n arkisto, Helsinki.

valtionhallinnon edustajista ainoa, joka viittaa suoraan Suomen osallisuuteen holokaustissa:

The Holocaust forms a crucial chapter in European history. Researching the Holocaust, educating about the Holocaust and remembering the Holocaust remains a common European duty, shared by all members of the European community. *Finland cannot anymore remain among the countries still insisting it had nothing to do with the Holocaust.*³¹⁷

Suomen ja Saksan liittolaisuutta sekä siihen liittyvää problematiikkaa sivutaan myös sanomalehtiaineistossa, joskaan ei kovin usein. Helsingin Sanomat julkaisi vainojen uhrien muistopäivää edeltävänä päivänä vuonna 2003 Elina Sanan artikkelin, joka ennakoii viestiltään myöhemmin samana vuonna ilmestyvää *Luovutetut*-teosta. ”Toisen maailmansodan tapahtumissa on Suomen osalta vielä paljon selvitettävää”, Sana toteaa ja huomauttaa erikseen, että myös Suomen suhde holokaustiin kaipaa täsmennyksiä.³¹⁸ Myös muutamassa muussa vainojen uhrien muistopäivän läheisyydessä julkaistussa artikkelissa tai kolumnissa suhtaudutaan kriittisesti perinteiseen kansalliseen kertomukseen ja toivotaan sen muuttuvan tulevaisuudessa monipuolisemmaksi. Usein näissä kirjoituksissa esitellään samalla tuoretta tutkimusta jatkosodan ”pimeistä puolista”.³¹⁹

Sanomalehdissä kuuluu puheita vahvemmin kuitenkin myös erillisyyssajattelu. Syyllisyyskysymyksiä ja hiljaisten sivustakatsojien osallisuutta pohditaan melko paljon Saksan ja muun maailman osalta³²⁰, mutta pohdinnoissa ei mainita Suomea tai suomalaisia, edellä mainittuja muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Tilannetta kuvaa hyvin Helsingin Sanomissa tammikuussa 2005 julkaistu artikkeli, joka kertoo Berliinissä järjestetystä *Kansakuntien myytit* -nimisestä näyttelystä. Artikkelin ei liity ainoastaan vainojen uhrien muistopäivään vaan toisen maailmansodan muistamiseen laajemmin, mutta perinteisten kansallisten kertomusten haastaminen, eurooppalaiset syyllisyyskysymykset sekä Suomen suhde niihin kiteytyvät siinä osuvalla tavalla. Artikkelissa kuvaillun näyttelyn ideana on esitellä toiseen maailmansotaan eri maissa

³¹⁷ Opetusministeri Virkkusen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2011. HUM:n arkisto. Korostus on omani.

³¹⁸ Sana Elina: Tarvitaanko Suomessa totuuskomissiota? HS 26.1.2003.

³¹⁹ Ks. esim. Nitovuori Bjarne: Fortsättningskriget's mörka sida. HBL 25.1.2009; Melin Olav S.: Känsligt nyansera krigshistorien. HBL 29.1.2014.

³²⁰ Ks. esim. Nousiainen Anu: Kuusi miljoonaa juutalaista. HS 23.1.2005; Björn Sylvia: Hur kunde nazisterna hata judarna så? HBL 27.1.2005; Baer Katarina: Hitler ei jätä Saksaa rauhaan. HS 27.1.2011.

liittyviä isänmaallisia myyttejä sekä tuoda esiin historiakuvien moninaisuus ja osittainen ristiriitaisuus. Toimittaja Jukka Luoma siteeraa näyttelyluettelon avausesseeseen kirjoittanutta ranskalaista historioitsijaa Etienne Françoisia, joka kuvailee, miten uudet sukupolvet ovat vähitellen haastaneet sotaan liittyvät kansalliset myytit. ”Osavastuusta holokaustiin eli juutalaisten kansanmurhaan voi Françoisin mukaan tulla syyllisyyden uusi mitta”, Luoma kirjoittaa. ”Moraalisesti viattomia on silloin vähän, ja yleisten historiakuvien mullistus suuri.” Artikkelissa tuodaan siis Euroopan tasolla selkeästi esiin se, etteivät perinteiset kansalliset kertomukset tai ”myytit” ole aina kovin totuudenmukaisia, vaan niillä on ”peitelty omia pahoja tekoja ja korostettu muiden syyllisyyttä”.³²¹

Kun lopuksi otetaan esiin Suomen osuus näyttelyssä, ei suomalaista kansallista kertomusta kuitenkaan kyseenalaisteta millään lailla, vaan haastatellaan Suomea koskevan näyttelyesseeseen kirjoittanutta Hannu Rautkalliota, jonka mukaan Suomi oli kaikesta huolimatta tapauksena erilainen kuin muut maat: ”ei miehitystä, ei yhteistoiminta- ja vastarintaliikkeitä, ei osallisuutta holokaustiin, ei ulkopuolista vapautusta.” Suomalainen toiseen maailmansotaan ja holokaustiin liittyvä erillisyyssajattelu tulee erityisen selvästi esiin tässä artikkelissa, jossa ensin kuvaillaan yleistä historiakuvien muutosta ja holokaustiin liittyvän kollektiivisen syyllisyyden tunnustamista eurooppalaisena ilmiönä, mutta todetaan kuitenkin lopuksi, että Suomi on poikkeustapaus.³²² Täytyy toki huomioda se, että artikkelin ilmestymisvuonna 2005 Suomen ja Saksan sodanaikaiseen yhteistyöhön kriittisemmin suhtautuvaa akateemista tutkimusta oli saatavilla vasta vähän, ja mahdollisesti tämän vuoksi juuri Rautkallio oli valittu Suomea koskevan näyttelyesseeseen kirjoittajaksi. *Luovutetut* oli joka tapauksessa jo ilmestynyt ja Ylikankaan selvitys julkaistu, joten myös toisenlaiseen näkökulmaan olisi ollut mahdollista viitata.

Helsingin Sanomien kulttuurisivuilla on vainojen uhrien muistopäivänä vuonna 2008 Suomen juutalaisista kertova artikkeli otsikolla ”Kansa, joka jäi henkiin”. Artikkelissa haastatellaan Helsingin juutalaisen seurakunnan puheenjohtajaa Rony Smolaria, joka painottaa, että Suomen juutalaiset ovat ”aivan tavallisia suomalaisia”. Hän kuvailee, miten juutalaiset saivat kansalaisoikeudet Suomen itsenäistymisen myötä, miten he olivat mukana taistelemassa ”viime sodissamme”, ja miten rintamalla kaatuneita

³²¹ Luoma Jukka: Euroopassa alkaa maailmansodan muistojen suuri vuosi. HS 22.1.2005.

³²² Sama.

juutalaisia muistellaan aina itsenäisyyspäivänä.³²³ Artikkelissa ei mainita lainkaan Suomen ja natsi-Saksan liittolaisuutta jatkosodassa. Tämä kuvastaa toisaalta Suomen poikkeuksellista asemaa Saksan liittolaisena, joka ei luovuttanut kansalaisiaan Saksaan. Toisaalta se, ettei Suomen juutalaisia käsittelevässä artikkelissa problematisoida Suomen ja Saksan liittolaisuutta holokaustin kokonaiskuvan kannalta, viittaa siihen, että vielä vuonna 2008 erillisyyssajattelu kuului sisäänrakennettuna suomalaiseen historiatietoisuuteen.

Syyllisyyskysymysten kohdalla tulee esiin melko selvä ero sanomalehtiaineiston ja muistopäivän puheiden välillä. Puheissa erillisyyssajattelua ei juuri näy, kun taas sanomalehtiaineistossa sitä ilmenee enemmän. Suurin syy eroon lienee erilainen yleisö: puheiden yleisönä on muun muassa suomen juutalaisyhteisöä, eri maiden diplomaatteja sekä holokaustitutkijoita. Tämän yleisön edessä puhuvat poliitikot ja valtionpäämiehet korostavat etupäässä kansallisen historian rehellisen selvittämisen tärkeyttä ja Suomen kuulumista yhteiseen, eurooppalaiseen historiaan, kun taas sanomalehdissä näkökulma on kansallisemmin väritty ja heijastelee kenties paremmin ”yleistä” suomalaista historiatietoisuutta.

Jatkosodan synkistä puolista ollaan siis etenkin virallisella, valtiollisella tasolla tietoisia, ja niihin liittyviä tutkimustuloksia esitellään ajoittain sanomalehdissäkin. Silti sanomalehtiaineiston perusteella on tavallisempaa, ettei Suomen ja Saksan sodanaikaista yhteistyötä nähdä ongelmallisena, ja vaikka holokausti hahmotetaan Eurooppaa laajasti koskettaneena asiana, Suomea pidetään jonkinlaisena poikkeustapauksena. Ministeri Virkkusen puheessa tullut ero suomenkieliselle ja englanninkieliselle yleisölle puhuttaessa on kiinnostava: suomeksi sanankäänteet ovat ympäripyöreämpiä ja niissä vaaditaan yleisellä tasolla kansallisen historian kriittistä tarkastelemista, kun taas kansainväliselle yleisölle puhuessaan Virkkunen sanoo suoraan, ettei Suomi voi väittää, ettei sillä olisi ollut holokaustin kanssa mitään tekemistä.

Aineiston perusteella vaikuttaa siis siltä, että jatkosotaan ja holokaustiin liittyvien kansallisten kipupisteiden olemassaolo tiedostetaan ja niistä herätellään aika-ajoin keskustelua, mutta keskustelu on melko vähäistä ja pirstaloitunutta. Tämän vuoksi aineiston perusteella on vaikeaa vetää yhteen syyllisyyskysymyksiin liittyvää

³²³ Stenbäck Irma: Kansa, joka jäi henkiin. HS 27.1.2008.

suomalaista keskustelua. Vaikuttaa siltä, että uusista tutkimuksista huolimatta Suomi mielletään syyllisyyskysymysten osalta pitkälti poikkeustapaukseksi ja Suomen historia muun Euroopan historiasta erilliseksi. Kansallisesta menneisyydestä puhuttaessa Stalinin varjo peittää edelleen suurimman osan Hitlerin muistosta. Muistopäivän puheissa peräänkuulutettu kansallisen historian kriittisen tarkastelemisen vaatimus jää enimmäkseen yleiselle tasolle, eikä Suomen ja Saksan liittolaisuudesta tai Suomen yhteyksistä holokaustin toteuttamiseen puhuta suoraan.

Käsitykset syyllisyydestä ja osallisuudesta holokaustin toteuttamiseen liittyvät osaltaan siihen, kuinka omakohtaisena asiana vastuu sen muistamisesta koetaan. Käsittelen tähän liittyen lopuksi sitä, mielletäänkö holokaustin muistaminen vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käydyssä keskustelussa suomalaisten omaksi asiaksi vai ennemminkin ”kansainvälisen yhteisön” velvollisuudeksi. Pyrin näin syventämään näkemystä siitä, onko holokaustia Suomessa integroitu osaksi kansallista kertomusta, vai nähdäänkö se erillisenä, ulkopuolisena, kylläkin traagisena mutta ei suoraan suomalaisia koskettavana asiana.

6.2 Suomen vai ”kansainvälisen yhteisön” muistopäivä?

Luovutettujen juutalaispakolaisten muistomerkki, pääministeri Lipposen anteeksipyyntö, vainojen uhrien muistopäivän perustaminen, Suomen liittyminen IHRA:n jäseneksi ja holokaustin kirjaaminen opetussuunnitelmiin ovat kaikki merkkejä siitä, että holokaustin muistokulttuuri on vähitellen saanut jalansijaa Suomessa. Kimmokkeena sen edistämiseksi on kuitenkin usein ollut halu olla mukana muun maailman ja erityisesti Euroopan kehityksessä. *Luovutetut*-teoksen julkaisemisen jälkeen Simon Wiesenthal -keskuksen väliintulo oli ratkaiseva tekijä laajemman sodanaikaisia ihmisluovutuksia käsittelevän tutkimushankkeen käynnistämisessä. Vainojen uhrien muistopäivää perustettaessa tärkeä argumentti oli, että Euroopan unioni oli suositellut holokaustin muistopäivän virallistamista jäsenmaissaan. Lisäksi viitattiin Tukholman kansainväliseen konferenssiin ja erityisesti Ruotsin aktiivisuuteen holokaustin muiston ylläpitämisessä. Holokausti lisättiin koulujen opetussuunnitelmiin, koska IHRA edellytti sitä ehtona Suomen jäsenyydelle.³²⁴ Antero Holmilan mukaan holokausti on Suomessa valjastettu historiapolitiittiseksi työvälineeksi sen jälkeen, kun

³²⁴ Worthen & Muir, 17.

suomalaiset päättäjät ovat tunnistanee sen merkityksen yhteiselle eurooppalaiselle identiteetille.³²⁵

Tässä luvussa tarkastelen sitä, mielletäänkö vainojen uhrien muistopäivä kansainvälisestä luonteestaan huolimatta myös Suomeen ja suomalaisiin omakohtaisesti liittyväksi päiväksi. Kuten edellä on moneen otteeseen todettu, vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käydyssä keskustelussa kuuluu vahvasti eurooppalainen ”ei koskaan enää” -ajattelu. Yhteistä vastuuta muistamisesta korostetaan, jottei historia pääsisi toistamaan itseään. Mutta koetaanko muistamisen vastuu Suomessa nimenomaan eurooppalaisena tai kansainvälisenä asiana, vai nähdäänkö Suomella olevan syytä muistaa tapahtumia myös oman historiansa vuoksi? Kysymys liittyy edellisessä alaluvussa käsiteltyyn syyllisyysjärjestelmään: mikäli Suomen historia nähdään holokaustiin liittyvästä eurooppalaisesta historiasta erillisenä kokonaisuutena, ei myöskään holokaustin muistopäivällä voi olla Suomessa kansallista kaikupohjaa.

Luvussa 4.3 todettiin, että sanomalehtien sivuilla 27.1. näyttäytyy ennen kaikkea kansainvälisenä Auschwitzin vapauttamisen muistopäivänä, ja muistopäivän viettäminen Suomessa jää usein maininnan tai sivuhuomautuksen tasolle. Tilannetta kuvaa hyvin se, että päivä noteerataan sanomalehdissä usein ulkomaan uutisissa kotimaan sijasta. Tämä näkyy erityisen selvästi vuosina 2005 ja 2015, jolloin sekä Helsingin Sanomissa että Hufvudstadsbladetissa raportoidaan laajasti Auschwitzin vapauttamisen 60- ja 70-vuotismuistotilaisuuksista muualla Euroopassa.³²⁶ Muistopäivän mieltäminen kansainväliseksi asiaksi näkyy sanomalehdissä myös retoriikan tasolla: ”maailma muistaa” holokaustin uhreja tai Auschwitzia³²⁷, ”maailman päättäjät”³²⁸ pyrkivät estämään uusia kansanmurhia, ja ”maailman katseet” kohdistuvat Auschwitziin³²⁹. On toki luonnollista, että sanomalehdissä seurataan muun maailman tapahtumia ja raportoidaan kansainvälisen holokaustin muistopäivän vietosta. Huomionarvoista on kuitenkin kansainvälisen muistelun saaman huomion melko suuri

³²⁵ Holmila (2012), 553.

³²⁶ Ks. esim. Nalbantoglu Minna: Chirac paljasti muistomerkin vainotuille ranskanjuutalaisille. HS 26.1.2005; Kause Pilvikki: Auschwitzissa vedottiin ihmiskuntaan. HS 28.1.2005; Johnsson Peter: ”Det här får aldrig ske igen”. HBL 28.1.2005; Rajamäki Tiina & Tuohinen Petteri: Putin sivuutti Auschwitzin muistotilaisuuden. HS 28.1.2015; Överlevare återvände till helvetet. HBL 28.1.2015.

³²⁷ Världen minns Auschwitz – 60 år senare. HBL 27.1.2005 (otsikko etusivulla); Baer Katarina: Maailma muistaa holokaustin uhreja. HS 27.1.2011.

³²⁸ Världens ledare till kamp mot folk mord. HBL 26.1.2003 (otsikko etusivulla).

³²⁹ Världens blickar på Auschwitz. HBL 28.1.2005 (otsikko etusivulla).

määrä verrattuna kotimaisen vainojen uhrien muistopäivän vieton vähäiseen raportointiin.

Myös kotimainen vainojen uhrien muistopäivän tilaisuus saa joinain vuosina palstatilaa³³⁰, mutta nämä jutut ovat tavallisesti lyhyitä raportteja tai tiedotteita tapahtumasta pääpainon ollessa kansainvälisessä muistelussa. Silloinkin, kun artikkelit kertovat nimenomaan vainojen uhrien muistopäivästä, sen viettämistä Suomessa perustellaan usein yhteisellä eurooppalaisella käytännöllä, eurooppalaisella muistamisen vastuulla sekä universaalien, koko ihmiskuntaa koskevien opetusten tärkeydellä, kuten viidennessä luvussa todettiin. Edellä mainittiin niin ikään, että ajoittain keskustellaan myös Suomeen omakohtaisesti liittyvistä syyllisyyskysymyksistä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että nämä kansalliseen historiaan liittyvät pohdinnat jäävät yksittäisten huomautusten tasolle, eivätkä liity tyypilliseen vainojen uhrien muistopäivän ympärillä käytyyn keskusteluun.

Puheiden sävy eroaa sanomalehtiaineistosta muistamisen vastuun osalta samaan tapaan kuin edellä käsiteltyjen syyllisyyskysymysten kohdalla. Muistopäivä edustaa puheissa eurooppalaisuutta ja kansainvälisyyttä, mutta toisin kuin sanomalehtiaineistossa, myös Suomen omaa aktiivista roolia holokaustin muistamisessa ja ihmisoikeuksien edistämisessä tuodaan paljon esiin. Tämä ei ole yllättävää, sillä puhujina on ministereitä ja valtionpäämiehiä, joiden tehtäviin kuuluu puhua nimenomaan Suomen valtion puolesta ja edistää Suomen aktiivista toimijuutta kansainvälisissä instituutioissa ja päätöksentekokelemissä. Esimerkiksi presidentti Halonen toteaa puheessaan vuonna 2004, että ”Suomi on osa suurempaa maailmaa ja sillä on oma vastuunsa ihmisoikeuskysymyksissä.” Näin ollen suomalaisten on Halosen mukaan toimittava aktiivisesti YK:n, EU:n, Euroopan neuvoston ja pohjoismaisen yhteistyön puitteissa, mutta myös ”omassa maassamme”.³³¹ Oikeusministeri Tuija Brax kiinnittää vuonna 2009 Euroopan neuvoston ihmisoikeustoiminnan ohella erityistä huomiota Suomen kansalliseen rasismiin ja syrjinnän vastaiseen lainsäädäntöön. ”Pelkät kansainväliset

³³⁰ Ks. esim. Halonen kannusti kamppailuun antisemitismia vastaan. HS 28.1.2004; Tulonen Hannele: Lily Millner selviytyi hengissä natsien keskitysleiriltä. HS 28.1.2005; I morgon: Minnesdagen för förintelsens offer. HBL 26.1.2006.

³³¹ Presidentti Halosen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2004.

järjestelmät eivät yksin riitä. Jokaisen sivistysvaltion on itse jatkuvasti taisteltava rasismia ja syrjintää vastaan”, Brax toteaa.³³²

Holokaustin muiston ylläpitäminen yhdistetään puheissa usein yhteiseen eurooppalaiseen identiteettiin, jota Suomi haluaa olla aktiivisesti rakentamassa. Pääministeri Lipponen puhuu vuonna 2003 ”ei koskaan enää” -ajatukseen liittyen Euroopan unionissa tehtävästä rasismien ja syrjinnän vastaisesta työstä. Lipponen korostaa, että ”laajentuva Euroopan unioni vahvistaa itseään sisäisesti vapauden, oikeuden ja turvallisuuden alueena – Suomen EU-puheenjohtajuuskauden Tampereen huippukokouksen viitoittamalla tavalla.”³³³ Pääministeri Vanhanen ottaa puheessaan kaksi vuotta myöhemmin esiin kansainvälisten järjestöjen toimintaedellytykset kriisitilanteissa kansanmurhien ehkäisemiseksi ja painottaa Suomen aktiivista toimintaa EU:ssa näiden toimintaedellytysten parantamiseksi. Vanhanen korostaa Suomen velvollisuutta toimia nimenomaan EU:n ja YK:n jäsenvaltiona.³³⁴ Holokaustin universaalien opetusten mukaisen ihmisoikeuspolitiikan edistäminen liittyy siis erityisesti pääministerien puheenvuoroissa Suomen tiiviimmin osaksi Eurooppaa, ja toimii näin historiapolitiittisen argumentaation välineenä Antero Holmilan kuvaamalla tavalla.

Puhujien välillä on painotuseroja sen suhteen, missä määrin he painottavat Suomen aktiivista roolia ja kuinka yleiselle tasolle ajatukset siitä jätetään. Esimerkiksi ministeri Brax esittelee konkreettisesti lainsäädäntöä kiihottamisesta kansanryhmää vastaan, kun taas presidentti Niinistö puhuu hyvin yleisesti siitä, kuinka Suomi edistää demokraattiseen yhteiskuntaan kuuluvia ihmisoikeusperiaatteita ”kansainvälisen yhteisön jäsenenä”³³⁵. Yhteistä kaikille puhujille on kuitenkin se, että vainojen uhrien muistopäivä ja holokaustin muistaminen yhdistetään velvollisuuteen osallistua aktiivisesti kansainvälisen yhteisön toimintaan uusien vainojen ennaltaehkäisemiseksi.

27.1. mielletään suomalaisessa julkisessa keskustelussa siis etupäässä ”kansainväliseen yhteisöön” ja Eurooppaan liittyväksi päiväksi. Vainojen uhrien muistopäivän viettäminen Suomessa jää sen sijaan tuntemattommaksi aiheeksi. Muistopäivän puheissa korostuu myös Suomen oma vastuu ja aktiivinen rooli holokaustin

³³² Ministeri Braxin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2009.

³³³ Pääministeri Lipponen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2003. VNK.

³³⁴ Pääministeri Vanhasen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2005.

³³⁵ Presidentti Niinistön puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2015.

muistamisessa, mutta silloinkin ennen kaikkea osana kansainvälisiä instituutioita ja ihmisoikeuspolitiikkaa. Puheiden keskeinen sanoma on, että Suomi kantaa osansa yhteisestä muistamisen vastuusta. Motivaatio vainojen uhrien muistopäivän viettämiselle näyttää kumpuavan ennemmin pyrkimyksestä olla mukana muun Euroopan kehityksessä kuin halusta ruotia kansallisen historian kipukohtia tai pohtia holokaustin opetuksia suomalaisten kannalta. Tämä ajattelu havainnollistuu osuvasti Saska Snellmanin Helsingin Sanomien kolumnissa vuonna 2004. Snellman ei kiistä erillisyyssajattelun perusteita, vaan toteaa, että ”erillissotaa on seurannut erillishistoria”. Hänen mukaansa suomalaisten on kuitenkin aika ymmärtää, ettei erillisyyssajattelu sovi yhteen eurooppalaisen identiteetin kanssa:

Enää emme kuitenkaan elä erillämme Euroopasta. Nyt suomalaiset ilmoittautuvat innokkaasti Euroopan kaikkiin vallan ytimiin. Mutta jos me haluamme päästä eurooppalaisuuden ytimeen, ymmärtää maanosamme rikki revittyä sielua, meidän täytyy tuntea ihmisyyden absoluuttinen nollapiste: Auschwitz 27. tammikuuta 1945.³³⁶

³³⁶ Snellman Saska: Ihmisyyden absoluuttinen nollapiste, HS 27.1.2004.

7 Johtopäätökset

Vainojen uhrien muistopäivän perustaminen kertoo holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin saapumisesta Suomeen 2000-luvun alussa. Muistopäivä perustettiin suomalaiseksi versioksi kansainvälisestä holokaustin muistopäivästä, mutta holokaustisanaa pidettiin valtioneuvoston kansliassa vierasperäisenä, eikä ollut olemassa suomen kielen sanaa, joka olisi sisältänyt juutalaisten lisäksi myös muut holokaustin uhrit. Siksi muistopäivän nimeksi annettiin vainojen uhrien muistopäivä. Se, ettei suomen kielestä löytynyt sanaa kuvaamaan holokaustia, kertoo holokaustin muiston vieraudesta suomalaisessa historiakulttuurissa.

Muistopäivän suomenkielisen nimen vuoksi sen merkitys ei rajoitu ainoastaan holokaustin uhrien muisteleamiseen. Kun nimestä keskusteltiin valtioneuvoston kansliassa uudelleen vuonna 2014, nimi haluttiin pitää laajana, jotta voitaisiin muistaa holokaustin ohella myös muita historian ja nykypäivän vainoja. Vaikka myöhempien vainojen ja ihmisoikeusrikkomusten tuomitseminen holokaustiin viitaten on osa holokaustin universaalia muistokulttuuria, valtioneuvoston kanslian perusteluja voi lukea myös osoituksena ajattelusta, jossa holokaustia ei pidetä suomalaisille kansallisesti niin merkittävänä asiana, että sitä kannattaisi erikseen muistaa. Nimikeskustelu kertoo samalla suomalaisen historiatietoisuuden heterogeenisyydestä: osa keskustelijoista kritisoi muistopäivän ”epämääräistä” nimeä holokaustin vähättelemisestä, kun taas toiset kiittävät nimeä siitä, että se mahdollistaa myös muiden vainojen muistamisen.

Kun vainojen uhrien muistopäivä mainitaan sanomalehdissä, sen merkitys holokaustin muistopäivänä on useimmiten selvä. Holokausti on pääsääntöisesti lähtökohtana silloinkin, kun sen lisäksi nostetaan esiin myös muita vainoja ja kansanmurhia. Osa kirjoittajista suhtautuu holokaustin muistokulttuurin erityisasemaan kriittisesti, mutta silloinkaan kysymys ei ole muistopäivän merkityksen hämärtymisestä vaan muistipoliittisesta argumentoinnista sen suhteen, mitä menneisyydestä halutaan muistaa. Näissä kannanotoissa etenkin kommunismin rikokset halutaan nostaa tasavertaisesti holokaustin muistelun rinnalle, mikä kertoo suomalaisen kansallisen kontekstin ja holokaustin erityisasemaan nostavan eurooppalaisen historiakulttuurin välisistä ristiriidoista.

Tällaiset kriittiset kannanotot ovat kuitenkin harvinaisia, ja holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin piirteet näkyvät vahvasti vainojen uhrien muistopäivään liittyvässä suomalaisessa keskustelussa. Historiasta oppiminen koetaan yhteisenä eurooppalaisena tai yleismaailmallisena velvollisuutena, ja holokaustin opetusten siirtämistä seuraaville sukupolville korostetaan. Pääosassa ovat holokaustista johdetut universaalit opetukset, joiden perusteella vastustetaan nykypäivän rasismia, suvaitsemattomuutta ja syrjintää sekä puolustetaan toisen maailmansodan jälkeen luotua kansainvälistä ihmisoikeusnormistoa. Lisääntynyt vihapuhe ja äärioikeiston suosion kasvu monessa Euroopan maassa tekevät näistä universaaleista opetuksista puhujien ja kirjoittajien silmissä erityisen ajankohtaisia. Antisemitismistä ja juutalaisten asemasta 2000-luvun Euroopassa puhutaan paljon, kun taas esimerkiksi romanien asemaa sivutaan ainoastaan lyhyin maininnoin. Universaalien opetusten lisäksi vainojen uhrien muistopäivänä tulee esiin Israelin valtioon liittyvää historiapolitiittista argumentointia, jossa holokaustia käytetään sekä Israelin ulkopoliittikan puolustamisen että vastustamisen välineenä.

Muistopäivän yhteydessä keskusteluun nousevat holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin piirteet eivät tarkoita, että se olisi ”kotiutunut” osaksi suomalaista historiakulttuuria. Sanomalehtien sivuilla 27.1. on useammin kansainvälinen ”Auschwitzin päivä” kuin kotimainen vainojen uhrien muistopäivä. Tämä saattaa olla osittain seurausta muistopäivän suomenkielisen nimen monitulkinnallisuudesta. Sama havainto pätee kuitenkin Helsingin Sanomien lisäksi myös ruotsinkieliseen Hufvudstadsbladetiin, mikä viittaa siihen, että kotimaisen muistopäivän vähäisen näkyvyyden taustalla voi pelkän nimen sijasta olla holokaustin muiston ja suomalaisen kansallisen kontekstin yhteisen kosketuspinta-alan pienuus. On toki luonnollista, että kansainvälistä holokaustin muistopäivää käsitellään lehdistössä kansainvälisenä asiana. Muistopäivän kotimaisen vieton vähäinen näkyminen lehtien palstoilla kertoo kuitenkin päivän näkymättömyydestä suomalaisessa historiakulttuurissa laajemmin: vaikka muistopäivän tilaisuus järjestetään vuosittain, siihen ei arvovaltaisista puhujavieraista huolimatta kohdistu juurikaan julkista huomiota.

Vainojen uhrien muistopäivään liittyen keskustellaan melko vähän siitä, mitä se merkitsee Suomen ja suomalaisten kannalta. Tämän voi nähdä merkkinä suomalaisen erillisyyssajattelun sitkeydestä. Muistopäivä liitetään Eurooppaan ja laajempaan kansainväliseen yhteisöön, ja Suomen omaa toimijuutta korostetaan lähinnä siitä

näkökulmasta, että holokaustin muistaminen liittyy Suomen osaksi muuta maailmaa aktiivisena ihmisoikeuksien puolustajana. *Luovutetut*-teoksen ja muiden suomalaisia jatkosodan kipupisteitä avaavien tutkimusten tuloksiin viitataan jonkin verran, mutta keskustelu on vähäistä ja liikkuu yleisellä tasolla. Vainojen uhrien muistopäivään liittyvän aineiston perusteella jatkosotaan liittyvä suomalainen historiatietoisuus on kyllä moniäänistynyt, mutta siihen liittyvä keskustelu ei ole kovin aktiivista tai syvää.

Holokaustin eurooppalainen muistokulttuuri on siis saapunut Suomeen, mutta näyttää siltä, että se on jäänyt ikään kuin kellumaan suomalaisen historiakulttuurin pinnalle. Vainojen uhrien muistopäivää ei mielletä ”meidän suomalaisten” muistopäivänä, vaan sen viettäminen nähdään kansainväliseen yhteisöön kuulumisen ehtona. Toisaalta tässä kohtaa täytyy muistaa ”suomalaisen” historiakulttuurin moniulotteisuus: pieni, mutta aktiivinen osa suomalaisista viettää vainojen uhrien muistopäivää joka vuosi ja tekee töitä holokaustin aseman vahvistamiseksi suomalaisessa historiakulttuurissa. Lisäksi vainojen uhrien muistopäivän rooli kansainvälisen holokaustin muistopäivän suomalaisena versiona saattaa vaikuttaa siihen, että nimenomaan kansainvälinen muistelu ja yhteistyö painottuvat tämän tutkielman aineistossa. On mahdollista, että kansallisen historian kipukohdat ovat esillä vuoden muina päivinä, vaikkei niitä tuoda juuri vainojen uhrien muistopäivän yhteydessä esiin. Jatkossa olisi kiinnostavaa tutkia esimerkiksi juutalaispakolaisten luovutusten vuosipäivänä 6.11. mahdollisesti käytävää keskustelua Suomen osallisuudesta holokaustiin.

Sanomalehtiaineisto ja muistopäivän puheet eivät kerro siitä, mitä keskivertosuomalainen ajattelee vainojen uhrien muistopäivästä – vai ajatteleeko hän siitä yhtään mitään. Toimittajat tekevät taustatyötä selvittääkseen päivän merkitystä, ja keskusteluun osallistuvat enimmäkseen ne, joita aihe jo valmiiksi kiinnostaa. Se, että muistopäivän merkitys holokaustin muistopäivänä on aineiston perusteella melko selkeä, ei siis tarkoita, että se olisi sitä yleisessä suomalaisessa historiatietoisuudessa. Lisäksi ”suomalaisesta historiatietoisuudesta” puhuminen, vaikkakin sen sisäisen heterogeenisyyden huomioon ottaen, on ongelmallista. Tämän tutkielman kysymyksenasettelun pohjalta keskustelu vainojen uhrien muistopäivästä pelkistyy helposti suomalaisen vallalla olevan kansallisen kertomuksen ja holokaustin eurooppalaisen muistokulttuurin väliseen vastakkainasetteluun. On kuitenkin tärkeää

muistaa, että Suomessa asuu valtava määrä ihmisiä, esimerkiksi Euroopan ulkopuolelta maahan muuttaneita, jotka eivät koe kumpaakaan narratiivia omakseen.

Ahonen ja Löfström pohtivat tähän liittyen, miten ”yhteisellä” holokaustin muistamisella on mahdollista myös määrittää kulttuurisia rajoja ja sulkea joitain ryhmiä niiden ulkopuolelle:

– – valtiollisilla anteeksipyyntöillä ja vastaavilla symbolisilla eleillä on voimaa sulkea ihmisiä sekä yhteisöön sisälle että ulos yhteisöstä. Kun esimerkiksi yhteinen vastuu holokaustista muodostuu saksalaisuuden tai jopa eurooppalaisuuden keskeiseksi määrittäjäksi, ”oikean” saksalaisen tai eurooppalaisen kategoria voi jäädä suljetuksi maahanmuuttajilta.³³⁷

Huomio asettaa myös vainojen uhrien muistopäivän uuteen valoon: päivän laaja suomenkielinen nimi mahdollistaa sen, että hyvinkin erilaiset ihmisryhmät voivat ainakin periaatteessa löytää siitä kosketuspinta-alaa omille kokemuksilleen ja historiatietoisuuksilleen. Nimen ”hämäryys” voisi tästä näkökulmasta olla positiivinen asia. Oma näkökulmani muistopäivän merkityksen tutkimiseen keskittyi viralliseen ja julkiseen, valtiollisten tilaisuuksien ja sanomalehtien kautta välittyvään keskusteluun. Olisi mielenkiintoista tutkia muistopäivän asemaa myös kansanomaisen historian ja eri ryhmien historiakuvien tasolla, jolloin sen merkityksestä saattaisi muodostua erilainen, mahdollisesti monipuolisempi kokonaiskuva.

Vainojen uhrien muistopäivän tulevaisuus on kiinnostava 2010-luvun puolivälin tilanteessa, jossa Euroopan unioni on vaikeuksissa ja populistiset oikeistopuolueet nousussa. Rasistiset ja antisemitistiset mielipiteet näkyvät ja kuuluvat ympäri Eurooppaa, myös Suomessa. Asenteet sotaa ja vainoa pakenevia turvapaikanhakijoita kohtaan ovat koventuneet, ja pakolaispolitiikkaa on tiukennettu. Tässä ilmapiirissä muistopäivällä voisi olla tärkeä tehtävä historian opetuksista muistuttamisessa ja avoimen yhteiskunnan puolustamisessa. Toisaalta sen rooli yhteistä kulttuurista eurooppalaisuutta määrittävänä päivänä voi myös pienentyä Euroopan integraation kriisin ja kärjistyneen yhteiskunnallisen ilmapiirin myötä. Jää nähtäväksi, mitkä vainot ja historian opetukset tulevaisuuden suomalaiset ja eurooppalaiset valitsevat muistamisen arvoisiksi.

³³⁷ Ahonen & Löfström, 95–96. Ks. myös Löfström (2011).

Lähteet

Alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Valtioneuvoston kanslian arkisto (VNK), Helsinki

Vainojen uhrien muistopäivän perustamiseen liittyvät valtioneuvoston asiakirjat
VNK/1208/9/2000
VNK/29/001/2001

Holokaustin uhrien muisto ry:n ehdotukseen vainojen uhrien muistopäivän nimen muuttamisesta holokaustin uhrien muistopäiväksi liittyvät valtioneuvoston asiakirjat

VNK/1397/09/2013
OKM/204/050/2013
SM/2013/2117

Hallitusarkisto nro 67 Lipponen II

Puheet

Holokaustin uhrien muisto ry:n arkisto (HUM), Helsinki

Jad vashem 1999-

HUM (Jad vashem Suomen osasto ry) 2008–10

Pöytäkirjat
Muistopäivä 27.1.

HUM 2011–12

Pöytäkirjat
Muistopäivä

Julkaistut alkuperäislähteet

Ministeri Tuija Braxin puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2009.
Oikeusministeriön internetsivut
<http://oikeusministerio.fi/fi/index/ajankohtaista/puhearkisto/2009/01/oikeusministerituijabraxvainoj.html>. (viitattu 12.12.2016)

Presidentti Sauli Niinistön puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2015.
Tasavallan presidentin internetsivut
<http://www.presidentti.fi/public/default.aspx?contentid=320235>. (viitattu 12.12.2016)

Presidentti Tarja Halosen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2004.
Tasavallan presidentti Tarja Halosen arkistoidut internetsivut
<http://www.presidentti.fi/halonen/Public/defaultac30-2.html?contentid=174627&nodeid=41417&contentlan=1&culture=fi-FI>. (viitattu 12.12.2016)

Pääministeri Matti Vanhasen puhe vainojen uhrien muistopäivän tilaisuudessa 27.1.2005.
Ulkopoliittisen instituutin Eilen -verkkoarkisto <http://www.eilen.fi/fi/432/>. (viitattu 12.12.2016)

Valtiopäivät 2000. Pöytäkirjat. Helsinki 2000.

Kirjallinen kysymys KK 553/2000: Juutalaisten kansanmurhan muistopäivä.
8.6.2000, ed. Bjarne Kallis KD, valtiopäivät 2000, Helsinki.

Ministerin vastaus KK 553/2000: Juutalaisten kansanmurhan muistopäivä.
4.7.2000, ministeri Suvi Lindén, valtiopäivät 2000, Helsinki.

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat (HS) 2002–2015. Käytetty Helsingin Sanomien sähköistä arkistohakua.

Hufvudstadsbladet (HBL) 2002–2015

Virallisjulkaisut

Euroopan parlamentin (EP) päätöslauselmia EP:n internetsivuilla:

EP:n rasismia, ksenofobiaa ja antisemitismia koskevia päätöslauselmia 1986–1998:
http://www.europarl.europa.eu/workingpapers/libe/102/text5_en.htm#N_13_.
(viitattu 4.1.2017)

EP:n päätöslauselma holokaustin, antisemitismin ja rasismin muistamisesta
27.1.2005: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0018+0+DOC+XML+V0//EN>. (viitattu 4.1.2017)

EP:n päätöslauselma kansainvälisestä romanien päivästä, mustalaisvastaisuudesta Euroopassa ja romanien toisen maailmansodan aikaisen kansanmurhan muistopäivästä 15.4.2015:
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2015-0095>. (viitattu 4.1.2017)

YK:n yleiskokouksen päätöslauselma holokaustin muistamisesta 1.11.2005:
<http://www.un.org/en/holocaustremembrance/docs/res607.shtml>. (viitattu 4.1.2017)

Kirjallisuus

Ahonen Sirkka & Löfström Jan (2012): Menneisyyden vääryyksien hyvittäminen – historiallisia päälinjoja. Teoksessa Jan Löfström (toim.), *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.

Assmann Aleida (2010): The Holocaust – a Global Memory? Extensions and Limits of a New Memory Community. Teoksessa Assmann Aleida & Conrad Sebastian: *Memory in a Global Age. Discourses, Practices and Trajectories*. Palgrave Macmillan Memory Studies.

Aunesluoma Juhana (2013): Two Shadows over Finland: Hitler, Stalin and the Finns Facing the Second World War as History 1944–2010. Teoksessa Gilmour John & Stephenson Jill (toim.): *Hitler's Scandinavian Legacy. The Consequences of the German Invasion for the Scandinavian Countries, Then and Now*. Bloomsbury, Lontoo & New York.

Banke Cecilie Felicia Stokholm (2010): Remembering Europe's Heart of Darkness. Legacies of the Holocaust in Post-war European Societies. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford.

Berger Stefan (2010): Remembering the Second World War in Western Europe, 1945–2005. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford.

Berger Stefan & Conrad Christoph (2015): *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Palgrave Macmillan.

Eronen Leena: Holokaustin uhrien muisto ry täytti 20 vuotta. *Hakehila* 4/2013.

Gilmour John & Stephenson Jill (toim.) (2013): *Hitler's Scandinavian Legacy. The Consequences of the German Invasion for the Scandinavian Countries, Then and Now*. Bloomsbury, Lontoo & New York.

Grönros Eija-Riitta, Haapanen Minna, Heinonen Tarja Riitta, Joki Leena, Nuutinen Liisa & Vilkamaa-Viitala Marjatta (toim.) (2006): *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Hakusana 'holokausti', suomenkielinen Wikipedia, <https://fi.wikipedia.org/wiki/Holokausti>. (viitattu 2.2.2017)

Halbwach Maurice (1992): *On collective memory*. Kääntänyt Lewis A. Coser. University of Chicago press, Chicago.

Hancock Ian (2004): Romanies and the Holocaust: A Re-evaluation and Overview. Teoksessa Stone Dan (toim.): *The historiography of the Holocaust*. Palgrave Macmillan.

Hentilä Seppo (2001): Historiapoliitiikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö. Teoksessa Kalela Jorma & Lindroos Ilari (toim.): *Jokapäiväinen historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Holmila Antero (2009): Finland and the Holocaust: A Reassessment. *Holocaust and Genocide Studies*, 23:3.

Holmila Antero (2010): *Holokausti. Tapahtumat ja tulkinnat*. Atena Kustannus, Jyväskylä.

Holmila Antero & Silvennoinen Oula (2011): The Holocaust Historiography in Finland. *Scandinavian Journal of History*, 36:5.

Holmila Antero (2012): Varieties of Silence. Collective Memory of the Holocaust in Finland. Teoksessa Kinnunen Tiina & Kivimäki Ville (toim.): *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill, Leiden & Boston.

Jarausch Konrad H (2010): Nightmares or Daydreams? A Postscript on the Europeanisation of Memories. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford.

Jokisipilä Markku: Historian katumuspillerit. Blogikirjoitus 3.11.2010.
<http://jokisipila.blogspot.fi/2010/11/kollektiivisen-syyllisyyden.html>. (viitattu 2.2.2017)

Judt Tony (2005): *Postwar. A History of Europe Since 1945*. William Heinemann, Lontoo.

Kainulainen Heikki (2014): *Tutkijoiden erillissota - Suomalaisten historian tutkijoiden erillissotakeskustelu 2000-luvulla*. Pro gradu –tutkielma, poliittinen historia, Helsingin yliopisto.

Kalela Jorma (2000): *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.

Kalela Jorma (2012): *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan.

Karge Heike (2010): Practices and Politics of Second World War Remembrance: (Trans-)National Perspectives from Eastern and South-Eastern Europe. Teoksessa Pakier, Malgorzata & Stråth, Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford.

Karlsson Klas-Göran (2002): History in Swedish Politics – the ”Living History” Project. Teoksessa Pók Attila, Rüsen Jörn & Scherrer Jutta (toim.): *European History: Challenges for a Common Future*. Körber-Stiftung, Hampuri.

Karlsson Klas-Göran & Zander Ulf (toim.) (2003): *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*. Nordic Academic Press, Lund.

Karlsson Klas-Göran (2003): The Holocaust as a Problem of Historical Culture. Theoretical and Analytical Challenges. Teoksessa Karlsson Klas-Göran & Zander Ulf (toim.): *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*. Nordic Academic Press, Lund.

Karlsson Klas-Göran (2010): The Uses of History and the Third Wave of Europeanisation. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford.

Kettunen Pauli: Miten unohtamisesta tuli epäsuosittua? Esitelmä Historian tila ja tulevaisuus -seminaarissa Turun yliopistossa 26.11.2010:
http://www.mv.helsinki.fi/home/ptkettun/kettunen_Jorkal70.pdf. (viitattu 2.2.2017)

Kinnunen Tiina & Jokisipilä Markku (2012): Shifting Images of “Our Wars”: Finnish Memory Culture of World War II. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill, Leiden & Boston.

Kinnunen Tiina & Kivimäki Ville (toim.) (2012): *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill, Leiden & Boston.

- Koselleck Reinhart (2004): *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Kääntänyt Keith Tribe. Columbia University Press, New York.
- Levy Daniel & Sznajder Natan (2004): The institutionalization of cosmopolitan morality: the Holocaust and human rights. *Journal of Human Rights*, 3:2.
- Littoz-Monnet Annabelle (2012): The EU Politics of Remembrance: Can Europeans Remember Together? *West European Politics*, 35:5.
- Löfström Jan (2011): Historical apologies as acts of symbolic inclusion - and exclusion? Reflections on institutional apologies as politics of cultural citizenship. *Citizenship Studies*, 15:1.
- Löfström Jan (2012): Johdanto. Teoksessa Löfström Jan (toim.): *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.
- Meinander Henrik (2011): A Separate Story? Interpretations of Finland in the Second World War. Teoksessa Stenius Henrik, Österberg Mirja & Östling Johan (toim.): *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*. Nordic Academic Press, Lund.
- Muir Simo (2009): Anti-Semitism in the Finnish Academe: rejection of Israel-Jakob Schur's PhD dissertation at the University of Helsinki (1937) and Åbo Akademi University (1938). *Scandinavian Journal of History*, 34:2.
- Muir Simo & Worthen Hana (toim.) (2013): *Finland's Holocaust. Silences of History*. Palgrave Macmillan.
- Muir Simo (2013): Modes of Displacement: Ignoring, Understanding, and Denying Antisemitism in Finnish Historiography. Teoksessa Muir Simo & Worthen Hana (toim.): *Finland's Holocaust. Silences of History*. Palgrave Macmillan.
- Müller Jan-Werner (2010): On 'European Memory'. Some Conceptual and Normative Remarks. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford.
- Olick Jeffrey K & Robbins Joyce (1998): Social Memory Studies: From "Collective Memory" to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*.
- Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.) (2010): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford.
- Rothman Lily: How Germany Got a Holocaust Remembrance Day. *Time* 27.1.2016.
- Savolainen Hannu (2011): *Jatkosodan ihmislouvatukset menneisyyden kipupisteinä. Elina Sanan Luovutetut –teoksen aiheuttama kohu*. Pro gradu –tutkielma, poliittinen historia, Helsingin yliopisto.
- Silvennoinen Oula (2008): *Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Silvennoinen Oula (2013): Finland, the *Vernichtungskrieg* and the Holocaust. Teoksessa Lenz Claudia, Seeberg Marie Louise & Levin Irene (toim.): *The Holocaust as active memory: the past in the present*. Ashgate Publishing, Surrey.

- Sorsa Johanna (2013): *Remembering the Past, Shaping the Future. Yad Vashem Israelin holokaustitietoisuuden ilmentäjänä ja muokkaajana*. Kandidaatintutkielma, poliittinen historia, Helsingin yliopisto.
- Stenius Henrik, Österberg Mirja & Östling Johan (toim.) (2011): *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*. Nordic Academic Press, Lund.
- Stenius Henrik, Österberg Mirja & Östling Johan (2011): Nordic Narratives of the Second World War. An Introduction. Teoksessa Stenius Henrik, Österberg Mirja & Östling Johan (toim.): *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*. Nordic Academic Press, Lund.
- Stone Dan (2004): The historiography of genocide: Beyond ‘uniqueness’ and ethnic competition. *Rethinking History*, 8:1.
- Stråth Bo (2011): Nordic Foundation Myths after 1945. A European Context. Teoksessa Stenius Henrik, Österberg Mirja & Östling Johan (toim.): *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*. Nordic Academic Press, Lund.
- Sundholm John (2013): Stories of National and Transnational Memory: Renegotiating the Finnish Conception of Moral Witness and National Victimhood. Teoksessa Muir Simo & Worthen Hana (toim.): *Finland’s Holocaust. Silences of History*. Palgrave Macmillan.
- Tilli Jouni (2006): *Luovutuskeskustelu menneisyyspolitiikkana. Elina Sanan Luovutetut jatkosotaan liittyvän historiapolitiikan kritiikkinä*. Pro gradu –tutkielma, valtio-oppi, Jyväskylän yliopisto.
- Torsti Pilvi (2003): *Divergent Stories, Convergent Attitudes: A Study on the Presence of History, History Textbooks, and the Thinking of Youth in Post-War Bosnia and Herzegovina*. Taifuuni, Helsinki.
- Torsti Pilvi (2012): *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.
- Tossavainen Mikael (2006): *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness*. Lund University.
- Tuomi Jouni & Sarajärvi Anneli (2009): *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Whitling Frederick (2010): *Damnatio Memoriae and the Power of Remembrance: Reflections on Memory and History*. Teoksessa Pakier Malgorzata & Stråth Bo (toim.): *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn Books, New York & Oxford.
- Worthen Hana & Muir Simo (2013): Introduction. Contesting the Silences of History. Teoksessa Muir Simo & Worthen Hana (toim.): *Finland’s Holocaust. Silences of History*. Palgrave Macmillan.
- Zander Ulf (2003): Holocaust at the Limits. Historical Culture and the Nazi Genocide in the Television Era. Teoksessa Karlsson Klas-Göran & Zander Ulf (toim.): *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*. Nordic Academic Press, Lund.

Haastattelut

Jad vashem Suomen osasto ry:n entinen puheenjohtaja Risto Nurmela 29.10.2015. Äänite tekijän hallussa.

Jad vashem Suomen osasto ry:n entinen sihteeri Simo Muir 23.12.2015. Äänite tekijän hallussa.

Järjestöjen verkkosivut

Holokaustin uhrien muisto ry:n (HUM) internetsivut: <http://www.hum.fi/>. (viitattu 1.3.2017)

International Holocaust Remembrance Association:in (IHRA) internetsivut: <https://www.holocaustremembrance.com/>. (viitattu 1.3.2017)

”Vanhurskaat kansakuntien joukossa” Yad Vashemin internetsivuilla: <http://www.yadvashem.org/righteous>. (viitattu 1.3.2017)